

АЖДОДЛАР ЎГИТИ

ҲИКОЯТЛАР,
ҲИКМАТЛАР,
ТАМСИЛЛАР

Тошкент
«Чўлпон»
1991

АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ

ЖАВОҲИРНОМА

Ҳикоятлар

ЎЗ ҚАДРИНИ БИЛГАН ЧЎРИ

Ҳорун¹ ар-Рашиднинг¹ чўрилари орасида биттасининг хусну латофатда тенги йўқ экан. Халифа чўриларга совга-салом улашган пайтларда бошқалар зўр миннатдорчилик билан қабул қилар, у эса мутлақо олмас экан. Бундан халифанинг жаҳли чиқаркан.

Бир куни у бир халта марваридни чўриларнинг олдига тўкди. Ҳамма совгага ўзини ташлади-ю, халиги чўри бурилиб қарамади ҳам. Сўнг халифа хазиначидан бир халта ёқут олдириб келиб сочди. Ҳамма ўз улушини олди, у тагин бенарволигича тураверди.

— Нега бошқалар қатори ўз улушинингни олмадинг? — деб сўради ундан халифа.

— Борди-ю, шу ердан ўзимга ёққан парсаи танласам меники бўладими? — деб сўради гўзал чўри қиз.

— Майли, сенинг айтганингча бўлсин.

— Унда, — деди қиз Ҳорун ар-Рашиднинг қўлидан тутиб, — мен сизни танладим.

Ҳорун ар-Рашид уни никоҳга олишга мажбур бўлди.

¹Изоҳлар китоб сўнгида алфавит тартибида берилди (таржимон).

Султон Махмуд Ғазнавий Балхда турган пайтида ов иштиёки билан саройдан чиқди. Бир бухоролик тиланчи унинг йўлини тўсди ва хайр-эҳсон тилаб туриб олди. Султон бунақаларни ёқтирмас эди. *Ҳожибга* «уни тўқмоқланглар», деб буюрди. Отга «чу» деб қамчи босганда эса қимматбаҳо узугининг ёқут кўзи тушиб қолди. Тиланчи буни кўрди ва отликлар тўдаси ўтиб кетгандан кейин уни ердан олиб ҳамёнига солди.

Султон саройга қайтганидан сўнггина узугининг ёқут кўзи йўқолганлигини пайқади ва ғуломларини уни қидиришига юборди. Уларга тиланчинини ҳам топиб келиш буюрилди. Лекин улар тиланчинини ҳам, узук кўзинини ҳам ҳеч ердан тополмай қуруқ қайтдилар.

Эртаси куни султон шаҳар айлангани чиқди. Йўлда яна ўша кечаги бухоролик тиланчига рўбарў бўлди. Тиланчи султоннинг йўлини тўсиб яна хайр-эҳсон сўради.

— Бу баттолнинг бошини мажақлаб ташланглар, — деб буюрди султон *ҳожибга*.

Ғуломлар уни йўлнинг четига судраб ўтдилар. Энди тўқмоқламоқчи бўлиб турганларида тиланчи уларнинг қўлидан қочиб чиқди ҳамёнидан ниманидир олди-да, чопиб бориб султоннинг қўлига тутқазди ва тиз чўкиб шафқат сўрай бошлади. Султон тиланчи берган тугунчани ёзиб кеча йўқолган узугининг кўзини таниди. Ғуломларга «тўхтаглар, бўлди», деб ишора қилгач, тиланчига уч юз динор оқча шўбом қилиб:

— Тангри таоло сен туфайли мени садақа беришга мажбур этди, ўзимга қолса бир чақа ҳам бермаган бўлардим, — деди.

ЁҚУТ КЎЗЛИ УЗУК

Фаравалик Аҳмад ибн ал-Ҳасан ал-Язидий исмли бадавлат одам бир куни кечқурун *Журжония* атрофидаги қўриқхонада дўстлари билан узоқ мазнабат қилди. Уйига қайтгандан кейин эрталаб қараса узугининг ёқут кўзи йўқ. Кўп қидирди, лекин тополмади. Орадан икки йил ўтгандан кейин бир куни кечқурун кимдир унинг дарвозасини қоқди. Чиқиб қараса нотаниш бир одам. У Аҳмад ибн ал-Ҳасанга латтага ўралган бир нарсани узатиб, «*фақих ал-Ихшидий ал-Ҳатибдан*», — деди. Соҳиб ичка-

рига кириб қараса бундан икки йил муқаддам кайф устида йўқотиб қўйган узугининг кўзи экан.

Аҳмад ибн ал-Ҳасан эртаси куни эрталаб фақиҳ ал Ихшидийникига борди ва узук кўзи қай йўсин унинг қўлига тушиб қолганини суриштирди.

Фақиҳ унга мана буларни ҳикоя қилиб берди:

— Маълумингиз, менинг Жўржония атрофида гишт пиширадиган хумдоним бор. Бир куни хумдан чиққан гиштларни хизматкорлар қандай теришаётганини кузатиб турган эдим. Шу пайт бир гишт хизматкорнинг елкасидан ерга тушиб иккига бўлишиб кетди. Гиштнинг синган ерида бир нима кўзни қамаштирадиган даражада тобланди. Уша гишт парчасини олиб қарасам узук кўзи экан. Унинг бир тарафига сизнинг номингиз битилган экан.

ЕҚУТ КЎЗЛИ БУТ

Заминдовардаги ибодатхоналардан бирида *Зун* номли олтиндан қуйилган, ёқут кўзли бут турар эди. Араб қўшинининг қўмондони *Абдурахмон ибн Самура* бутнинг бир қўлини синдириб олди, кўзларидаги ёқутни ҳам ўйиб олди. Сўнг *марзбонга* «бутнинг қолган қисмларини, майли, сен ола қол, чунки энди сиғинувчиларга унинг кераги йўқ, бизга эса зиёни тегмас», деди.

ИНСОФСИЗ АМИР

Халифа *Ҳишом ибн Абдулмалик*га «Йатима» деган шаҳвор дурни олиб келиб бердилар. Халифанинг Абда исмли семиз бир хотини бўлиб, у *Муавия*нинг авлоди эди. Абда чўрининг ёрдамисиз ўрнидан туролмасди. Ҳишом уни рағбатлантирмоқчи бўлиб деди:

— Агар бировнинг ёрдамисиз ўрнингдан турсанг, ушбу дурни сенга ҳадя қиламан.

Абда туришга кўп ҳаракат қилди. Охири турди-ю, лекин ўзини тутолмай йиқилиб тушди. Юзи билан йиқилгани боис оғзи-бурни қонга бўялди. Ҳишом хотинини ўз қўли билан ювиб-таради ва дурни унга инъом қилди. Айтишларича, у энг олий нав дур бўлиб, оғирлиги икки ярим мисқол, баҳоси бир юз йиғирма минг динар экан.

Умавия сулоласи инқирозга учрагандан кейин Аббосийлар сулоласининг асосчиси *ас-Саффоҳ*нинг бобоси Али

ибн Абдуллоҳга кимдир ўша дур Абданинг қўлида эканлигини айтиб қўйди. Али ибн Абдуллоҳ Абдани олдиртириб келди.

— Бордию мапа шу дурни ва устига икки жуфт қимматбаҳо зирагимни ҳам сенга топширсам, мени ўз ҳолимга қўясанми? — деди унга Абда.

— Ҳа, бунга сўз бераман, — деди Али ибн Абдуллоҳ. Абда унга дур билан зираklarини топширди.

— Истаган юртингни танла, яхши ўришлашининг учун нима зарур бўлса, ҳаммасини ҳозирлатаман, — деди Али ибн Абдуллоҳ.

Абда *Шомдан* бир ерни танлади. Уни кўч-кўрони билан ўша ерга юбордилар. Сўнг Али ибн Абдуллоҳ буни наби-расул халифа ас-Саффоҳ билиб қолса тўртиб олмасмикан, деб кўрқиб камширнинг орқасидан одам юбориб уни ўлдиртирди.

Айтишларича бу дур ҳозир *ал-Аҳсода кароматийлар* қўлида эмиш.

ҚУТАЙБАНИНГ ҲОТАМЛИГИ

Қутайба ибн Муслим Пойкандни босиб олгач, оташ-парастрлар ибодатхонасидан икки дона дур топиб олди. Қоҳинлар бу дурларни қушлар олиб келиб ташлаганликларини айтишди. Қутайба дурларни *Ҳажжжожга* бериб юборди. Дур билан бирга қоҳинлардан эшитган гапларни ҳам ёзиб юборди.

Ҳажжжож Қутайбага бундай деб жавоб битди:

— Мактубингда айтилганларни англадим. Дурларни кўриб ҳайрон қолдим. Қушларга, айниқса, сенинг хотамлигингга қойил қолдим.

ҚУРУҚ ВАЪДА

Ҳорун ар-Рашид вазири Яҳъё ибн Холидга «асраб қўй», деб бир қоп қимматбаҳо дуру жавоҳирлар берди. Вазир қопни уйига олиб келиб айвонга қўйди ва ҳеч кимга индамасдан иш билан шаҳарга чиқиб кетди. Хизматкорлардан бири эса пойлаб турган экан, уни ўғирлади. Бир вақт қоп вазирнинг эсига тушиб қайтиб келиб қараса ўрнида йўқ. Шу пайт мен унинг билан бирга эдим.

Вазир кўп куйинди, ўнг гуломини фолбинга жўнатди. Фолбин Абу Ёқуб исмли бир кўзи ожиз одам экан. У кириб келиши билан вазир атрофдагиларга «ҳеч ким бир оғиз сўз айтмасин, ҳатто биров кимсанинг овози чиқмасин», деб ишора қилди. Фолбин келиб суянанинг бир четига ўтиргач, Яхёё ибн Халид сўз бошлади:

— Мен сендан бир нарса хуеусида сўрамоқчиман, сен унинг нималигини айтиб бер.

— Биламан, сен мендан йўқотган бир нарса хуеусида сўрамоқчисан, — деди фолбин унга.

— Қани айтчи, — деди вазир, — мен йўқотган нарса нима эди?

Фолбин узоқ ўйлашиб, сўнг жавоб қилди:

— Сен *тансиқ* нарсаларни, масалаи, қимматбаҳо марварид шодаларини йўқотгансан. Улар қонда, қон эса хумда.

— Тондинг, фолбин! — деди вазир қувончи ичига сиғмай. — Энди буёгини айт: ўша нарса ҳозир қаерда ва кимнинг қўлида?

— Хум хизматкорингда. *хандакка* кўмилган, — деб жавоб қилди фолбин.

Вазир «хайрият» деб чуқур тин олди, сўнг хизматкорларга «фалон ердаги ахлат тўкилган ўрани титиб қаранглар», деб буюрди.

Хизматкорлар ўрани эҳтиёткорлик билан очдилар ва кўмилган хумни топиб олдилар.

Вазир саркорни чақиртириб фолбинга бени мшиг динор мукофот беришни буюрди. «Яна сенга ўз маҳалламдан катта ҳовли-жой ҳам олиб бераман», деб ваъда берди.

— Оқчангни оламаи-у, ҳовли-жойини кўя тур, — деди фолбин мукофотга қўл узата туриб.

Вазир таажжубланди:

— Нега?

— Чунки, — деди фолбин, — оқчалар нақд, ҳовли-жой бўлса қуруқ ваъда.

ҚУШЧАНИНГ УЧ ПАНД-НАСИҲАТИ¹

Эътиборга молик бир масалда бундай дейилган: бир одам кичик бир қушчани тутиб олди.

¹ Бу ҳикоятнинг бонқа бир муқобили ҳам учрайди ва у Абдулваҳобхўжа ўгли Ношихожага исебат берилди (*муҳаррир*).

Қушча сўради:

— Мени нима қилмоқчисан?

— Сўйиб емоқчиман, — деди ҳалиги одам.

— Мени сўйиб нима қиласан, қорнингга урвоқ ҳам бўлмайман-ку, — деди қушча ёлвориб, — яхшиси қўйиб юбор. Майли десаиғ сенга учта ҳикмат айтаман. Бу ҳикматлар, башарти унга амал қилсанг, ҳаётда асқотиб қолади.

— Худо шоҳид, сени албатта қўйиб юбораман, қани айт ўша ҳикматларингни.

— Биринчиси, — деди қушча, — бирон нарсани қўлдан бой берсанг, асло ўкинма; иккинчиси — топилмайдиган нарсани қидириб овора бўлма, учинчиси эса йўқ нарсага умид боғлама.

— Бу ҳикматлар менга бир тўғрам гўштан афзалроқ, — деди ҳалиги одам ўз-ўзига ва қушчани қўйиб юборди.

Қушча «пирр» этиб учди-ю, деворга бориб қўнди ва деди:

— Э, нодон, агар мени сўйганингда фойда кўрардинг — қорнимда қаптар тухумидай лаъл бор эди.

Ўша одам қилиб қўйган ишидан пушаймон бўлди ва қушчани аврай кетди:

— Кел, азизим, ёнимга қайт. Сени тоза кунжуту булоқ суви бериб парвариш қиламан.

— Энди сўйиб емаганингда ўқиняпсан, — деди қушча ҳалиги одамга, — нима, мен айтган панд-насиҳат дарров эсингдан чиқдимми? Овора бўлма, энди мени ҳеч қачон тутолмайсан. Ўзим бармоқдай бўлсаму қаптар тухумидай лаъл менинги қорнимга қанақасига жой бўлди экан?

Қушча шундай деди-ю, сўнг қаёқларгадир учиб кетди.

СУВ ОСТИДАГИ ЁМБИЛАР

Суматра подшоси келган даромадни тилло ёмбисига айлантириб кўлга ташлар экан. Уни шу кўлдаги ҳад-ҳисобсиз тимсоҳлар қўриқлашарканлар. Борди-ю, подшога олтин ёмбилардан бирортаси керак бўлиб қолса, унинг одамлари «ҳай-хуй» кўтаришиб, тимсоҳларни кўлнинг бир четига қуварканлар, сўнг *гаввос* тушиб зарур олтинни олиб чиқар экан.

Олтинни шу тариқа сақлаш хавфсиз саналаркан, чунки унинг бир парчасини олиш учун жуда кўп одамнинг шовқин-сурони керак бўларкан-да.

НИЗОМУЛМУЛК

СИЁСАТНОМА

Ҳикоятлар

ЁЛҒОНЧИ ВАЗИРЛАР ВА ҚАР ПОДШО

Подшонинг қулоғи қар экан. Мансабдорлар бундан фойдаланиб, арз-додга келганларнинг сўзларини унга тўғри етказишмас эканлар. Вақт ўтиб подшо буни пайқаб қолибди ва арзга келганлар билан шахсан ўзи гаплашишга қарор қилибди. *Ҳожиби даргоҳни* чақиртириб буюрибди:

— Ҳузуримизга арзга келганларни бундан буён ўзимиз сўрайдурмиз. Лекин айтнинг, арз-дод билан келганлар фақат қизил кўйлак кийиб келсинлар.

Ҳожиби даргоҳ қабул кунлари арз-дод билан келганларни *кўришишхона* олдидаги майдонга тўнлар, сўнг подшо уларнинг ҳузурига чиқиб битта-биттадан чақириб арз-додини эшитадиган бўлиб қолди.

Бир кун вазир аъзам подшодан фурсат топиб сўради:

— Бундай қилишингизнинг сабаби нима?

Подшоҳ жавоб қилди:

— Бунга *мулозимлар* ва мансабдорларнинг дўзах азобидан қўрқмай ёлғон гапиришлари сабаб бўлди.

Баҳром Гўрнинг Рост равиш исмли вазири бор экан. Подшо тамом юмушларини унинг қўлига топшириб қўйиб, ўзи машаққатга берилиб кетибди. Рост равиш бундан ўз манфаати учун фойдаланиб қолинга аҳд қилди ва *омилни* чақиртириб деди:

— Подшо ҳазратлари эртадан кечгача ов билан, кечалари бўлса тушни кунга улаб шаробхўрлик қилиш билан банд, парирухлар билан базм-сафо қуриб кун кечиряпти. Банарти, айтганларимни қилсанг сени ҳам қуруқ қўймайман.

— Бақони дил, ҳазрати вазири аъзам. Буюрсинлар!— деди-да *омил* икки букилиб таъзим қилди.

Бундан вазир анча дадил тортди ва *омилга* буюрди:

— Мен айтган одамларни тўхтатмай зиндонбанд этдир, молу мулкни эса мусодара қил!

— Айтганингиз бўлади, жаноби вазири аъзам!— деди *омил* қўл қовуштириб.

Шундан кейин *омил* одамларни ҳибс этаверди, вазир эса улардан катта пора олиб қўйиб юбораверди. Вазири аъзам бора-бора байт ул-мол бошлиғи билан тил бириктириб аста-секин хазинани ҳам қуритди.

Бир вақт подшоҳ қўшини тўпламоқчи бўлиб хазинани очиб қараса унда бир *динор* ҳам оқча қолмабди. У шаҳарни ҳам айлаиб чиқди. Бозорлар, расталар, қаҳвахоналар... ҳаммаси бўм-бўш. Баҳром Гўрнинг боши қотди. *Мушриф*-ни чақиртириб *итобга* олди:

— Салтанатда нима бўляпти? Сенинг кўзинг қаерда, ўзи?

Мушриф жавоб қилди:

— *Раият*нинг катта қисми юртни тарк этиб теварак-атрофга қочиб кетди, аъло ҳазрат!

— Не сабабдан шундай бўлди?

— Буни биллолмадим, аъло ҳазрат,— деб *мушриф* тиз чўкканча ўтираверди.

Шундан кейин подшо бошиқа мансабдорларни ҳам чақиртириб тафтиш қилди.

Лекин улар ҳам вазирдан қўрқиб подшога ҳақиқатни айтмадилар. Баҳром Гўр нима қиларини билмай хилват-

¹ Хожанинг ижодида ҳам шу ҳикоят муқобили учрайди (*муҳаррир*).

хонани ичидан қулфлаб икки кечаю икки кундуз бу хусусда бош қотирди, лекин ҳақиқатнинг тагига етолмади. Охири, учунчи куни, эрта тонг билан отланиб, бир ўзи шаҳардан чиқиб чўл тарафга қараб равона бўлди. Кўп йўл босди, лекин ҳали чўлнинг чети кўринмасди. Кун ботаётган деганда узокдан тутун кўринди. Подшо «ўт бор ерда — одам бўлур», деб отининг жиловини ўша тарафга бурди. Бир вақт чўпоннинг илма-тешик бўлиб кетган чоғи дири олдидан чиқиб қолди. Чодирдан хиёл четда қўйлар тўда бўлиб ётишарди, ундан икки-уч қадам нарида эса дорга катта бир малла ит осилиб ётарди. Баҳром Гўр аҳволни кўриб таажжубга тушди. Шу пайт чодирдан чўпон чиқиб келди ва нотаниш одамни кўриб ҳайрон бўлди, шунчаки бош иргитиб салом берди-да, сўнгра сўради:

— Йўл бўлсин, мусофир?

Баҳром Гўр чўпон уни танимаганидан хурсанд бўлди ва тавозе билан жавоб қайтарди:

— Исфаҳонга бораётган эдим, йўлдан адашиб қолдим, чамаси. Йўқ демай бир кечага бошлаша берсанг.

Чўпон рози бўлди ва нотаниш меҳмонни чодирга таклиф этди, тонганини ўртага қўйиб уни меҳмон қилди. Чой устида подшо чўпондан не сабабдан итнинг бу қадар оғир жазога тортилганининг сабабларини суриштирди. Чўпон мана буларни ҳикоя қилиб берди:

— Ўша ит менга кўп содиқ эди, йўқ деганда уч-тўрт бўрига бас келарди. Шунинг учун ҳам чорвани унга ишониб, икки-уч кунга қишлоққа тушиб келардим. Қўйлардан биронтаси ҳам камаймас эди. Лекин яқиндан бери ит айниб қолди. Бир куни қишлоққа бориб қайтсам қўйлардан бир-иккитаси гум бўлибди. «Ҳа, майли, бирон қор-қол бўлгандир», деб ўзимни юпатдим. Яна бир гал қишлоққа бориб келсам тўрт-беш қўйим йўқолибди. Кейинги сафар ўи қўй йўқ. Мени ваҳима босди. Ўйлаб-ўйлаб пойлашга қарор қилдим. Бир куни кечқурун бир пана жойга яшириниб ётдим. Тун яримлашганда қўра атрофида бўри пайдо бўлди. Итим шу атрофда экан, думини ликиллатиб бўрининг олдига чошиб борди. Бўри билан ит бир-бирини ялашиб кетишди... Сўнг бўри мудраб ётган қўйларга ташланди. Бир қўйнинг қорини ёриб ташлади, иккинчисининг бўғзидан тишлаб гала ичидан судраб чиқди... «Ит нима қилди?» — деб сўрарсанг. Ҳеч нима. Думини ликиллатганча мойли кўзларини йилтилатиб ётаверди. Бор ҳақиқатни шунда англадим ва бир

илож қилиб итни тутиб олиб «жазойинг шу!» — деб осиб қўйдим. Бўлган гап шу, биродар.

Эрта билан нонуштадан кейин подшо шаҳарга қайтди ва ўша кунпёқ вазирни ҳибсга олдириб дорга остирди...

СОҲИБ ИХТИЕРНИНГ КЕРАГИ ЙЎҚ

Бир кун *Сеистон* ҳокими амир Абулфазл султон Али Арслондан сўради:

— Шундай улуг подшо бўла туриб нега *соҳиб ихтиёр* ушламайсиз?

— Нима, менга душманмисан? Салтанатимни барбод қилмоқчимисан?

— Бу нима деганингиз, аъло ҳазрат? — деди тааж-жубланиб амир Абулфазл. — Наҳотки мени шунақа одам деб ўйласангиз? Мен содиқ бир қўлнингизман. Қандай қилиб салтанатни барбод қилайини! Шунчаки сўрадим қўйдим.

Орага бир зум сукунат чўкди, сўнг султон Али Арслон бунинг сабабини дўстига тушунтирди:

— Ким менга дўсту ким ёвлигини билайин деб атайин соҳиб ихтиёр тутишининг не фойдаси бор, ўзи?! Башарти шундай қилгудай бўлсам дўстларим-ку тўғри тушунадилар, аммо душманларим фойдаланмоқчи бўлиб унга пора берадилар. Шундан кейин соҳиб ихтиёр менга дўстларим ҳақида ёмон сўзлар гапирди. Яхши сўз ҳам, ёмон сўз ҳам худди найзага ўхшайди. Кунмас-кун нишонга тегади. Оқибатда дўстларимдан ажраб қоламан, уларнинг ўрнини бўлса душманларим эгаллаб олади. Шу сабабдан соҳиб ихтиёр тутмайман.

МУТРИБНИНГ ҲИММАТИ

Хусрави Парвез мулозимларининг биридан дарғазаб бўлиб, уни зиндонга ташлабди. Подшодан қўрқиб унга мутриб Базийиддиндан бошқа ҳеч ким бир парча нон, бир қултум сув олиб бормас экан. Бир кун бунга подшонинг қулогига етказибдилар. *Хусрави Парвез* дарғазаб бўлди ва «мутриб зудлик билан олиб келинсин!» — деб амр қилди. Мутрибни олиб келдилар. Подшо уни қаттиқ итобга олди.

— Биз зиндонбанд қилган одамга ғамхўрлик қилишга қандай жазм қилдинг? Ахир биз зиндонбанд қилган одам яшаш мавриятларидан маҳрум қилинганлигини эшитмаганмидинг?

— Эшитганман, аъло ҳазрат, — деди мутриб Базийид-
диш, — лекин менинг қилган мурувватим, сен унга кўрсат-
ган олий ҳиммат олдида сариқ чақага ҳам арзимайди-ку!

Хусрави Парвез ҳайрон бўлди, кейин сўради:

— Биз унга қандай олий ҳиммат кўрсатган эканмиз?
— Сен унга, шаҳаншоҳ, умр бағишладинг, — деб жавоб
қилди мутриб.

БЕВАҚТ АРЗ-ДОД БИЛАН КЕЛГАН КИМ БУЛДИ?

Куллардан бир куни кечкурун ҳамма ётганда сарой
дарвозасига осилган қўнғироқлар жараңглаб қолди. Ну-
ширвони Одил ғуломини чақирди ва буюрди:

— Шитоб билан дарвозага бор, бевақт арз-дод билан
келган ким экан, билиб кел!

Ғулом икки букилиб таъзим қилди ва дарвозага қараб
чопди. Бориб қараса бир қари кўтир эшак жон-жаҳди
билан дарвозага ишқаланаётган экан. Ғулом қайтиб
келиб воқеани подшога арз қилди.

Нуширвони Одил деди:

— Эшак дарвозага, хусусан подшонинг дарвозасига
шунчаки ишқаланмаётгандир. Бунинг тагида қандайдир
бир сир борга ўхшайди. У бизга арз-дод билан келмади-
ми экан?

Сўнг икки хизматкорни чақиртириб буюрди:

— Суриштириб эшакнинг эгасини топинглар, унинг бу
аҳволини тафтиш қилинглар.

Подшонинг хизматкорлари эшакни етаклаб бозорга
қараб равона бўлдилар. Йўлда бу аҳволнинг сир-асорини
яхши билган бир қария хизматкорларга бундай деди:

— Бу эшак *жомаший*ники. У ҳар куни эрталаб аслзода-
ларнинг кирларини тўнлаб ва шу эшакка ортиб уйига
олиб келар, кечкурун эса ювиб, дазмолланган кийим-ке-
чакни яна унга ортиб эгаларига элтиб, тирикчилик қилар-
ди. Шўрлик эшак шу тариқа йиғирма йил унинг хизматини
қилди. Энди бўлса, қартайиб хизматига ярамай қолганда,
уни кўчага ҳайдаб чиқарди. Мана бир ярим йил бўлдики,
эшак бечора овқат ва бошнана йўқлигидан кўча-кўйда
сарсон-саргардон бўлиб юрибди.

Халиги икки хизматкор саройга қайтиб бориб эшит-
ган-билганларини подшога арз қилдилар.

— Айтмадимми, эшакнинг арз-доди бор деб, — деди
подшо. Сўнг зудлик билан бориб жомашуйини ҳайдаб
келишни буюрди.

Хизматкорлар жомашўйни ҳайдаб олиб келдилар. Подшо унга сўёат қилди:

— Сен бетавфиқ эшак ёш ва кучли пайтида унда нафландинг. У сенинг тирикчилигингга яради. Энди кексайиб кучдан қолганда қувиб чиқарганинг нимаси? «Эшакнинг кучи ҳалолу ўзи ҳаром», деб сенга ким айтди?

Эшакни эгасининг қўлига тутқиздилар. «У то тирик экан,— деди подшо жомашўйга ўқрайиб, уни боқини ва парварини қилини сенинг эизмангда!»

ИНҚИРОЗНИНГ ИККИ САБАБИ

Нуширвони Одил бир куни мулозимлари ва хизматчилари билан овга чиқибди. Бир қишлоқнинг четидан ўтаб кетаётиб тўқсонларга бориб қолган, ёнгоқ экаётган бир чолга кўзи тушибди. У ҳайрон бўлибди, чунки ёнгоқ йигирма йилдан кейин мевага киради-ку. Сўнг чолдан сўрабди:

— Ота, экаётганинг ёнгоқ дарахти бўлса керак?

— Ҳа, шаҳаншоҳ, экаётганим ёнгоқ дарахти.

— У мевага киргунча яшармикинсан, буни биласанми?

— Йўқ, билмайман, аъло ҳазрат.

— Унда нега овора бўлаётибсан?

— Аждодлар экканини биз едик, биз эккандан авлодлар баҳраманд бўлар деган умиддаман.

Нуширвони Одил чолнинг жавобидан мамнун бўлди ва уни минг дирҳам оқча билан мукофотлади. Чол подшоҳга миннатдорчилик билдирди ва деди:

— Худога шукр, эккан инқолимизнинг мевасига муҳлатидан аввал етиндик.

Нуширвони Одил таажжубланди ва сўради:

— Қанақасига етиндинг, қани ўша сен етинган мева?

— Мана! — деди чол ҳалиги подшоҳ инъом қилган минг дирҳамни кўрсатиб.

УМИДНИНГ ТАГИ ОЛТИН

Бузуржмехрдан сўрабдилар:

— Сен бир вақтлар Сосонийлардан Нуширвони Одилнинг вазири бўлгансан. Ҳозир ҳам сендан ҳақиқатгўйи ва доно одамни топиб бўлмайдди. Айт-чи, Сосонийлар давлати не сабабдан инқирозга учради?

— Бунинг икки сабаби бор,— деди Бузуржмехр. Би-

ринчиси шулким, подшолар атрофидан доно ва фозил кишиларни узоқлаштириб давлат ишларини бесавод ва пасткаш одамларнинг қўлига тошириб қўйдилар. Иккинчидан, кўпинча ҳокимият балогатга етмаган болалар билан хотинлар қўлида бўлди.

ОЛАРДА ОРОМИЖОН, БЕРАРДА ЧИҚАР ЖОН

Халифа *Муътасим* замонида бадавлат ва нуфузли амирлардан бири саркорни ҳузурига чақиртириб деди:

— Зарурат туғилиб беш юз динор оқчага муҳтож бўлиб қолдим. Бағдодда менга қарз бериб турадиган бирон танишинг йўқми?

— Бор, — деди саркор бир оз ўйланиб туриб. — Дўкондор танишим бор. Унинг фалон бозорда кичик дўкони ва олти юз динор атрофида сармойеси бор. Уни ҳузуригизга таклиф қилинг, уй тўрига ўтқазиб иззат-икром кўрсатинг, зора жонингизга оро кирса.

Амир ўша дўкондорни таклиф қилди, зўр ҳурмат-эҳтиром билан кутиб олди ва уй тўрига ўтқазиб, олдига дастурхон ёзди. Сўнг аста-секин муддаога кўчди.

— Сенинг инсофли, виждонли, диёнатли ва қўли очиқ одамлигинг ҳақида кўп эшитгинман. Бундай ўйлаб қарасам Бағдод бозорларида сендан инсофли ва ҳалол одам йўқ экан. Шунинг учун ҳам сенинг ҳақингда яхши гапларни эшитиб, ғойибона ёқтириб қолдим; сен билан оға-ини тутинмоқчиман. Ушбу кундан бошлаб уйимнинг тўри сеники, сенинг уйинг эса меники бўлсин.

— Розиман, оға, — деди ич-ичидан суюниб дўкондор. — Сиздек олий насаб киши билан оға-ини тутиниш менинг учун бениҳоят фахрли.

Дўкондор билан амир ўринларидан туриб бир-бирини оғушига олдилар, ўпишдилар, умрларининг охиригача оға-ини бўлиб қолишга аҳд-паймон қилдилар. Амир дўкондор инисини ҳаддан ортиқ ҳурматлаб, меҳмон қилди. Меҳмондорчилик аяқлаб, дастурхон йиғиб олингандан кейин, амир биродарини елкасидан қучиб қулоғига шивирлади:

— Сени безовта қилиб чақиртирганимнинг сабабини билсанг керак?

— Йўқ, тақсир, — деб жавоб қилди дўкондор. — Бунинг сабабини амир жанобларининг ўзлари яхши биладилар.

У бир оз саросимага тушди.

— Ҳа, биламан, — деди амир ўзига хос улуғворлик билан. — Аслида шаҳарда ошна-оғайниларнинг сон-саноги йўқ. Улар нимаики буюрсам бетўхтов бажо келтирадилар. Борди-ю, уларнинг биронтасидан эллик минг динор қарз сўраб қолгудай бўлсам сўзимни икки қилмай, дарҳол топиб келтириб берадилар. Чунки уларнинг ҳам менга тез-тез юмуши тушиб туради-да. Ростини айтсам, ҳеч қачон мен билан дўст тутинганларидан пушаймон бўлилмаган. Энди гапнинг индаллосини айтсам, биродари азиз, шу кунларда қирқ минг динор оқчага зориқиб қолдим. Қарз бериб турадиганлар кўп-ку, лекин уларнинг биронтасидан ҳам сўрагим йўқ. «Йўқ» демасанг шу маблағни сендан олсам. Узоғи билан беш-олти ой ичида қайтараман. Устига минг динор оқча, бош-оёқ саруно ҳам қўшиб бераман. «Йўқ» дема биродар! Сенда шунча, балки бунга икки баробар келадиган оқча борлигини яхши биламан.

Дўкандор бонда бир оз ҳайрон бўлиб қолди, сўнг таваккал қилди.

— Хўп, тақсир. Лекин менда бунча оқча йўқ. Олижаноб одамлар ҳузурда тўғри сўзламоқ зарур — худо ҳаққи менда бунақа катта сармоя йўқ. Кўп машаққат чекиб, кўп йиллар ичида тўплаган сармойам олти юз динордан ортиқ эмас.

— Ҳимм, — деди амир настки лабини тишлаб ва бошини сарак-сарак қилиб. Ҳазинамда олтин у жавоҳирларим беҳисоб. Қарз сўрашдан кутган асл мақсадим — сен билан дўстлик ишини боғлашдан иборат эди, холос. Бир синаб кўрмоқчи бўлган эдим-да.

Шу пайт суҳбатга сарқор аралашди:

— Сен ҳали амиримизни яхши билмас экансан. Бунақа олижаноб одамни арқони давлат орасидан тополмайсан.

Шундан кейин савдогар бисотидаги олти юз динорни келтириб берадиган, амир эса уни олти ойдан кейин етти юз динор қилиб қайтариб берадиган бўлди...

Қарзини қайтариш муҳлати ўтгандан тахминан ўн кун кечгач, савдогар амирнинг ҳузурига келди. Амир уни меҳмон қилди, лекин қарз хусусида бирон гап очмади. Дўкандор қуруқ қайтди. Орадан икки ой ўтгандан кейин у амирникига яна келди. Бу сафар ҳам амир қарз хусусида гап-сўз очмади. Хулласи калом, дўкандор амирникига яна кўп марта борди, лекин амирдан садо чикмади.

Охири дўкандор амир қарз тўлашдан бўйин товлаётганига ишонч ҳосил қилди. Шундан кейин амирнинг номига қуйидаги мазмунда хат ёзиб юборди: «Мен анча

қийналиб қолдим, қарзинг муҳлати бўлса, аллақачонлар ўтиб кетган. Агар амир жапоблари ушбу бечорага мурувват қилмоқчи бўлсалар, пулни саркордан бериб юборсалар». Амир жавоб қилди: «Қарзини эсдан чиқариб юборди, деб ўйлаётган бўлсанг керак. Йўқ, биродар, эсимдан чиққани йўқ. Ташвишланма, яна бир оз кут. Пулниги албатта қайтариб бераман...»

Шундан кейин яна савқиз ой ўтди, лекин амирдан дарак бўлмади...

БҲҲТОННИНГ ТАГИ ЗИЛ

Султон Алп Арслон замонида Ҳирот шаҳрида бир мўмин донишманд қария ўтган экан. Қуилардан бир кун султон шаҳар аркига келиб туниди ва бир мунча вақт шу ерда тургун бўлди. Унинг яқин мулозимларидан бўлган тоғаси амир Абдурахмон эса ўша донишманд қариянинг ҳовлисида тўхтади. Қуилардан бир кун базму сафо авжига минган бир пайтда амир Абдурахмон султоннинг қулогига шивирлади:

— Мен қўнган ҳовлининг соҳиби ҳар кун кечаси кичик бир хонага кириб кетади, лекин чироғи эрталабгача ўчмайди. Бошда номоз ўқиб, туни билан тоат-ибодат қилиб чиқса керак, деб ўйладим.

Орадан бир неча кун ўтгач, сабрим чидамай кечаси аста-секин бориб у ўлтирган хона эшигининг ёригидан мўраладим ва не кўз билан кўрайки, қария мудраб ўтирибди, олдида бир кўзачада шароб ва бириниж (бронза) дан ясалган бут. Чол ўша бутга сивишиб ўлтирибди.

Амир Абдурахмон эшик ёнида турган *чуҳра*га имо қилди. Эшик очилиб, қўлида ўша бут билан кўзачани кўтариб амир Абдурахмоннинг гуломи кириб келди. Гулом бут билан кўзачани оҳиестағина султоннинг олдига қўйди ва икки букилиб таъзим қилганича орқаси билан юриб хонадан чиқди. Амир Абдурахмон султоннинг кўзларида ҳаяжон ва ғазаб учқунларини кўриб, шу ондаёқ ўша қарияни олдиртириб келади ва ўлимга маҳкум этади, деб ўйлади. Дарҳақиқат султон вазири аъзамга ишора қилиб ўша қарияни олдириб келишни буюрди. Вазири аъзамнинг гуломи ҳали саройдан чиқмаган ҳам эди, султоннинг танти гуломларидан бири тиз чўқиб мурожаат қилди:

— Султоним, чолни чақиртирманг. Ҳаммасини ўзим айтиб бераман.

Гулом султоннинг қулогига нималариндир шивирлади. Ҳамма ҳайрон бўлди. Вазирни аъзам султонга мурожаат қилди:

— Аъло ҳазрат, гулом бораверсинми?

— Йўқ қайтсин,— деди султон. Ҳаммаси тушунарли. Ушбу ҳодиса тоғам амир Абдурахмоннинг сурбетлиги орқасида юз берибди.

— Мошолло! — Ҳамма ёқасини ушлади.

Сўнг султон тоғасига қараб деди:

— Сен менга қария ҳақида кўп ёмон гапларни айтдинг ва олдимга шароб тўлатилган кўзача билан бутини келтириб қўйдинг. Лекин, билиб қўй, ҳақиқатни аниқламай туриб қария хусусида бирон ҳукм чиқармайман. Қани, «айтган гапларим тўғри», деб қасам ич!

Амир Абдурахмоннинг аъзою баданини титроқ босди, султоннинг оёқларига йиқилди:

— Авф этинг, султоним! Мен ёлгон гапирган эдим.

— О, мунофиқ, нега ўша бечора қарияга шунча маломат қилдинг ва беҳуда унинг қонини тўкмоқчи бўлдинг?!

— Унинг ҳовлиси ишнамгина экан. Сен уни ўлимга маҳкум этсанг, ўша ҳовли менга қолармикан, деб ўйлаган эдим,— деб жавоб қилди амир Абдурахмон.

КУЧА-КУЙДА МАСТ-АЛАСТ

ЮРИШ ОҚИБАТИ

Султон Маҳмуд Газнавий баъзида *надим*лар, вазирлар ва *синоҳсолор*лар билан тонг отгунча ичкилик ичиб чиқар эди. Бундай ўлтиришларда синоҳсолорлардан Али Нуштегин ва Муҳаммад Аъробини ҳам бўлур эдилар. Ўлтиришларнинг бирида эрталабга бориб улар қаттиқ маст бўлиб қолдилар. Нонуштадан кейин Али Нуштегин султондан кетишга ижозат сўради.

— Қуина-қундузи шу аҳволда кўчага чиқиш маъқул кўринмайди. Чошгоҳгача шу ерда ётиб дамнингни ол, кайфнинг тарқагандан кейин кетарсан. Акс ҳолда *муҳтасиб*нинг қўлига тушиб қолсанг тўкмоқ ейсан, мен эса сенга ёрдам беролмайман,— деди султон унга.

Али Нуштегин эллик минг аскарга бош бўлган кучли ва бообрў одам эди. Яна у ҳеч нарсадан қўрқмасди. Уни уруш-талашда минг наҳлавонга бас келади, деб айтишарди. Шунинг учун бўлса керак султоннинг гапини олмади, гурур билан жавоб қилди:

— Мен, барибир, кетишим керак. Муҳтасиб ким бўлди-ю, мен кимман.

— Буёғини ўзинг биласан, — деди султон ва саройбонга «дарвозагача кузатиб қўй уни, майли кетаверсин!» — деди.

Али Нуштегин отга мишиб йўлга тушди. Уни кўри сонли кўриқчилар ва гуломлари кузатиб бордилар. Йўлда ҳақиқатан ҳам муҳтасибга дуч келди. Унинг ҳам кўриқчилари бор экан. Улар юз киши эдилар. Муҳтасиб Али Нуштегиннинг мастлиги ва эгарда аранг ўтирганини кўриб одамларга: «Ушлангиз уни!» — деб буюрди. Муҳтасибнинг одамлари кўз очиб юмгунча синоҳсолорни отдан туширдилар, сўнг чошон ва яктагини ечиб олдилар. Сўнг муҳтасиб отдан тушиб, синоҳсолорни савалатди. Кўриқчилари ва гуломлари бўлса аралашмай бу ҳолни томоша қилиб турдилар...

Эртаси кунин Али Нуштегин кўришини (қабул) дан кейин қолиб султонга кеча юз берган воқеани арыз қилди. Яктагини ечиб моматалоқ бўлиб кетган елкасини ҳам кўрсатди. Султон эчилиши ва таассуф билдириши ўрнига қаҳ-қаҳа уриб кулди ва деди:

— Бундан кейин маст ҳолда кўча-кўйда юрмайдиган бўлдинг.

ЮРТНИ ТЕРГОЛМАГАЧ...

Султон Маҳмуд Кирмонини тасарруфига киритган кунин бир хотин унинг ҳузурига арыз билан келди:

— Мен карвон билан Диёрғачини деган жойда тўхтаган эдим. Кечаси ўша ерда бор-йўғимни ўғирлаб кетишди. Нарсаларимни ё тошиб бер, ё бўлмаса қимматини тўла.

— Диёрғачини дегани ўзи қаерда экан? — деб сўради султон.

— Қанчадан-қанча мамлакатларни фатҳ эдинг! Диёрғачинининг қаерда эканлигини билмайсанми?

— Билмайман. Ўзинг ўғрилар ким ва қайси юртлик эканликларини биларсан?

— Биламан. Улар балуҷистонлик. Бу мамлакат Кирмонга яқин.

Султон бошичи қаниб бир фурсат ўйлаб турди, сўнг хотинга деди:

— Бу мамлакат менинг қўл остимдаги юртлардан олис ва менга қарамайди. Шунинг учун ҳам илтимосингни уддалолмайман.

Хотиннинг жаҳли чиқди ва деди:

— Юртни терголмагач, қанақасига ўзингни жаҳон хо-

кимини ҳисоблаб юрибсан? Қўйини бўридай қўриқлолмасанг, қанақасига подачисан, ўзинг? Бундан чиқди иккимиз ҳам бир одам — ожиз эканмиз-да.

ИККИ ҚИЛИЧ БИР ҚИНГА СИҒМАС

Хусрави Парвезнинг вазирини *Баҳром Чўбин* билан муносабати бошда яхши эди, уни кўп ҳурмат қилди. Усиз ҳатто таом эмас, бироқ ичма гулоб ҳам ичмас эди. Овда ҳам, саройда ҳам улар ҳамини бирга бўлишарди. Қунлардан бир кунни Хирот билан *Сарахс*нинг омиллари подшога ҳар биттаси бир харвордан зарур ва қимматбаҳо юк ортилган уч юз бош туя олиб келдилар. Хусрави Парвез буларнинг ҳаммасини Баҳром Чўбинга берди.

Эртаси кунни Хусрави Парвезга нохуш хабар келтирдилар — Баҳром Чўбин гуломини қип-яланғоч қилиб қаттиқ савалабди. Подшо даргазаб бўлди ва Баҳром Чўбинини дарҳол чақиртириб келди, сўнг қурчи бошига «қурхонадан беш юз қилич олиб чиқ!» — деб буюрди. Қилич олиб чиқилгач, Баҳром Чўбинга қараб мурожаат қилди:

— Қани, Баҳром, қиличлар ичидан яхшилариини танла!

Баҳром юз эллик қилични саралаб олди.

Шундан кейин подшо яна деди:

— Шу қиличлардан ўнта яхшисини танла!

Баҳром уларни ҳам танлаб четга териб қўйди.

Подшо яна буюрди:

— Энди шу ўн қилич ичидан кескир иккитасини танла!

Баҳром энг яхши ва кескир икки қилични танлаб олиб подшонинг олдига қўйди.

— Энди, — деди подшо, — ҳар иккала қилични бир ғилофга жойлаштир.

Баҳром Чўбин ҳайрон бўлди, сўнг деди:

— Аъло ҳазрат! Ахир икки қилич бир ғилофга сиғмайди-ку?

Подшо деди: ундай тақдирда бир мамлакатга икки ҳукмдор сиғадими, ўзи?..

ГУШТ ҲИДЛАНСА ДАВОСИ ТУЗ, ТУЗ БУЗИЛСА-ЧИ?

Қунлардан бир кунни *Дайлам* подшосини *Азуддавланин*г *закоғчилари*дан бири *Ироқдан* келаётган йўлда бир йигитчага дуч келди. Унинг кийим-боши жулдур, юзи саргайган, қош-қовоғи калтак зарбидан моматалоқ

бўлиб кетган эди. Йигитча закотчига икки букилиб таъзим қилди. Закотчи унинг нима қилиб турганини суриштирган эди, йигитча зорланди:

— Бир ўзим кетишдан кўрқиб, шерик кутиб турган эдим. О, яхши одам! Мени ўзинг билан бирга олиб кет! Бу шаҳарнинг подшоси одилмикан, қозиси ҳаққўймикан, деб кетаётган эдим.

— Нималар деяётганингни биласанми, ўзи? — деб сўради закотчи. — Азуддавидадай подшо ва унинг қозисичалик ҳақпараст қозини топамап, деб хаёл суриб юрибсанми?

— Агар подшода ҳаққоният бўлганда у одамлар хусусида зийрак, қозиси эса тўғри одам бўларди. Қозиси тўғри бўлмагач, подшоси адолатли бўлармиди?

Закотчи йигитчанинг норозилик сабабларини суриштирди. Йигитча йўл-йўлакай ўз шаҳрида кўрган ва эшитганларини, бошидан ўтганларни закотчига бирма-бир айтиб берди. Хусусан у бундай деди:

— Мен шу шаҳарнинг фалон кўчасида истиқомат қилган савдогарнинг ўғлиман. Отамдан катта бойлик қолди. Бир неча йил таралла бедод қилиб отамдан қолган парсаларни еб-ичиб юрдим. Бир вақт оғир бир дардга чалиниб қолдим. Ўлиб кетсам керак, деб ўйладим. Банарти ўлмай қолсам албатта Маккаю Мадинани зиёрат қиламан, деб мақсад қилдим. Хайрият, худога айтганим бор экан, соғайиб кетдим. Суюнганимдан бутун чўриларни ва қулла-римни озод қилдим; тиллоларимни ва ер-сувларимни камбағалларга тақсимлаб бердим. Сўнг уй-жой ва рўзгоримни сотиб юбордим. Ҳаммаси бўлиб қўлимга эллик минг динор пул тушди. Ҳаж тайёргарлигига тушдим. Лекин шунча катта пулни ўзим билан бирга олиб кетишга чўчидим — йўл узоқ ва хатарли эди. Шунинг учун пулнинг бир қисмини юртимда қолдириб кетишга қарор қилдим. Бозорга бориб иккита мис офтоба сотиб олдим. Пулдан йигирма минг динорини иккига тақсимлаб офтобаларга жойлаштирдим. Қимга қолдирсам экан, деб кўп бои қотирдим. Охири қозига қолдириб кетишга қарор қилдим, чунки мўмин мусулмоннинг ҳақ-ҳуқуқини кўриқлаш унга топирилган эди. Шу тариқа кечқурун қозининг ҳузурига бориб гаплашдим. У рози бўлди. Хурсанд бўлиб қайтдим ва эртаси илк саҳарда офтобаларни қозининг қўлига топишдим.

Эртаси куни саҳарда сафарга отландим. Хуллас, Маккаю Мадинани зиёрат қилдим, кўп йил Арабистон ва Рум шаҳарларини кездим, Румда тўрт йил зиндонда ётдим. Қайсари Рум қаттиқ ўсаллаб қолиб авф умумий эълон қи-

лини ва мен ҳам кўн қатори озод бўлдим. Яна бир неча йил кемачиларга хизмат қилиб тирикчилик учун сармой жамғардим ва шу билан ўн йил деганда юртимга қайтиб келдим. Бағдод қозисининг кўлида йиғирма мишг динор оқчам борлиги учун ҳаёт ташвишларидан хотиржам эдим. Ўша кунидёқ қозининг олдига бордим. У ўзини танимасликка солди. Шунга қарамай, бир неча кун қозиникига қатнадим. Лекин уринишларим беҳуда кетди. Оч-яланғоч бўлганим учун таниш-билишлариникига боргани тортиндим. Кечалари масжидда, кундузлари у ер-бу ерларда яширишиб юрдим. Еттинчи кун яна қозининг ҳузурига бордим ва «офтобаларимни бер», деб оёқ тираб туриб олдим.

— Мен сени мутлақо танимайман! Сен айтган йиғит яхши кийинган, олижаноб йиғит эди. Сен бўлсанг... — деди у ўқрайиб.

— Қози почча! Мен ўша йиғитман. Йўқчиликдан шундай бўлиб қолдим, — дедим мен унга ёлвориб.

— Йўқол кўзимдан, бадбахт! — деди қози жон-жаҳди билан.

— Шешманг, қози почча. Худодан кўрқмайсизми? Майли, йиғирма мишг динордан беш мишги сизники бўла қолсин, қолганини беринг, — деб тиз чўкиб ялдиндим-ёлвордим.

— Ақлдан озибсан, болакай! Обрўйинг борида жўнаб қол, йўқса миршабни чақиртириб сени янниҳонага жўнатаман, — деб пўниса қилди қози.

Кўрқиб кетдим. Ўйлаб, мулоҳаза қилиб кўрдим: «Гўнги хидланса, ювиб туз сениб кўйилади, лекин туз бузилса нима қилини керак бўлади? Ҳар қандай жишоятнинг чигалини қози ечади, лекин қози жишоятга қўл урса, унда кимга арз қиласан?» Шу ўй-хаёл билан қозиникидан чиқдим. Унинг олдига бошқа бормадим.

Зақотчи олижаноб бечора йиғитчага раҳми келди ва унга ёрдам беринга қарор қилдим. Шаҳарга яқинлашиб қолганларида ҳамсафарига деди:

— Хафа бўлма, иним! Ҳамиша ойнинг ўн беш қоронги бўлса, ўн беш ёруғ келади. Шаҳарда бир танишим бор, олижаноб, меҳмондўст одам. Ўшаникида тунаб қоламиз. Эртаси худо ҳофиз. Худласи калом, улар ўша одамникига келиб тушдилар. Дастурхон қуюқ бўлди. Ҳамма ухлагандан кейин зақотчи аста-секин ўридан туриб ташқарига чиқди ва соҳиб хонани чақириб унинг қўлига хат тутқазди ва: «тезлик билан саройга бор ва хатни Авудавлага етказ!» — деди.

Соҳибни хона закотчининг хатини саройга олиб бориб берди.

Азуддавла уни ўқиб кўриб шу ондаёқ закотчига одам юборди ва ўша йигитни эртага кеч билан саройга олиб келишни буюрди.

Закотчи билан бечора йигит эртаси билан дам олиб, ҳордиқ чиқардилар. Қоронғи тушиси билан закотчи ҳамроҳига деди:

— Қани бўл, иним, саройга боришимиз керак. Подшо айттириб юборибдилар.

— Бу яхшилик бўлсамми экан? — деб сўради таажжуб ва шубҳа билан йигитча.

— Хайрлик бўлгай, дўстим. Чўчима. Подшоҳимиз одил ва ҳақпарвар одам. Амниманки, сенинг мушкулнинг ўша ерда ечилгай.

Закотчи йигитни Азуддавланинг ҳузурига етаклаб борди. Подшо уни хилватхонага олиб кириб тафтиш қилди. Йигит бошидан ўтган-кечганларни бирма-бир сўзлаб берди. Азуддавла йигитчанинг ҳол-аҳволига кўн ачиди, сўнг деди:

— Аслида қозини мен тайинлаганман. Маошни ҳам мен бериб тураман. Бошда инсофия, диёнатли одам эди. Маошга қаноат қилиб рўзгор тебратарди. Пера олмас эди. Кейинча айниди. Ҳозир Бағдод теварагида қатта ер-суви, боғ-роғлари, шаҳарда қатор-қатор дўконлари, сандуқ-сандуқ қимматбаҳо матолари, зару жавоҳирлари бор. Биламан, буларнинг барчасини бир маош билан ортдириб бўлмайди. Уларни сенга ўхшаш мўъмин-мусулмонни талаш орқали ортдирган. Буюғини менга қўйиб бер, йигит. Қози билан ўзим ҳисоб-китоб қиламан. Маана бу икки юз динорни олгинда, Исфаҳонга бориб фалончиникида истиқомат қилиб тур, кейин ўзим чақиртираман, — деди шировардада подшо оқча солинган халтани унинг қўлига тутқазиб.

Орадан икки ой вақт ўтди. Қози даъвогар йигитнинг Бағдодда кўринмай қолганидан хурсанд бўлди:

— Балки ўлиб кетгандир, баччагар! Йигирма минг динор энди ўзимники бўлди, — деди у суюниб.

Орадан яна икки ой ўтди. Қозини бирдан Азуддавла чақиртириб қолди. Уни хилватхонага олиб кириб сўроқ қилди:

— Сени не сабабдан чақиртирганимни биласанми?

— Улимдан хабарим бор, лекин буни билмайман. Аъло ҳазратнинг ўзлари яхши биладилар.

— Шу кунларда охиратни ўйлаб қолдим, — деб оҳиста сўз бошлади Азуддавла. — Куним битаётганга ўхшайди. Ё бирон рақиб қўлида ўламан, ё бўлмаса ҳазрати Азроил омонатни ўзи олиб кетади. Буёғига, умримдан қанчаси қолган бўлса, бечораларга, йўқсилларга ёрдам қилмоқчиман. Саройда қанчадан-қанча аёллар ва болалар бор. Мендан кейин уларнинг аҳволи не кечади? Шунинг учун тириклигимда мол-мулкимнинг бир қисмини ўшаларга атаб бирон тайинлироқ ерга қўйсам, дейман. Омонатни сенга ишониб топширмоқчиман. Нима дейсан?

— Қуллуқ, аъло ҳазрат. Ишончингиз учун ташаккур.

— Мана бу икки юз динорни ол, — деди подшо унинг қўлига бир халтача пул тутқазиб, — уйингда бирон панароқ жойдан ертўла қаздир, ичидан пишиқ гиштдан девор қурдир, темирдан мустаҳкам эшик ишлат. Ертўла битгач, ажратилган ҳазинани қўлингга топшираман.

— Хўб бўлади, аъло ҳазрат. Айтганингиздан зиёда қилиб бажараман.

Қози йўл-йўлакай хурсанд бўлиб, ғойибдан келаётган бу катта бойликни ҳисоб-китоб қилиб борди. Подшоҳнинг ҳам кунни битган, бугун бўлмаса, эртага ўлиб кетади. Мана энди бир умрга роҳат-фароғат билан умр кечирсак бўлади. Ишламай еб ётганда ҳам авлод-авлодга кифоя қилади бу бойлик, деди у ўзига-ўзи. Шу тариқа бир ой деганда ертўла ҳам битди. Қози саройга бориб буни подшога хабар қилди.

— Раҳмат, сенга. Мени ташвишдан қутқаздинг. Саройдаги бева-бечора ва етим-есир учун беш юз минг динор оқча, бир талай қийим-кечак ажратганман. Яна қўшадигаңларим ҳам бор. Умуман бир ҳафта ичида ҳаммаси тайёр бўлади. Мени эртага кеч билан кут, бориб ертўлани ўз кўзим билан кўришим керак.

Қози кетгач, Азуддавла Исфаҳонга чолар юборди ва бундан ўн йил муқаддам қозида омонат қолдирган ҳалиги йигитни олдиртириб келди. Қозини эса душанба кунига чақиртирди. Унга қадар ҳазиначини чақиртириб ажратилган олтин ва жавоҳирларни бир юзу қирқ офтобага, қийим-кечакни қирқ сандиққа солдирди ва саройдаги хоналардан бирига олиб кириб тердириб қўйди.

Қози буларни кўриб ҳанг-манг бўлиб қолди.

— Энди уйингга кетавер, — деди подшо қозига. Буларни сеникига фалон кунни ўзимиз олиб бориб қўямиз.

Қози кетиши билан Азуддавла ҳалига йигитни чақиртириб келди:

— Ҳозироқ қозининг орқасидан бориб омонатининг қиста, «бермасанг Азуддавлага бориб устингдан арз қиламан», деб айт. Берса — кўп яхши, аке холда бошқа тадбир-чорасини кўрамиз.

Йигит қозиникига борди ва подшо ўргатган гаини айтди. Қози ўйлаб қолди. Бошда шунча бойликни бергани кўзи қиймади, сўнг ўйлаб ва мулоҳаза қилиб кўриб йигитга офтобалардаги пулларини қайтариб берди. Йигирма минг динор деб беш юз минг динордан ажраб қолайинми яна, деди у ўз-ўзига...

Эртаси куни Азуддавланинг фармойини билан бировнинг ҳақидан қўрқмайдиган порохўр қози бош кийимсиз, ялангоёқ ва саллаен бўйинга чулғатилган ҳолда шаҳар айлантириб сазойи қилинди...

ОМОНАТГА ХИЕНАТ

Бир киши Бузуржмеҳр ҳузурига арз билан келди ва деди:

— Кўн йил тер тўкиб жамгарган икки минг динор оқчам бор эди. Саёҳат олдидан уни ҳамёнга солдим, оғзини маҳкам қилиб тикиб ва муҳрлаб қозининг қўлида омонат қолдирдим. Қолган оқчаларимни Ҳиндистонга кетаётганда ўғрига олдириб қўйдим ва почор орқамга қайтдим. Қайтгач қозидан омонатимни олдим, уйимга келгач халтани очсам олтин динорлар ўрнига мис чақалар чиқди. Дарҳол изимга қайтиб қозининг ҳузурига бордим ва динорларимни талаб қилдим.

— Ҳамёнини топираётганингда ичида нима борлигини очиб кўрсатганмидинг? — деди қози қўлини бигиз қилиб.

— Йўқ, кўрсатган эмасман, — дедим мен.

Қози сўзида давом этди:

— Ҳамёнини мендан қайтариб олаётганингда унинг оғзи очикмиди ёки муҳрланганмиди?!

— Муҳрланган эди, — дедим мен.

Шундан кейин қози мени муттаҳамга чиқарди ва хизматчилари олдида оғзига келган сўз билан ҳақорат қилиб уйидан ҳайдаб юборди. Ҳозир емоққа бир парча нон ҳам тополмай қолдим. Менга ёрдам беринг.

Бузуржмехр бир оз ўйланиб туриб унинг ҳамёнини олиб қолди. Унга тирикчилик учун өзгина оқча ҳам берди ва «икки-уч кун қафоат қилиб тур, бечора. Бир иложи топилди қолар», деб уни овунтирди.

Ҳабрланмиш чиқиб кетгандан сўнг Бузуржмехр ҳамёнини сивчиқлаб текшириб кўрди, лекин унинг қирқилган ва қайта тикиб қўйилган бирон жойини тополмади. Кўп мулоҳаза қилиб кўриб, «қози халтани кесиб, ичидаги олтин динорларни мис чақаларга алмаштириб қўйган, сўнг уни билинмайдиган қилиб чандитган», деган хулосага келди. Бузуржмехр шубҳасини амалда текшириб кўрмоқчи бўлди. Яқинда зар билан тикилган чойшаби бор эди, эрталаб уйқудан тургач, ўша чойшабининг бир четини иччоқ билан қирқиб қўйди. Понунтадан сўнг эса «подшоҳнинг амри билан вилоятга уч кунга жўнаб кетяман», деб эълон қилди...

Вазирнинг ётоқхонасини йиғиштириш учун қирган *фаррош* ўришликни йиғиштираётиб йиртиқ чойшабга кўзи тушди-ю, кўрққанидан ҳўнграб йиглаб юборди. Нима қилишини билмай боши қотди. Охири сирни кекса бир хизматкор дўстига ошкор қилди.

— Ғанимларимдан бири мени шармандаю шармисор қилиш ва олий даргоҳдан ҳайдатиб юбориш учун шу ишни қилган бўлиши керак. Э худо, энди нима қиламан? Буни хожам билиб қолгудай бўлса теримни шилиб олади-ку! — деди фаррош унга.

Дўсти юпатмоқчи бўлди-да, сўнг ундан сўради:

— Бу сирни иккимиздан бошқа яна ким билади?

— Иккимиздан бошқа ҳеч ким билмайди, — деб жавоб қилди фаррош.

Чол фаррошнинг елкасига қоқиб деди:

— Ундай бўлса дуруст. Хожанг сафардан қайтгунча бунинг иложини топамиз. Хотиржам бўл.

Фаррошнинг дарди енгиллашгандай бўлди, чолга илтижо қилди, ёлворди:

— Умрингиз узун бўлсин, отахон! Бунинг иложини тезроқ топинг! Бир умрга қулингиз бўлай!

Чол фаррошни юпатди.

— Ташвиш чекма, фаррош. Мени шу шаҳарда бир таниш дўстим бор. Исми — Обид. У қўли гул зардўз, ҳар қандай кесик ёки йиртиқни мутлақо билинмайдиган қилиб чандиб беради. Дўкони фалон бозорнинг фалон ерида. Чойшабни яхшилаб ўраб, унга олиб бор. Сўраганини берсанг чойшабинини аслига келтиради. Чандилган ерини ҳеч ким тополмайди.

Фаррош шу ондаёқ чойшабни дастурхонга чигиб бозорга қараб чоңди, сўраб-суриштириб зардўз Обиднинг дўконини топди. Унга ялиниб-ёлвориб деди:

— Садағанг кетай, устажон, мушқул аҳволга тушиб қолдим, ёрдам қил!

Зардўз Обид рози бўлди. Фаррош юмушнинг хақини сўраган эди зардўз: «Ярим динор кифоя қилур. Чойшабнингги эртага олиб кетсанг бўлади», деди.

Фаррош эртаси кун и белгиланган вақтда зардўзнинг дўконига борди. Зардўз чойшабни унинг олдига ёзди ва деди:

— Қани, фаррош, унинг чандилган ерини топ-чи?

Фаррош чойшабни у ёқ-бу ёққа ортириб кўрди, лекин унинг чандилган ерини тополмади. Сўнг, қувона-қувона чойшабни олиб келиб, хожанинг кўрпаси устидан тўшаб кўйди.

Орадан бир кун ўтиб, чошгоҳ вақтида Бузуржмехр пойтахтга қайтди, ҳордиқ чиқармоқчи бўлиб ётоқхонага кирди. Дарҳол чойшабни текширди, унинг илгариги аслига келганини кўриб ажабланди, фаррошни чақириб сўради:

— Бундан уч кун аввал мана шу чойшабни бир еридан қирқик ҳолда кўрган эдим, ҳозир бўлса бус-бутун. Қани, тўғриси айт, уни ким чандиди?

Фаррош аввал ўзини йўқотди, бир оздан кейин ўзига келди ва: «О, олийҳиммат хожа! Чойшабни асло йиртиқ ҳолда кўрмаганман», деди.

Бузуржмехр фаррошни ёнига ўтказиб, бўлган воқеани бирма-бир унга ҳикоя қилиб берди, сўнг ўша қўли гул зардўзнинг кимлигини айтиб бериши ундан илтимос қилди. Фаррош бу сафар бўлган гапни рўй-рост айтиб берди. Бузуржмехр зардўзни ҳайдатиб келди. Зардўз вазирни кўриб юраги орқасига тортиб кетди, сўнг унинг оёғига йиқилиб тавба-тазарруъ қилмоқчи бўлди. Лекин Бузуржмехр унинг кўлидан тутди ва чойшабни кўрсатиб оҳиста сўради:

— Бун сен чандиганмисан?

Зардўз бўлган гапни айтишга мажбур бўлди ва тан олди.

Бузуржмехр сўроқда давом этди:

— Кўлинг гул экан, зардўз. Қани ростини айт, бу шаҳарда сендан ўтадиган зардўз борми?

— Йўқ, вазири аъзам. Мендан ўтадигани йўқ,— деди уста Обид.

Кейин Бузуржмехр ундан шу йил мобайнида бирон ки-

ши, шу чойшабдан бошқа биронта зар билан тикилган нарсани унга чандитган-чандитмаганини таҳқиқ қилди. Зардўз бироз бошига қазиди, сўнг деди:

— Қози ул-қуззетнинг кўк бир ҳамбани кесилган экан икки динор бадалатга чақириб берган эдим.

Бузуржмехр тўшак қетидан ҳалиги арз-лод билан келган одамнинг ҳамбини олиб устага кўрсатди.

— Чандиган халтанг шуниди?

Уста Обид бир кўришдаёқ ҳамбини тавиди:

— Ҳа, шу эди, вазири аъзам.

— Бузуржмехр уста Обиддан қўйини хонага кириб туришни илтимос қилди, сўнг бошқа бир хонага олиб келинган қозини ҳузурига чақиртирди. Ҳамбини унга кўрсатиб деди:

— Сен муттаҳам омонатга хиёнат қилдинг. Бировнинг олтинларини ўзинга олиб, ўрнига мис чақаларни солиб қўйгансан. Шу тўғрими?

Қози қасам ичиб деди:

— Йўқ, вазири аъзам. Мен асло бундай қилганим йўқ. Бировнинг ҳақидан кўрқаман.

Вазир бошқа хонада кутиб ўтирган зардўзни чақиртирди ва қозига қараб деди:

— Сен ҳамбини қоқиб олиб, сўнг шу одамга олиб бориб тўрлатгансан. Шундай эмасми?

Уста Обид қозини бир қаранда тавиди ва Бузуржмехрга бўлган воқеани сўзлаб берди. Қозининг аъзойи баданини тигроқ босди, шафқат сўраб вазири аъзамнинг оёғига йиқилди.

Бузуржмехр ҳалиги бечоранинг олтинларини ундириб берди, омонатга хиёнат қилган қозининг бўлса боши кесилди.

ЯХШИЛИК БИР ЖАБРДИЙДАГА ҲИММАТ КўРСАТИШДИР

Маре шаҳрида Раннид хожани немли бир мансабдор ўтган экан. Бу шаҳарда, балки тамом вилоятда ундан обрўлироқ ва давлатмандроқ одам йўқ экан. У *Султон Масъуд*нинг ишончли хизматкори бўлган, раиятга кўн жабр-ситам етказган экан. Лекин кексайиб қолганда қилмишидан пушаймон бўлибди ва гуноҳларини ювмоқ учун масжиду мадрасалар қурдирибди, икки бор ҳаж қилибди, етим-есирга анча-мунча садақа улашибди. Ҳатто иккинчи ҳаждан қайтаётганда мана бундай хайрли бир иш қилибди:

Ушанда Бағдодда бир неча вақт туриб қолибди. Қуилардан бир куни бозор айланиб юрганда бутун бадани яра-чақа бўлиб кетган итга кўзи тушибди. Унга раҳми келибди ва хизматкорига буюриб, итни ўзи қўнган жойга олдириб келгач, то соғайгунча даволатибди.

Рашид ҳожи Марвга қайтгач, қўн вақт ўтмай вафот этибди. Бир неча ойдан сўнг эса бир дўстининг тушига кирибди. У илгаригидан ҳам яхши, бахтиёр эмиш. Дўсти: «парвардигори олам қандай яхшиликларинг учун сени бунча қадар бахт-тахтга миндирди?» — деб сўрайди. Рашид ҳожи жавоб қилибди:

— Тангри таоло менга шафқат қилди ва барча гуноҳларимни кечирди. Лекин қурдирган масжиду мадрасаларим, берган садақаю эҳсонларим, ҳатто икки бор ҳаж қилганим ҳам асқотмади. Оғир аҳволга тушиб қолган итнинг дардига оро кирганим учун у менга шафқату мурувват қилди.

НИЗОМИ АРУЗИ САМАРҚАНДИЙ

ТҮРТ (ЧОР) МАҚОЛА

Ҳикоятлар

СУЛТОН МАҲМУД ВА БЕРУНИЙ

Бир кун Султон Маҳмуд Ғазнада Минг чинор боғидаги қасрининг болахонасида вазирлар, олимлар, шоирлар билан ўлтириб бирдан Абу Райҳон Берунийга назари тушибди ва уни имтиҳон қилмоқчи бўлибди.

— Қани, айт-чи, мунажжим, — дебди у Абу Райҳонга мурожаат қилиб, — мен шу болахона тўрт эшигининг қайси бири орқали ташқарига чиқишим мумкин? Фикрининг қоғозга ёз ва шу ердагилардан биронтасига, ҳатто ўзимга ҳам кўрсатмай, мен ўлтирган кўрпачанинг қатига қистириб кўй!

Абу Райҳон *устурлобни* қўлига олди, бўр ва тахтача келтиришларини буюрди. Сўнг офтобнинг баянлигини ўлчади, жадвал тузди, бир оз ўйлаиб туриб бир парча қоғозга алланималарни ёзди ва уни тўрт буклаб султон айтган жойга яширди.

— Топдингми? — деб сўради султон.

— Топдим, — деди Абу Райҳон Беруний қўл қовуштириб.

Султон қоғозга тегмади, усталарни чақиртириб болаxonанинг қун чиқар тарафидаги девордан эшик

очишларини буюрди. Сўнг ўша эшикдан ташқарига чиқди, ҳаял ўтмай қайтиб кирди ва ўрнига ўлтиргандан кейин кўрпача қатидаги қоғозни олиб ўқиди. Унда «тўрт эшикнинг биронтасидан ҳам ташқарига чиқмайдилар, балки кун чиқар тарафдаги девордан янги эшик очдириб ўшандан чиқадилар», деган сўзлар ёзилган экан. Султон хуни бийрон бўлиб гуломини чақиртирди-да: «Абу Райҳонни қаср томига олиб чиқиб ерга улоқтиринглар!» — деб амр қилди. Буйруқ бажо этилди, лекин у шу воқеадан сал илгари султоннинг кўрсатмаси билан тортиб қўйилган соябон устига тушди. Шунинг учун ҳам бирон ери лат емади. Султоннинг амри билан уни яна болахонага олиб чиқдилар.

Султон унга мугомбирога боқиб, деди:

— Э, Абу Райҳон! Буни ҳам олдиндан билганмидинг?

— Ҳа, билган эдим, султоним, — деб жавоб қилди Абу Райҳон.

— Буни нима билан исботлайсан? — Султон унга ўқдай тикилди.

Абу Райҳон гуломини чақиртирди. У хожасининг дафтариини келтириб берди. Олим унинг орасидан бир варақни йиртиб олиб, султонга тутди. Султон қоғозни ўқиб кўриб ҳайрон бўлди, бошини қуйи солиб сукутга кетди. Ўша варақда: «Мени фалон кун, фалон жойда баландликдан ерга улоқтириб юборадилар, лекин бирон ерим лат емай, соғу саломат қоламан», деган гаплар ёзилган экан.

АЛ-КИНДИЙ ВА ШАЙХУЛИСЛОМ

Кунлардан бир кун халифа *Маъмур* вазирлар, надимлар, шайхлар, олимлар ва шоирларни хузурига чақиртирди. Шунда мунажжим Яъқуб ибн Исҳоқ *ал-Киндий шайхулислом*дан юқорироққа чиқиб ўлтирди. Бунга Шайхулисломнинг гаши келди ва унга қараб: «Аслинг ғайридин бўла туриб нега мусулмонлар имоми бўлган мендек зотдан юқорида ўлтиришга жазм қилдинг?» — деди.

Ал-Киндий жавоб қилди:

— Мен-ку, сен билган нарсаларнинг барчасини биламан, сен эса мен билган нарсалардан кўпини билмайсан.

Ҳақиқатан ҳам шайхулислом уни фақат бир *мунажжим*

сифатида биларди, холос. Ал-Киндийнинг кўп илмларини билганидан хабарсиз эди. Шайхулислом олимни шу ернинг ўзида ер билан баробар қилиб ташламоқчи бўлди ва у билан яраг боғлади.

— Ховир мен бир нарча қоғозга бирон нарса ёзмаман, тоғнинг сени тан олмаман,— деди у олимга.

Шарига кўра агар ал-Киндий унинг қоғозга нима ёзганини топгудай бўлса, унда шайхулислом зар чопонини ва *тибо* салласини унга ечиб берадиган бўлди, тополмаса шайхулисломга нархи бир мишг динор турадиган от сотиб олиб берадиган бўлди. Шайхулисломга қоғоз-қалам келтиридилар ва у қоғозга бир нималарни ёзди-да, икки буклаб халифа ўнгирган кўрначанинг қатига қистириб қўйди. Ал-Киндий бўлса ўз навбатида устурлюбни қўлига олди. Қўёнининг баландлигини ўлчади, юлдузларнинг ҳолатини аниқлади, уларнинг ўн икки бурж билан кесишган ерини белгилади, надрал тузди. Бир оз фикр-мулоҳаза қилиб, сўнг халифага муровваат қилди:

— О, муддумилар амири! Шайхулислом жаноблари битган ҳовлага салвада ниҳоя бўлиб, оқибати ҳайвонга айланмади», деган гапга ўхшаган бир нарса ёзилган,— деди.

Халифа тўпаноча қатидаги қоғозни олиб ўқиди. Унда «Мусонинг аёси» деган иккита сўз ёзилган экан.

Халифа ҳам, шайхулислом ҳам ал-Киндийнинг ақлу занжарига қўйил қолишди. Шайхулислом шу ернинг ўзида ал-Киндийга зар чопони билан салласини ечиб берди.

ОТАНИ РАИЖИТИШНИНГ ОҚИБАТИ

Халифа Ҳорун ар-Рашиднинг вазирини Фазл ибн Яхъё шир дардга чақиниб қолибди. Унинг тўш териси оқара бўлибди. Номус қилганидан ёзда ҳам узун нимча кийиб ёрар экан, ҳаммомга эса фақат кечаси, ҳеч ким йўқ пайтларда тушаркан. Бу мудҳиш дарддан қутилиш чорасини ахтариб, шадим ва *ҳаким*ларни тўплаб: «Шому Ироқда, Форсу Хуросонда энг ўткир табиб деб кимни тан оласизлар?»— деб сўрабди. Мажлисга йиғилганлар Форс вилоятида шундай одам борлигини айтибдилар. Шундан кейин Фазл ибн Яхъё Шерозга одам юбориб, ўша табибни дардга олдиртириб келибди.

Табиб келгач, Фазл ибн Яхъё унинг шаънига катта

зиёфат берибди. Зиёфатдан кейин табибни хилват бир хонага олиб кириб, боида уни синаб кўрмоқчи бўлди ва «оёқларим нимагадир қувватсиз, бироқ давосини тонсангиз», деб илтимос қилди. Табиб унга «сутлик овқат еманг, аччиқ нарсадан ҳам ўзингизни тийинг. Фақат жўжа гўшти ва нўхатдан тайёрланган шўрва ичинг. Ҳолва ҳам еб туринг. Бундан ташқари тухум саригини асалга қўниб кунда наҳорда истеъмол қилиб туринг», деб тавсия қилди. Лекин Фазл ибн Яхъё табибнинг айтганларини қилмай, ҳар кун сергўнг ёглик шўрва ичиб, аччиқ нарсаларни ҳам истеъмол этаверибди. Бундан ташқари, дўбиёни ёққа қовуртириб, мурч сениб еди.

Орадан бир неча кун ўтгач, табиб унинг пешобини текширди, сўнг «бемор»нинг ўзбошимчилигидан нолиб, деди:

— Мен сизни бундан кейин даволамайман, чунки нарҳез тутмабсиз ва буюрганларимни қилмабсиз. Энди сизни даволашнинг ҳеч қанақа фойдаси йўқ.

Фазл ибн Яхъё табибнинг ақлу фаросатига таҳсинлар ўқиб, синаб кўрини мақсадида шундай қилганини айтди, сўнг нимчанинг туғмаларини ечиб тўшини кўрсатди.

Хулласи калом, шерозлик табиб Фазл ибн Яхъёни кўп вақт даволади. Унинг муозажасида бор билим ва тажрибаларини унга солди. Лекин бундан бироқ патижа чиқмади. Табиб руҳан эзilib, бир неча кун нима қилишини билмай юрди. Охири Фазл ибн Яхъёнинг хузурига кириб бундай деди:

— Э, улуг вазир! Сизни даволаш учун қўлимдан келган ҳамма нини қилдим, лекин афеусеки, нафи бўлмади. Балким отангизни қаттиқ раижитиб қўйгандирсиз, бориб, қандай бўлмасин, унинг кўнглини олинг.

Вазир ўша кунгек отасининг хузурига бориб оёқларига йиқилди, «мен ноқобил фарзанднинг гуноҳларидан ўтнинг», деб ялиниб-ёлворди. Нима бўлса ҳам ота-отада! У ўглининг гуноҳларидан ўтди. Фазл ибн Яхъё эса кўп ўтмай ўша дарддан бутувилай қутулди ва табибга кўндан-кўн миннатдорчилик билдирди.

Лекин уни юртига кузатаётиб: «Менга ёпишган дард отам туфайли эканлигини қаёқдан билдинг?» — деб сўради.

Табиб жавоб қилди:

— Тузалиб кетавермаганингиздан кейин «бу одам балки кимидир раижитиб, лаънатига қолган бўлса керак», деб ўйладим. Лекин кўн сўраб-суриштириб, сарой аҳли орасидан ҳам, бозор аҳли ичидан ҳам бунақа одамни

учратмадим. Кейин бир кини сизнинг анча вақтдан бери отангиз билан аразлашиб юрганларингизни айтиб берган эди.

ОЧКЎЗ ҚАССОБ

Султон Маликшоҳ замонида Ҳиротда адиб Немоил немли бир донишманд ўтган экан. У билимдон, оқил ва бобёрў одам бўлиб, фақат табибчилик билан кун кечираркан. Адиб Немоил бир кун бозорни айланиб юриб ажойибу гаройиб бир ҳодисанинг гувоҳи бўлибди. Қассоб қўйнинг терисини шилгач, қоринни ёраётиб, қўзини қўйнинг ичига тикиб бир кесим ичагини олиб оё турган экан. Адиб Немоил қассобхона рўнарасидаги атторчилик дўконига борди ва атторга «бордию ҳў анови қассобнинг қазоси етиб ўлиб қоладиган бўлса, у ўзмай туриб менга хабар қилсангиз», деб илтимос қилди. Орадан беш-олти кун ўтар-ўтмас қассоб кечаен тасодифан ўлиб қолибди. Ҳалиги аттор тамом бозор аҳлига қўшилиб қассобнинг таъзиясига борди. Таъзияга йиғилганларнинг ҳаммаси марҳумнинг еерфарзандлиги, ўзининг эса ҳали ёш эканлигини айтиб кўн куйивар эдилар. Шу найт адиб Немоилнинг илтимоси атторнинг эсига тушди, унинг уйига чошиб бериб воқеадан уни хабардор қилди.

— Не, у ўлиб қолдими? — деб афеусланди адиб Немоил ва ҳассасини олиб атторнинг олдига тушди. Қассобнинг уйига келгач, тобут ёнига бориб, майтнинг юзидан ёниқни олиб ташлади, қўздан тутиб томир уришини текширди, сўнг ёнида турган бақувват ёш йиғитга ҳассасини бериб мурданинг товонига қаттиқ-қаттиқ уришни буюрди. Маълум вақт ўтгандан кейин: «Бас қил!» — деб буюрди ва қассобнинг мияга қон қўйилиши (анолекция) касалидан ўлишига бир баҳя қолганлигини аниқлади. Сўнг уни бирмунча вақт даволаб оёққа тургизди. Лекин қассоб, барибир, фалаж бўлиб қолди. Шундай бўлса ҳам у бирмунча вақт умр кўрди.

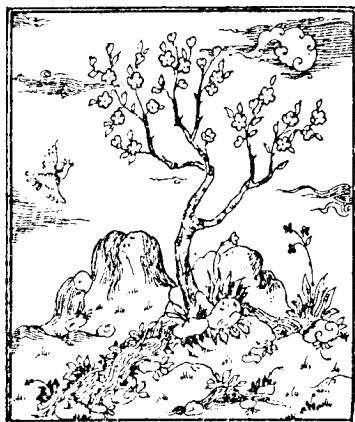
Шундан кейин адиб Немоилнинг шуҳрати яна ҳам ортди. Бундан руҳонийларнинг бир қисми, хусусан шайхулислом хожа Абдулло Ансорий ғазабга келдилар ва адиб Немоилнинг барча китобларини Чорсудаги майдонга тўплатдириб ёқдириб юборди.

Орадан кўп вақт ўтмай шайхулисломнинг ўзи оғир дардга чалиниб қолди. Уни тинимсиз ҳиқичоқ тутиб

ўладиган бир аҳволга тушиб қолди. Табиблар кўн ури-
дилар, лекин бари бир даволонмадилар. Шундан кейин
бир идишга унинг пешобини олиб адиб Исмоилнинг уйига
бордилар, «ёрдам қилинг», деб кўн ёлаордилар. Лекин
бемор шайхулисломнинг ўзи эканлигини ундан пинҳон
тутдилар.

Адиб Исмоил пешобни яхшилаб текшириб, бемор
шайхулислом эканлиги, у бир неча кундирки ҳиқичоқ
тутиб ўлай деб қолганлиги, ҳеч ким унинг дардига даво
тополмаганлигини айтди ва уларга: «шайхулислом жаноб-
ларига айтиб кўйинглар, иста мағизини майдалаб *асҳар*
қандига кўшиб истеъмол қилсинлар, тез орада соғайиб
кетадилар. Ва яна айтиб кўйингларки, бундан кейин эши-
ҳор китоб куйдирмасинлар», деб тайинлади.

АБУ ҲОМИД ҒАЗЗОЛИЙ

НАСИҲАТ УЛ-МУДУК

Ҳикоятлар

ҚУДА-АНДА ТУТИНИНГЛАР

Нуширвони Одил замонида бир одам қўшнисининг ҳовлисини сотиб олди. Кунлардан бир кун и ер чопайтиб дарахт ёнидан бир кўзада хазина топиб олди. Ҳовли сотган одамнинг ҳузурига бориб кўзани унинг олдига қўйди ва деди:

— Дарахт ёнидан мапа шу хазинани топиб олдим. Уни мен кўммаганман. Уни сен кўмган бўлишинг керак. Шунинг учун у сеники, олақол!

— Йўқ, — деди ҳовли сотган одам, — ҳовлини ери ва дарахтлари, умуман бор-йўғи билан қўшиб сенга сотганман. Хазина ҳам энди сеники.

Узоқ торттишиб, охири Нуширвони Одилнинг ҳузурига бордилар. У воқеани суриштириб бўлгач, арз-ҳол билан келган икки одамга мурожаат қилди:

— Сизларнинг фарзандларингиз бордир?

— Бор, — дедилар улар. — Бирининг ўғли, иккинчисининг қизи бор экан.

— Унда, — деди Нуширвони Одил, — қуда-анда тутининглар, хазинани эса куёв билан келинга совға қилинглр.

Бузуржмехрдан «Подшоликнинг қудрати нимада?» — деб сўрадилар.

— Подшоликнинг қудрати беш парсада, — деди у сўровчига. — Биринчиси — инсофли бўлиш; иккинчиси — душмандан ҳамма вақт воқиф бўлиб туриш; учинчиси — олимлар ва фазл эгаларининг ҳурмат-эътиборини ўрнига қўйиш; тўртинчиси — эл-юртни обод тутиш; бешинчиси — раиятнинг ҳол-аҳволидан хабар олиб туриш.

ПОДШОЛИКНИНГ ҚУДРАТИ НИМАДА?

Ҳақимлар ҳукмдорлардан узоқроқ юриш зарур, деб айтибдилар. Бунинг сабабини сўраган эдилар, дебди:

— Ҳукмдорнинг атрофида юрган кишига унинг катта айблари кичик бўлиб кўринади, бошқа одамдан содир бўлган кичик бир гуноҳ катта бўлиб кўринади.

ҲУКМДОРЛАРДАН УЗОҚРОҚ ЮРГАН МАЪҚУЛ?

*Яздижард*нинг Шаҳриёр исмли ўн уч яшар ўгли отасининг қошига келди ва уни холи тошиб: «Фалон исмли ҳожибни ўттиз дарра уриб дарғоҳдан қувла, ўрнига фалон кишини тайинла!» — деб талаб қилди. Бу талабни бажо келтирди.

Шаҳриёр бир кун саҳарда яна дарғоҳга келди, лекин унинг тавсияси билан сарой хизматига олинган одам уни подшоҳнинг ҳузурига киритмади. Устига устак Гуломга: «Уни олтмиш дарра ур!» — деб амр қилди. «Нега олтмиш дарра? Қайси гуноҳларим учун?» — деб фарёд кўтарган эди, саройбон жавоб қилди:

— Ўттиз дарра ҳалиги сен калтакланган ҳожиб учун, ўттизтаси беодобликнинг учун.

КҮНГИЛ ИХТИЕРИ

*Искандар Зулқарнайн*нинг олдига бир ўғрини тутиб келтирдилар. Искандар «уни дарҳол дорга осинглар», деб буюрди. Ўғри ўзини подшонинг оёқларига отди, ялиниб-ёлворди:

— Подшойи олам! Кўнгили ихтиёри билан қилмадим

бу ўғирлиқни, мени кечиринг. Бундан кейин асло бу хунарни қилмасликка ойт йчамай.

— Бўлмаса дор остига ҳам кўнгли ривожланишга келган экансан-да?! — деди Исқандар ўғрига.

АДЛУ ИНСОФ МЕЗОНИ

Бир куни *Абдулла Тоҳир* отасидан: «Давлат сиз ва сизнинг авлодингиз қўлида неча вақт туради?» — деб сўраб қолди.

— Адлу инсоф тутагунча! — деб жавоб берди отаси.

ҲАР КИМ БИЛГАНИНИ ҚИЛАДИ

Подшонинг бир неча вазирни бор эди. Улардан бири камолотга етишган ва зийрак одам эди. Уни Насойи Аъёз. Подшоҳ унга кўпроқ ишонар ва унга суяниб қолган эди. Шу сабабдан бошқа вазирлар уни кўролмади қолдилар ва подшоҳга кириб унинг устидан гийбат қила бошладилар. Охири подшоҳ ҳамма вазирларни ҳузурига тўнлади.

Насойи Аъёз деди: «Мени шаҳаншоҳга гийбат қилиб юрибсизлар, қани айтишлар-чи, қайси бирингиз унга бирон сатр нарса ёзиб беринга қодирсиз?»

Улар бу ҳусусда ожиз эдилар бирон нарса дейоладилар.

Подшо деди: «Насойи-ку бир эмас, кўп нарсалар ёзди, лекин сенлардан икво ва гийбатдан бошқа нарса кўрмадик.»

— Ҳар ким ўзи билганини қилади-да, шаҳаншоҳ! — деди гийбатчи вазирлардан бири.

ХУСРАВИ ПАРВЕЗ ВА БАЛИҚЧИ

Хусравии Парвез таомлар орасида балиқни хуш кўраркан. Қушлардан бир куни у суюкли хотини Ширин билан чорбоғларидан бирида ўлтирган пайтда ҳузурига балиқчи кириб келди ва катта лаққани унинг олдига қўйди. Хусравии Парвез балиқни кўриб хурсанд бўлди ва хазиначинини чақиртириб: «тўрт минг *дирҳам* бериб юбор», деб буюрди. Балиқчи пулни олиб, ҳали чорбоғдан чиқмаган ҳам эди Ширин эрига қараб:

— Унга шунча пул ишъом этиб яхши қилмадинг, — деб қолди.

— Нега? — таажкубланди подшо.

Шириин жавоб берди:

— Бундан кейин бирон хизматкорга қандайдир хизмати учун шунча оқча ишъом қилгудай бўлсанг, «подшо мени балиқчи қатори кўрди», деб айтади. бордию ундан кам бергудай бўлсанг, «мени балиқчи қатори ҳам кўрмади», деб ўқиниши мумкин.

— Рост айтасан, — деди подшо бошқини қашиб, — лекин энди вақт ўтди. Ахддан қайтиши яхши эмас.

Шириин бўш келмади ва эрига деди:

— Бунинг чораси бор. Балиқчинини йўлидан қайтар ва ундан «мана бу балиқнинг эркакмиди ёки модамиди?» — деб сўра. Агар «эркак» деса, менга модасини келтир! — дегин. Бордию «мода эди», деса — эркакини келтир! — деб туриб ол.

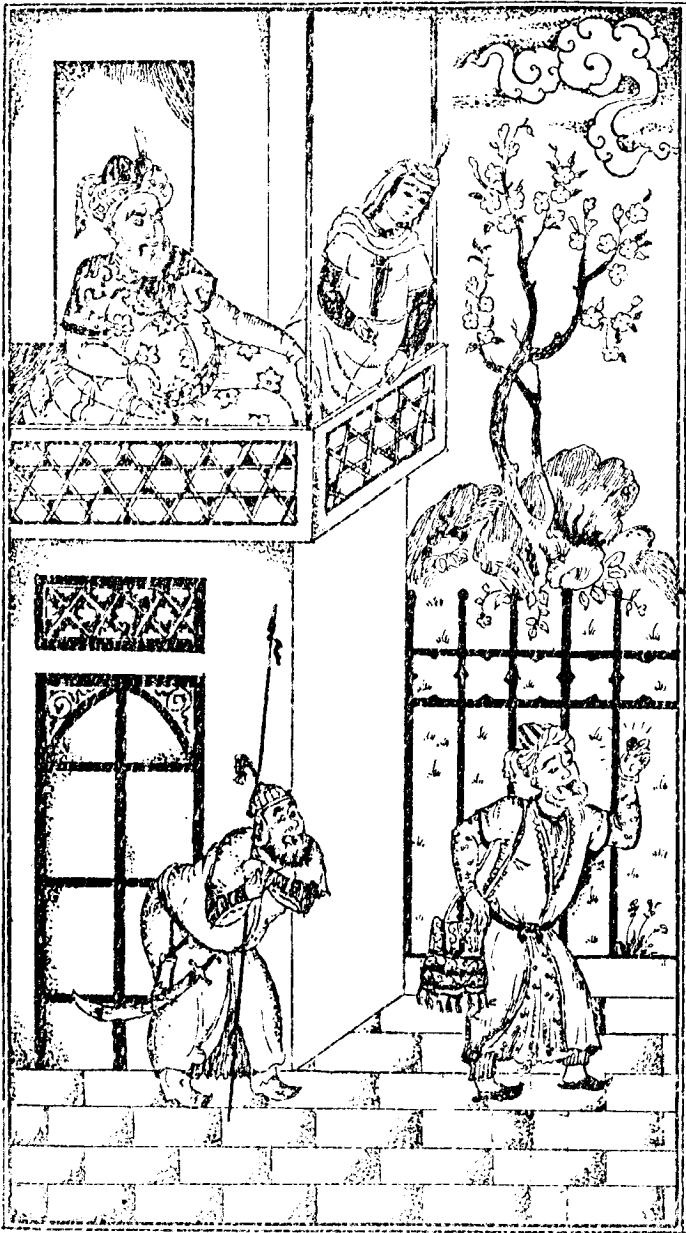
Хусрави Парвез Шириининг ақлига тасанно деди ва балиқчинини йўлидан қайтартириб келди. Лекин у ақлли ва зийрак одам эди. Подшо: «Олиб келган балиқнинг эркакмиди ёки модамиди?» — деб сўраган эди, у «хунаса эди», — деб жавоб берди. Подшо балиқчининг ақлу фаросатига ҳам қойил қолди ва хазиначинини чақиртириб балиқчига яна тўрт минг дирхам беришни буюрди. Балиқчи ундан пулни олиб, ҳамёнига урди ва чорбөг дарвозаси сари йўл олди. Дарвозага борганда бир дирхам оқча ҳамёнидан тушиб кетди. Балиқчи уни дарҳол олиб енг учи билан артди ва кўзларига суртиб ҳамёнига солди. Подшо ва хотини уни кузатиб турган эканлар, балиқчининг бу ишдан таажкубландилар. Шириин эрига маънодор қараб қўйди ва деди:

— У ўта очкўз одам экан, битта балиқ учун саккиз минг дирхамни олибди-ю, ҳамёнидан тушган бир дирхамни ҳам кўзи қиймай, ялаб-ясаб кассасига урди.

Балиқчининг бу ишдан Хусрави Парвезнинг ҳам аччиғи чиқди ва хотинига қараб: «Тўғри айтдинг, у ҳақиқатан ҳам ўтакетган очкўз одам экан», деди ва балиқчинини чақиртириб келиб уни итбөгэ олди:

— Битта балиққа саккиз минг дирхамни олдинг. Очкўзликнинг ҳам чегараси бор. Тушиб қолган бир дирхамга ҳам кўз олайтирганмиг нумаси? Инсоф борми ўзи сенда?!

Балиқчи подшонинг вазвоҳатидан чўчимади ва вазминлик билан жавоб қилди:

— Подшоҳимизнинг азият умрлари узун бўлмай! Бунинг сабаби нулки, ўша дирҳамнинг бир тарафида подшонинг муқаддас сиймоси тасвирланган, орқа тарафида эса унинг муборак немлари ёзилган экан. У оёқ ости бўлгудай бўлса гуноҳга ботмай, деб уни ердан авайлаб олиб кесамга солдим.

Подшо балиқчининг садоқатидан мамнуи бўлди ва хазиначини чақиртириб «унга яна тўрт мишг дирҳам бериб юбор!» — деб буюрди.

ШИМАНИ ЭКСАНГ, ШУНИ ЭРАСАН!

Бухоро шаҳрида бир мешкобчи ўтган экан. У қарийб ўттиз йилдан бери бир ўзига тўқ заргарнинг уйига сув таниб тирикчилик ўтказаркан. У бир кунни чошгоҳда заргарнинг уйига сув олиб келди. Шу пайт заргарнинг хотини (у ўта ҳусидор ва оқила аёл экан) дарвозахонани суиураётган экан. Мешкобчининг кўзи ногаҳон заргарнинг хотинига туниди ва унда кутилмаган бир ҳиссиёт пайдо бўлди. Мешни ерга қўйди-ю, чошиб бориб ўша аёлни қўлларидан тутиб ўнг бетидан бир бўса олди, сўнг ҳеч нарсага қарамай кўчага қараб чонди.

Заргар қош қорайганда уйига қайтди. Кечки овқатдан кейин хотин эридан сўради.

— Сен бугун худога ёқмайдиган нима иш қилдинг?

Заргар «бир ниманинг исми пайқадими экан», деб хотинидан шубҳаланди ва бор ганини шартта айтди-қўйди:

— Чошгоҳда бир аёл дўконим олдида тўхтади ва: «Дурустроқ зирак топилайдими?» — деб сўраб қолди. Мен ёқут кўзли бир тилла зиракни унга узатдим. Аёлни овози майини ва қўллари кўн чиройли экан. Ихтиёримни йўқотдим ва унинг қўлларидан тутиб бир ўлиб олдим. Шундан бошқа гуноҳ иш қилганим йўқ.

Заргарнинг хотини мийиғида кулди ва деди:

— Э, парвардигори олам! Бугун иккаламиз ҳам худога хуш келмайдиган бир хил гуноҳ иш қилиб қўйибмиз. Бугун чошгоҳда одатдагидай мешкобчи сув олиб келди, лекин кутилмаган хунук бир воқеа юз берди. Ўттиз йилдан бери ҳалол хизмат қилиб, бирон марта зинно ишга қўл урмаган одам бугун мешни қўйди-ю, қўлларимга тикилди, сўнг қўлимдан тутиб «чўп» этиб ўлиб олди.

Заргарнинг аччиги чиқди, лекин хотинини қаттиқ суйганидан жаҳлини босди, ўзининг қилмишидан ҳам

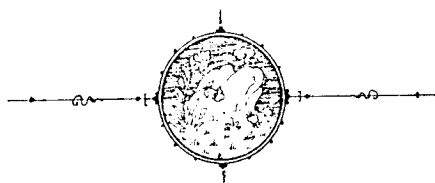
бир қадар пушаймон бўлди. Эр-хотин бир вақтларгача индамай ўтиришди, сўнг яна гаплашиб кетдилар-у, лекин мешкобчи хусусида бир нима демадилар.

Эртаси куни мешкобчи яна заргарниккига сув олиб келди ва аёлининг оёғига йиқилиб тавба-тазарру қилди, сўнг деди:

— Э, карами кенг соҳиба! Мен қулинигги кечир! Кеча мени шайтон йўлдан оздирибди, йўқса бундай зино ишга асло қўл урмаган бўлардим.

Аёли хафа кўринмасди. Мешкобчига тасалли берди:

— Сенда ҳеч қанақа айб йўқ. Маълум бўлишича шайтон сени эмас, балки менинг эримни йўлдан урган экан.

МУҲАММАД АВФИЙ

ЖОМИЪ УЛ-ҲИКОЯТ

Ҳикоятлар

СОЯДОШЛАР

Халифа Маъмур қози Яҳъё ибн Аксам билан бирга боғ томошасига борди. Халифа боққа бораётганларида қозининг соясида бўлди, қайтишда эса офтоб тарафда боришни ихтиёр қилди.

— Бу сафар соя тараф сеники бўлсин, аке ҳолда адлу инсофга зид иш бўлади, — деди халифа.

— Кўп йиллардан бери мен сизнинг лутфу қарамингиз соясидаман. Бир соат офтобда қолсам нима бўпти? — деб кўнмади қози.

Халифа унга офаринлар ўқиди, лекин барибир айтганини қилди. Бу гал у офтоб тарафда борди.

ОДОБНИ КИМДАН УРГАНИШ КЕРАК?

Тўқайда ўта йиртқич бир шер маскан қурибди. Бўри билан тулки эртаю кеч унинг хизматнда эканлар. Қушлардан бир қуни шер бир жониворни ўлдириб, бўрига «қани, буни ўртада тақсимла!» — деб буюрибди. Бўри ўлжани уч қисмга бўлибди ва бир қисмини шернинг, иккинчисини

тулкининг олдига қўйибди; учинчисини эса ўзига олибди. Бундан шернинг филои чиқиб, ўз улушини ҳам бўрининг олдига отибди. Бўри кўрқандан дирр-дирр титраб, нима қиларини билмай қолибди. Шер тулкига «ўлжани сен бошқадан тақсим қил!» — деб буюрибди. Тулки ўйлаб ҳам ўтирмай, ҳар уччале бўлакни олиб шернинг олдига қўйди. Шер тулкининг фаросати ва одобига қойил қолди.

— Сен бувақа одобини кимдан ўргангансан? — деб сўради шер тулкидан.

— Шер билан бўридан. — деб жавоб қилди тулки.

ХАЛИФАНИНГ ТУШИ

Бир куни Ҳорун ар-Рашиднинг тушида тишлари битта ҳам қолмай тушиб кетибди. Эрталаб фолбинни чақиртириб бунинг таъбирини сўраса, у:

— Улуғ халифамизнинг умрлари узун бўлмай, лекин яқин орада қариндош-уруғларингиз битта ҳам қолмай ўлиб кетадилар, — дедди.

Халифанинг жаҳли чиқиб: «сўни юз дарра уринглар!» — деб буюрибди. Сўнг бошқа фолбин чақиртириб тушининг таъбирини сўрабди.

— Тушда кўрганларингиз шунга ишораки, — дедди фолбин тавозе билан, халифамизнинг умрлари узок бўлмай, сизнинг сояйи давлатингизда қариндош-уруғларингиздан бошқа барча смонлик тонгай.

Ҳорун ар-Рашид хурсанд бўлибди ва фолбинга юз динар мукофот берибди.

ДАРВИШЛАР ОДОБИ

Машойихлар жумласидан бўлган Ҳусайн Антокий мана буларни ҳикоя қилади: кунлардан бир куни кечқурун ёронлардан ўттиз-қирқ киши билан суҳбатлашиб ўлтирган эдик. Ўртада фақат битта келимиз бор эди, холос. Нонини майда-майда бурдалаб дастурхонга қўйдик. Сўнг «ҳар ким тортинмасдан истаганича олиб есин», деб чироқни ўқариб қўйдик. Орадан бир мунча вақт ўтгач, чироқни ўқдик. Қарасак, ҳеч ким дастурхонга қўя урмабди.

Бир куни подшо вазирдан сўради:

— *Жувонмардлик*нинг аломати нечта?

— Учта,— деб жавоб берди вазир,— биринчиси — хилоф иш тутмаслик ва вафодорлик; иккинчиси — иккиланмай ташаккур айта билиш; ва, ниҳоят, учинчиси — сўраб-суриштириб ўтирмай эҳсон бериш.

Подшо сўровда давом этди:

— *Жувонмард* одамнинг ўзи қанақа бўлади?

— Танимаган одамга ҳам мол бахшида эрта олади, зероки таниш одамга мол бергудай бўлса, бу икки нарсадан холи бўлмас. Биринчиси — шафқатдан, иккинчиси — риёкорликдан. *Жувонмардлик*нинг олий даражаси шунки,— деди вазир сўзида давом этиб,— кини ўзини шу икки нарсадан торта билади.

ОҚИБАТЛИ ҚЎШНИ

Абдурахмон Авзоъий *арафа* куни кечқурун уйда эди. Кимдир ҳовли энигини қоқди. Чиқиб қараса қўшниси экан. У камбағал ва сербола одам эди. Мўлтираб ялиниб-ёлворди:

— Э, хожа, мапа эртага ҳайит. Лекин киссамда қора чақа ҳам йўқ. Бир оз пул бериб туролмайсизми?

— Қани суриштириб кўрайлик-чи,— деди у қўшнисига ва дарвозани ёнмай уйга қайтиб кирди ва хотини билан маслаҳатланди. Хотини: «Бор-йўғи йигирма беш дирҳам оқчамиз бор, бир қисмини майли қўшнига берайлик, қолган қисмини эртага ўзимиз ҳайитлик қилайлик», деди.

— Йўқ! — деди у хотинига,— қўшнига оқчанинг ҳаммасини берайлик, шундай қилсак савобнинг бир қисми барибир бизга тегади.

БАШАРАНГ ҚИЙШИҚ БЎЛСА ОЙНАДАН УШКАЛАМА

Султон Маҳмуд Ғазнавий бир куни намоздан туриб тўғри ойна ёнига борди. Ойнада ўз аксини кўриб, хунуклигидан ранжиди. Сўнг бош вазир хожа Аҳмадга арз-ҳол қилди:

— Ойлага қараган эдим ҳусн-жамолимни ўзимга му-

носиб кўрмадим, ахир ҳусн-жамоал дўстларимнинг кўпайиши, тахту бахтим учун керак бўларди.

— Халқ сизни дўст тутганини истасангиз— деб жавоб қилди вазир,— олтинни дўст тутманг. Салтанатнинг устуворлиги ҳусн билан эмас, олтин биландир.

МЕҲМОНДҮСТ БАДАВИЙ ВА ОЧКЎЗ ХАЛИФА

Кунлардан бир кун халифа *Маҳдий* овга чиқди. Ўлжани қувиб кетиб, одамларидан бирмунча узоқланди. Мулозимлар ва аскар уни кўп қидирдилар, лекин топмадилар.

Халифага келсак, у кўп йўл юриб бир вақт *бадавий*нинг чодирин олдида чикиб қолди. Ниҳоятда оч эди. Бунинг устига кун ҳам иссиқ эди. Бадавийга мурожаат қилди:

— Э, меҳмондўст бадавий! Қани азиз меҳмонни кўтиб ол!

— Бош устига, — деди бадавий, — ўлтир, боримни олиб чиқаман, лекин айбга буюрмайсан.

— Майли, — деди Маҳдий, — ниманг бўлса олиб чиқавер.

Бадавий бир парча пишлоқ билан қаттиқ нон олиб чиқиб меҳмоннинг олдига қўйди.

Меҳмон буларни еб олиб, деди:

— Пишлогинг оз, нонинг кўп қаттиқ экан. Яна ниманг бор?

Бадавийнинг бисотида бир кўза шароби бор эди, олиб чиқиб унинг олдига қўйди. Меҳмон шаробдан бир коса қуйиб ичди, сўнг лабларини пешни билан артиб бадавийга мурожаат қилди:

— Мени таниёғибсанми?

— Йўқ, — деб жавоб берди бадавий.

— Мен, — деди меҳмон, — халифа Маҳдийнинг хос мулозимларидан бўламан.

— Балким шундайдир, — деди бадавий.

Меҳмон яна бир коса шароб қуйиб ичди, сўнг бадавийдан сўради:

— Ҳақиқатан ҳам мени танимайсанми?

— Йўқ, танимайман, — деди бадавий.

— Мен халифа Маҳдийнинг сўлохсолори бўламан, — деди меҳмон.

— Балким шундайдир,— деб қўя қолди Бадавий. Меҳмон яна бир косани тўлатиб ичди, сўнг яна ўша саволини қайтарди.

— Нима қил дейсан? — деди бадавий тоқати тоқ бўлиб.

— Мен халифа Маҳдий бўламан,— деди ширакайф бўлиб қолган меҳмон кўкрагига муштлаб.

Бадавий кўзани унинг қўлидан тортиб олди ва оғзини маҳкамлаб бир четга олиб қўйди. Сўнг деди:

— Ё, Аллоҳ! Бошда халифанинг хос мулозимман деб ичдинг, кейин синоҳсоларман, деб яна ичдинг. Ўнди бўлса халифаликка даво қиляисан. Бордию яна бир коса ичгудай бўлсанг, балки пайгамбарлик даво қиларсан?

ГУЛОМБАЧЧАНИНГ ОДАМИЙЛИГИ

Бир куни бир тўда йиғит бир мўътабар одамнинг уйига меҳмон бўлиб боришди.

Мезбон меҳмонларни ўтқизиб, ғуломбаччани чақирди ва баланд овоз билан «суфрани олиб чиқ!» — деб буюрди, лекин меҳмонларга сездирмай унга чап кўзини сал қисиб қўйди.

Ғуломбачча ичкарига кирганича ҳаяллаб кетди. Мезбон эса меҳмонлар олдида бироз хижолат чекди. Тахминан бир соатлардан кейин ғуломбачча суфрани олиб чиқди.

Хожа ғуломбаччага ўшқирди:

— Нега шунча йўқолиб кетдинг?!

— Банда суфрани олиб очсам,— деди ғуломбачча, — чумоли босиб ётган экан. Уни шу алпозда меҳмон олдига олиб чиқсам одобдан бўлмас, дедим. Яна нонини бечора нонхўрлардан тортиб олишни муруватсизлик деб билдим ва чумолилар суфрани бўшатиб чиқиб кетгуларича кутдим.

Меҳмонлардан бири деди:

— Тангри таоло суфрага барака ато қилсин, чунки у шунча чумолига таом берибди.

ПОДШОЛИКНИНГ ИНҚИРОЗИ НИМАДАН?

Абдулла Тохирдан ўгли сўрабди:

— Подшоликнинг инқирозига нима сабаб бўлди?

— Кечалари тинмай шароб ичдик; илк саҳардан қон

қорайтуғича намоздан бош кўтармадик; ўзимиз машғул бўлмай, давлат ишларини номуносиб одамларнинг қўлига тўшириб қўйдик,— деди Абдулла Тохир.

ГОШИБДАН КЕЛГАН БАХТ

Бағдодлик бир йиғитга отасидан катта мол-мулк қолди. Лекин тез орада уни сарфлаб битирди. Кўн ўтмай оғир аҳволга тушиб қолди. Бир мушча вақт нима қилишини билмай юрди. Охири *Дажла* бўйига борди ва ўзини гарқ қилмоқ мақсадида сувга отди. Шу пайт дарё ўртасида бир қайиқ турган эди. Қайиқчи уни сувдан тортиб олди.

— Қайёққа бормоқчи эдинг? — деб сўради ундан қайиқчи.

— Қайёққа боришимни ҳам билмайман, қайёқдан келётганимни ҳам,— жавоб қилди йиғитча.

Қайиқчи мулоҳазалик одам эди. Бир оз ўйлаб кўриб, ўз-ўзига деди: «Бу йиғит ё мажкур, ё мол-дунёсидан ажраган, ёки биронтани яхши кўриб қолган бўлса керак». Сўнг деди:

— Э, йиғит! Хол-аҳволингни сўзлаб бер.

Йиғитча мол-мулкидан ажраб, эиди қўли қиеқа бўлиб қолганини айтди.

— Бардам бўл,— деди уни юнатиб қайиқчи,— сени *Дажла*нинг нариги қирғоғига олиб бориб қўяман. У ёни ташри-таоло ишингни ўнглаб юборса ажаб эмас.

Шу тариқа қайиқчи уни дарёнинг нариги соҳилинга олиб бориб қўйди. У шаҳарга қараб йўлга тувди ва бир вақт *масжиди жомийъ* олдида чiqиб қолди. Бу ерга тумонат одам йиғилган экан. Йиғитча ўзини масжид ичкарасига урди. Халқ халифанинг ҳарамидигилардан биричи сарой хизматчисига никоҳ қилиш муносабати билан тўнланган экан. Никоҳ маросими тугагандан сўнг ходимлар ўртага чиқиб, олдинги қаторда ўлтирганларга бир товоқдан зар қўйиб чиқишди. Товоқларга мушку анбар сенилган эди. Лекин йиғитчани ҳеч ким ёдга ҳам олмади. Ходимлардан бири бу аҳволни халифага бориб айтди:

— Имомлар ва фозил қишилар орасида тўй ҳадисига муносиб бир йиғитча ўлтирибди.

— Нима, унинг беми рўйхатга киритилмаган эканми? — деб сўради Маъмур.

— Ҳа,— деди ходим,— киритилмаган экан, чунки рўйхат тўлиб қолган экан.

— Қани ундан сўраб кўришлар-чи,— деди Маъмуи ходимга,— подшо ва халифаларнинг ҳарамига чақирилмаган одамнинг кириши мумкин эмаслигини билармикан?

Йигитча ўна ходимга деди:

— Йўқ эшитмаганман. Илгари бунақа ишни қилмаганман ҳам.

Маъмуи уни ҳузурига чақириб деди:

— Сени бу ерга чақиришибдими эдилар?

— Йўқ, ана уларни чақиришганлар,— деди у ҳадидан баҳраманд бўлиб ўлтиришлари кўрсатиб.

— Бизнинг ходимларимизни назарда тутаетибсанми? — деб сўради халифа.

— Ҳа, сенинг ходимларингни назарда тутаетибман,— деди йигитча,— ҳараминга кириш менга ҳам васиб бўлган экан, келиб қолдим.

Йигитчанинг дадиллиги ва софдиллиги халифага хуш келди.

— Бу йигитни ҳам хос меҳмонлар рўйхатига тиркаб қўйишлар,— деб буюрди у ходимга.

КАРРУХЛИК ДАЛЛОЛ

Каррухлик бир даллол мана буларни ҳикоя қилади: Менга таниш бир савдогар ҳар йили Хуросонга келиб кўн матоларни Бағдодга олиб кетарди. Мен бўлсам у олиб келган матоларни пуллаб, керак молларни олиб берардим ва бунинг орқасидан бир қиш ишламай еб ётса етадиган даромад орттириб олардим. Кейинги йил у нимагадир келолмади. Бунинг оқибатида тирикчилигимга путур етди. Аҳволим оғирлашди. Уйда ўлтириб қолдим. Бир кун кўчага чиқдим ва бошим оққан тарафга қараб йўл олдим. Кун ниҳоятда иссиқ эди. Дажланинг бўйига бордим ва бир соатлар чамаси кездим. Қайтишда дарёнинг қирғоғи бўйлаб юрдим. У ер қумлоқ экан. Бир вақт бир оёғим қумга кириб кетди. Оёғимга бир парса илингандай бўлди. Оёғимни қийинчилик билан тортиб олдим. Қарасам панжам орасига бир нима илашиб чиқибди. Уни олдим. Қарасам ичи тўла зар бир халта экан. Шошиб уйга бордим ва аниқ-тапиқ халтани очдим. Ичидан минг динор оқча чиқди. Ўз-ўзимга дедим: «Фақиру камбағаллигим ўзимга маълум. Бу олтишларни

яхшиси сарф қилмай, яшириб қўлман. Эгаси тоңилгудай бўлса қўлига тоңшираман, йўқса...» Орадан етти йил ўтди. Эгаси тоңилмади. Шундан кейин олтинларчи сармой қилиб бойиб ҳам олдим. Сармой юз миң динордан оғиб кетди. Қуллардан бир қуни дўқор олдида ўлтирган эдим. Кўришидада гариб, лекин бамаъни бир одам салимдан ўтиб келди. Ўтаётиб қаршимда тўхтади ва менга салом берди. Садақа тилаётган бўлса керак, деб ўйладим ва бирон нарса ҳади қилмоқчи бўлдим. У менга яна бир бор тикилиб қарати-ю, йўлида давом этди. Юрагим дуқиллаб ура бошлади. Дилим «тезроқ бўл, унинг орқасидан бөр!» — деб буворди. Уни кетидан бордим, тўхтатдим. Дикқат-эътибор билан қарасам халиги мен ундан кўп наф кўрсан бағдолла савдогар эган. Уни бағримга босдим, юзларидаан ўйиб, дарҳол ҳаммомга олиб бордим ва юлиб-гараб, кийим-кечагини алмаштирдим. Сўнг қорини тўйгазиб ҳол-ахвол сўредим.

У менга мача буларни хизоя қилди: кўл йил юртма-юрт кездим. Бир қуни вилоят ҳокими мени чақиртириб деди: «Бир дўна қимматбахо ёқутим бөр. Унга ҳеч ким, ҳатто халифанинг ҳам қучи етмайди. Уни бераман. Бағдолга олиб бориб пулла, пулига эса керакли мол сотиб олиб қайт». Ўша ёқутни олиб ҳамён ичига маҳкам қилиб тикдим, устига эса миңг динор оқча ташлаб кўйдим. Бағдолга келдим. Жазирама иссиқ эди. Дажлага бориб чўмилдим. Лекин, миңг афеус, ҳамёнини дарё бўйида унутиб қолдирибман. Орадан бир соат чамаси вақт ўтиб қарасам ҳамён йўқ. Шошиб дарё бўйига қайтиб бордим. Кўп қидирдим, лекин уни тополмадим. Шундан кейин ўз-ўзимга дедим: «Ёқутнинг баҳоси етиб борса уч миңг динордир. Бор-йўгимни сотиб, пулни ёқут эгасига тоңшираман». Юртимга қайтиб келганим ҳамоно ҳокимнинг хузурига бордим ва бўлган гаини унга айтдим. Бағдолдан олиб келган молларимдан истаганини бердим. Лекин у бир гапида туриб олди.

— Ёқутнинг баҳоси эллик миңг динор туради. Ё эллик миңг динор тўла, бўлмаса ёқутни қайтариб бер,— деди у.

Шу ондаёқ мени қамаб қўйди. мол-мулкимни ҳам тортиб олди. Шу тариқа етти йил қамоқда ётдим. Шаҳар уламоларининг шафийлиги билангина мени қамоқдан озод қилдилар. Лекин, барибир, дўсту душманнинг маломатига чидаб туролмадим ва шаҳардан чиқиб кетишга мажбур бўлдим. Бирдан-бир тилагим сени учратиш эди, маана, худого шукр, муродимга ҳам етдим.

— Тирикчилик хусусида кенгашиб олсак,— дедим мен унга.

У таклифимни маъқуллади.

— Тангри таоло,— дедим мен унга.— сенинг соф эътиқодингни эътиборга олиб, йўқотган мол-мулкнингнинг бир қисмини ўзингга қайтариб берадиган бўлади.

— Қанақасига? — таажжубланди у.

Бундан ронна-роса етти йил муқаддам.— дедим мен унга,— сен айтган ердан халта топиб олдим. У сен тасвирлаган ўша халтанинг ўзгинаси. Ичюнда минг динор оқча бор экан. Уни омонат сифатида сақлаб қўйганман. Айни соатда ўша минг динор оқчанг ёнимда, мава ол, маннати-тигга сарфла.

Минг динор оқчани унга санаб бердим.

— Халтаси қани, у ҳам ёнингдами? — деб сўради у.

— Ҳа, ёнимда.

— Узат буёққа.

Халтани қиссамдан чиқариб тутқаздим. Халтани олиб-боқ ичини сўқди ва *руммоний* бир нарча ёқутни топиб олди. Ундан тарқалган нурдан дўкон ичи ёп-ёруғ бўлиб кетди. Хожа ёқутни кўриши билан хушдан кетди. Орадан бир соат вақт ўтиб, ўзига келди ва қўллариин очиб, тангри таолонинг чексиз марҳаматига дуо қилди. Ёқутни ҳамёнига солди-ю, лекин минг динор оқчани рўнараманг қўйиб: «бунни олмайман», деб туриб олди. Қўни мубалағадан кейин ундан фақат уч юз динорини олди, қолганини эса менга бахшида қилди.

УЧ ОҒА-НИИ

Сарахслик Саъид ибн Наср деган одамнинг уч ўғли бор экан. Бирининг исми Ави, иккинчисиники — Сулмаан, учинчиси эса Иброҳим экан. Иброҳим жуда бадавлат, Ави ҳам ундан қолишмас экан. Уларнинг ичюнда фақат Сулмаан гоятда фақир ва камбағал экан. Бола-чақаси кўнаиб аҳволи бирмунча оғирлашгач, ўртанча оғаси Авига арз-хор изхор қилди, ёрдам сўраб деди:

— Оғам Иброҳим ўзига тинч, бадавлат одам. Агар менги хизматга олиб, бегонага нимани раво кўрса ва менга шунга берса, рози бўлиб хизматини қилардим. Шу билан омон тиривчилик ўтказган бўлардим. Ави иллатини билганини Иброҳимга бориб айтди. Иброҳим унинг арзу-хорини қабул қилди ва Сулмаанни хизматга олиб, Сулмаанни

огасининг барча хизматларини жон-дили билан бажариб юрди.

Бир куни Ави халифа *Мутаваккил*нинг ийиби амир Юсуф билан учрашиб қолди. Гап орасида амир Юсуф «Менга ҳалол бир хизматкор керак бўлиб қолди», деди.

— Менинг бировининг омонатига хиёнат қилмайдиган бир иним бор, — деб жавоб қилди Ави.

— Уни, — деди амир Юсуф, — менинг хузуримга олиб бор!

Ави Суламани амир Юсуфнинг хузурига олиб борди. Амир унга илтифот кўрсатди ва кичик бир хизматга тайинлади. Амир Юсуф оқшани аймай сарф қиларди; ҳисоб-китоб билан ҳам инини йўқ эди. Кўн ўтмай кирим-чиқим ишларини Суламанинг қўлига топширди. Нативада чиқим камайиб, кирим кўнайдди. Шундан кейин амир Юсуфнинг Суламага меҳри ошди ва мансабинини юқори кўтарди.

Сулама шу тариқа кўн ишлар давомида амир Юсуфнинг хизматини қилди; омилкорлик намуналарини кўрсатди. Амир Юсуфнинг эса унга инебатан иззат-ҳурмати ва эътиқоди тобора ортиб борди. Оқибатда Сулама анча бадавлат бўлиб олди. Мартабаси яна ҳам ошди.

Кунлардан бир куни Мутаваккил амир Юсуф билан гаплашиб ўтирганда унга маслаҳат солди:

— Фарзандларимнинг келажагини ўйлаб қолдим. Уларга тегишли меросини белгилаб, бироқ ишончли одамни мутассадди қилиб тайинлаб қўйсам, деган фикрга келдим.

Амир Юсуф ўрнидан туриб қўл қовуштирди:

— Қўлингизнинг, — деди у халифага, — ҳалол ва ишончли бир одами бор.

Амир Юсуф унга Суламани таъриф-таъсифлади, сўнг уни Мутаваккилнинг хизматига олиб борди.

Мутаваккилнинг эллик нафар ўғли ва эллик қизи бор эди. Ўғилларидан ҳар бирига уч юз минг дирҳамдан, ҳар бир қизига бир юз эллик минг дирҳамдан мерос тайин қилди. Уларнинг хўжаликларини бошқариш ишини эса Суламага топширди.

ҲАСАДЧИНИНГ ЖАЗОСИ

«Хулқ ул-ишсон» китобида бундай дейилган: бир ҳасадчи ўтган экан. Унинг мўмини ва тақводор кўшиниси бор экан. Ҳасадчи уни кўролмас, текни, нимагадир, унинг ҳасад

ўқи қўшинисини нишонга ололмас экан. Охири гуломини авраб-савраб ишга солди.

— Билиб қўй.— деди у бир кун гуломига, — қўшим жонимга тегди. Унга бирон никаст отказини учун қўй уриндим, лекин иш чиқмади. Унинг дастидан хотирикамлигини йўқотдим. Турмушим турмушга ўхшамай қолди. Мени ўлдириб унинг томига олиб чиқиб қўй. Эрталаб эса мени унинг ҳовлисида кўрадилар. Ана ўшанда у *маломат*га қолади. Молу жонидан айрилади. Шу хизматинг учун сени тамоман озод қиламан. Озод бўлганинг ҳақида хат ҳам қилиб бераман. Эллик динор оқча ҳам олсан. Кейин бу шаҳарни тарк этиб бошқа шаҳардан маскан қилишинг мумкин.

Гулом жавоб қилди:

— Э, хожак! Ақллик одам бундай иш қилмайди. Унга ҳасад қилиб нима орттирасан?

Лекин гуломнинг гаплари унга қор қилмади. Шундан кейин жаҳди чиқиб хожасининг бошиси шартта кесиб олди ва қўшинининг томига улоқтирди. Эртаси кун эса бу шаҳарни тарк этиб Исфаҳонга қочиб кетди. Қўшинини эса қотилликда айблаб султоннинг одамлари ҳибсга олдилар. Лекин қўй ўтмай яхши одамларининг *шафиг*лиги билан озод этилди.

ҲАСАДНИНГ ОҚИБАТИ

Улуғ бир подшонинг Абу Тамам исмли фозил ва доно вазири бўлган экан. Подшонинг яқин мулозимлари унга ҳасад қилиб, молу жонига қасд қилдилар. Вазир ҳаёти хавф остида қолиб, бир кун кечаси пайт пойлаб мол-мудкидан кўтарганча олиб шаҳардан чиқиб қочди. Қўй йўл юриб *Олон* деган мамлакатга бориб қолди. Тег ёнбағрига чодир тикиб, ўша ерни макон қилди. Бора-бора унга Олон мамлакатининг ҳавоси ёқиб қолди, зилол сувлари хуш келди. Одамлари билан чиқишиб кетди. Қўй ўтмай Абу Тамамнинг овозаси шаҳарга ҳам бориб етди. Ундан Олон подшоси хабар топди.

— Юртимизда улуғ бир зот пайдо бўлди, — деб хабар бердилар унга.

Подшо Абу Тамамни саройга чақиртирди. Илгари подшолар хизматида қўп бўлгани учун чўчимади ва саройга борди. Олон подшоси уни яхши кутиб олди ва ҳол-аҳвол суриштирди. Сўнг уни сарой хизматига таклиф қилди.

Абу Тамамнинг мақсади ҳам шу эди. Шунинг учун

Оси подшошнинг таклифини қабул қилди ва унинг хизматида қолди. Подшо унга турли-туман юмушлар буюриб, обрў-эътиборини юқори кўгарди. Бора-бора у билан кенгашмай бироя иш тутмайдиган бўлиб қолди.

Бир куни Абу Тамам подшога арз қилди:

— Бечора бир одамман. Сиз эса, хазрати олийлари, бандага хаддан ортиқ илтифот кўрсатаётибсиз. Бошқалар ҳасад қилиб, адоват тирдобида қолиб кетмасам, деб кўркаман.

— Уларнинг сўзларига қулоқ солмагаймиз, — деб жавоб қилди подшо.

Абу Тамам хотержам бўлди ва хизматида давом этди. Подшо эса унга турли-туман навозиллар кўрсатди. Бир вақт саройда Мушаййир деган одам пайдо бўлди. Подшонинг тўрт вазири бўлиб, Мушаййир уларга бошлиқ экан. Мушаййир Абу Тамамга ҳасад қила бошлади. Подшо бўлса тамом Абу Тамамнинг кўлига қараб қолган эди. Буни кўриб Мушаййирнинг дуди фироғи оламини тутди. Охири у вазирлар билан ганаи бир ерга қўйиб, Абу Тамамни йиқитишга қарор бердилар.

Туркистон хонининг гўзал ва оқила бир қизи бор эди. Теварак-атрофнинг подшолари унга одам қўйган, лекин мақсадига етишмаган, совчилари эса бошидан ажраган эдилар. Мушаййир ва унинг гумашталари бундан фойдаланиб қолмоқчи бўлишди. Улар фурсат топиб подшога Туркистон хонининг қизидан гап очдилар. Бора-бора унинг қалбини ўша маликага ром қилдилар. Кўп ўгмай подшо ўша гўзал мәликанинг ишқида савдойи бўлиб қолди. Вазирларни чақиртириб бу ҳусусда кенгаш ўтказди.

— Бу *матлуб*нинг рўёбга чиқиши ва ўша маҳбубанинг висолига етишнинг тадбири қандай? — деб сўради подшо.

Вазирлар бир оғиздан дедилар:

— Туркистон хонининг ҳузурига совчилар юбориб қизини сўратинг, зора, рози бўлса. Ўйлаймизки, Туркистон хони Олон подшоси билан қуда бўлишдек шарафдан мамнун бўлур, ғойибдан келган бу бахтни ганимат билиб, қизини беришга рози бўлур.

— Совчиликка ким муносиб эрур. — деб сўради подшо.

— Ҳеч ким Абу Тамамнинг олдига тушолмайди, — дедилар вазирлар бир оғиздан. — У подшоларининг хизматида кўп бўлган, одоб ва муомала йўлини яхши билади.

Бу фикр подшога маъқул тушди. Абу Тамамни чақиртириб унга ўз мақсадини айтди. Абу Тамам таъзим икониб деди:

— Жонимиз подшога фидо бўлмай. Шоҳимнинг амр-фармонлари бош устига.

Подшонинг амри билан сафар эгар-жабдуқлари хозирланди. Абу Тамамни катта совга-саломлар билан Туркистон хонининг хузурига жўнатдилар.

Хон уни иззат-икром билан кутиб оиди, унинг шарафига катта зиёфат берди. Зиёфатда унга ёнидан тоғой кўрсатди. Абу Тамам ўз подшосининг совга-саломларини тошиқрди, сўнг қуда-анданинг хусусида сўз оиди.

— Менинг учун Олон подшоеси билан қуда-анда тутинилдан кўра ортиқча бахт борми, ўзи? — деди хон. — У улуг подшо, мамлакати бепоён. Розиман. Лекин бизнинг бэр одадимиз бор. Эртага саҳар билан бериб қизви ўз кўзинг билан кўр. Хўн ўзингга кенгаи. Бордию шоҳингга муносиб топсанг, сўнг фотиҳа қилурмиз. Ёқмайдиған бўдаса зоримиз бор, зўримиз йўқдир. Охири надомат ва пушаймонга ўриш бўламасин.

Абу Тамам таъзим қилиб деди:

— Ул карима сизнинг пушти камарингиздан пайдо бўлған экан, демак у хон авлоди. Мен ўз подшоҳимга маҳрамман, сенинг ҳарамингга эмас. Шундай экан, унинг хузурига кириш у ёқда турсин, ҳатто деворининг соясига назар ташлаш ҳам гуноҳи азимдир.

Хон Абу Тамамнинг ақлу фаросати, ахлоқу одобига таҳсин ўқиди.

— Худога шукрки, подшоҳинг, унинг умри узун бўлсин, сендай одоблик хизматкорни тарбия қилибди. Сиримни сенга айтсам бўлади. Сендан аввал келған совчилар менинг бу имтиҳонимдан, ўтишолмади. Маликани кўришга рози бўлишиб, бешларидан айриядилар. Сенда бу қадар ҳурмат ва одоб намуналарини кўриб, англадимки подшоҳинг ҳам ақлли одам экан.

Шундан кейин уламолар ва қозини чақиртириб маллика билан Олон подшосининг никоҳига фотиҳа бердилар. Абу Тамам маликани Олонга олиб келди...

Подшо билан Абу Тамамнинг яқинлиги яна ҳам ортди. Вазирлар буни кўриб саросимага тушдилар. Охири янги хийла-найрэнг ўйлаб топдилар. Подшонинг оёқларини уқаловчи якништа турк гуломни бэр эди. Вазирлар уларни шига солдилар. «Абу Тамам эсида Туркистон хонининг қозинга ўзи ошиқ бўлиб қолған», деган гагани ўргатдилар. Гуломлар бэр буни кечкурун подшонинг оёқларини уқалаб туриб подшога шу гагани ошкор қилдилар:

— О, биродари азиз. — деди гуломлардан бири шерин-

гига, — эшитдингми, анови туз кўр қилгур Абу Тамам шохимизнинг ҳақ-неъматига хиёнат қилибди. Яқинда бир одамга дебди: «агар Туркистон ҳокимининг қизи мен билан дўстлашиб қолмаганда, ҳаргиз юртини ташлаб бу ерларга келмас эди?». Подшо бу гапларни эшитиб газабланди ва ўз-ўзига мулоҳаза қилди: «Бордию бу гапларни мансабдорлардан эшитганимда ҳасадга йўйиб қўя қолардим. Гуломларнинг Абу Тамамга қандоқ гина-кудурати бўлиши мумкин?» Кечаси билан мижежа қоқмай изтироб чекди. Эрта билан Абу Тамамни чақиртирди:

— Агар подшо бирон кишининг бошини силаса, шито-му эҳсон билан тарбият қилиб, мартабасини кўтарсаю, у бўлса хожасининг ҳақ-ҳуқуқига хиёнат қилиб, уни бадием қилса, ундай одам қандай жазога лойиқ? — деди Абу Тамамга тик қараб.

— Ундай одамни ўлимга маҳкум этмоқ лозим. Бу билан рўйи замин попоқларнинг биттасидан тоза бўлади, — деб жавоб қилди Абу Тамам.

Подшонинг амри билан Абу Тамамни ўлдирдилар. Подшонинг маликадан ҳам кўнгли совиб кетди. Унга бошқа илтифот қилмай қўйди.

Лекин подшо бир неча кундан кейин гаройиб бир воқеанинг устидан чиқиб қолди. Бир кун кечаси уйқуси қочиб таниқарига чиқди. Сарой атрофини айланиб юриб ҳалиги икки турк гуломининг ётоқхонаси олдига бориб қолди. Ичкаридан овоз келарди. Улар бир халта зарни бўлишаётиб, жанжаллашиб қолинган эканлар. Улардан бири деди:

— Ўша гапни подшога айтган мен бўламан. Шунинг учун олтиннинг катта қисми менга тегишли.

— Йўқ, — деди иккинчиси, — қалъани олган ҳам, лашкарни йўқ қилган ҳам сен эмассан. Менга ўша бўҳтон гапни айтиб не шараф ордирдинг?!

Подшо гуломларнинг можаросини эшитиб, ҳамма нарасага тушунди. Эрталаб уларни ҳузурига чақиртириб, таҳдид ва пўписа билан сўроқ қилди. Охири улар иқроп бўлишди.

— Бу гапни бизга вазирлар ўргатган эди, — дедилар улар тавба-тазарруъ қилишиб.

МАҚТАНЧОҚНИНГ ҚИСМАТИ

Бир кун арининг кўзи зўр машаққат билан ишига дон судраб бораётган чумолига тушди. Таъмағирлиги тутиб унга деди:

— Э, чумоли! Ўзингни бу қадар азобга қўйишиңгдан муддао нима? Бу балони не сабабдан ихтиёр қилдиңг? Мениң ҳаётим, емин-ичминимга қараб ин тутсанг бўлмайдими? Подшолар дастурхонидаги ҳар қандай таом менсиз ейилмайди. Шамолини миниб учаман, истаган ерга қўнаман, найзамни ёвнинг жигарига санчаман. Хуллас, нимани кўнглим тиласа шуни ейман.

Сўнг парвоз қилди ва тўғри қассобнинг дўконига бориб канопадаги осиб қўйилган гўштга қўнди. Қассоб қўлида шичоғини тутиб турган эди, уни мўлкалга олди ва нимталаб ташлади. Шу ерда пойлаб турган чумолилар эса уни судраб кетдилар.

ОЧКЎЗ МУШУК

Мухаммад ибн Аҳмад Бағдодийнинг мушуги бор эди. Ҳар куни унга бир нарчадан гўшт бериб турарди. Бир куни мушукни кабутархонада тутиб олдилар, сўйиб терисини шилдилар ва уни чўнга илиб кабутархона эшигига илиб қўйдилар. Шу пайт фавқулодда Мухаммад ибн Аҳмад Бағдодий кабутархона олдидаи ўтиб қолди ва мушугини шу алфозда кўриб деди:

— Биз бериб турган бир нарча гўштга қапоат қилганиңда бу аҳволга тушмаган бўлардиңг.

ОДОВСИЗ НАДИМ

Фазл ибн Саҳлнинг икки надими бор эди. Бирининг исми Наер ибн Ҳорис, иккинчисиники — Собит ибн Ширвон. Улар бир кеча шароб базми авякига чиққан бир пайтда Фазл ибн Саҳлдан тап тортмай бир-бирини мазах қилдилар, охири бир-бирлари билан аччиқланиб қолишди. Наер ибн Ҳорис Собит ибн Ширвоннинг салласини юлиб олиб ерга улоқтирди. Собит ибн Ширвоннинг шу қадар жаҳли чиқдики, қизариб-бўзариб кетди.

Фазл ибн Саҳл уни юпатмоқчи бўлиб, деди:

— Нега хафа бўлдиңг? Қўй, аччиққа ҳай бериш керак.

— Сендан ҳам тап тортмай сув сепиб юборса-ю, яна нега хафа бўлмайин? — деди куйиниб Собит ибн Ширвон.

— Ўзингни бос,— деди Фазл ибн Саҳл,— сениң юзингга сепилган ўша сув, мениң олдимга оқиб келди.

Наسر ибн Сомоний замонида Бухорода бир савдогар ўтган экан. Уларнинг уйлари бир кўчада қарама-қарши экан. Савдогарнинг тапбал ва подои ўгли бўлиб, Наср ибн Ахмад бешарти отланиб кўчага чиққудай бўлса, уни кўриб ҳоваси кетар ва амир то кўздан гойиб бўлгунча орқасидан суқланиб қараб турар эди.

Ога ўлгач, савдогарнинг ўгли ундан қолган мол-мулкнинг қисмида вақт ичида еб-ичиб битирди. Қолган пулга от ва иккинчи гулом сотиб олди. У аҳён-аҳёнда отланиб шаҳар айланар, қайтгач шаробхўрлик қиларди. Гуломлар эса унинг оёқ тарафида хизматга муноғазир бўлиб ўтири-варди. Шу зайдда бир қанча вақт ўтди. Унинг ўша икки гулом ва отдан бошқа сармоясини қолмади. Охири гуломларини ҳам, отни ҳам бозорга олиб чиқиб сотди. Оқчанинг бир қисмига эшак сотиб олди, қолганини тирикчилигига сарф-лади. Тирикчилигини зўр-базўр ўтарди. Шундай бўлса ҳам шаҳар кезини тарк этмади. Наср ибн Сомоний кўчага чиқди дегунча, у ҳам эшакка миниб ортидан эргашарди. Уйига қайтгандан кейин эса шаробхўрлигини қиларди.

Бир куни шароб ичиб ўтарганда бирдан кўчадан шовқин-сурон эшитилди.

— Бу қандай шовқин-сурон? — деб сўради у хизматкоридан.

— Амир Наср ибн Ахмад кўчадан ўтиб кетаётibdилар, — деб жавоб қилди хизматкор.

Савдогарнинг ўгли кайфи бирмунча ошиб қолган эди: «Бор, унинг бошини кесиб кел!» — деб буюрди хизматкорига.

— Ё Оллоҳ! Ўйлаб гапиряписизми, ё... — деди ташвйкубланиб хизматкор.

— Бор, дегандан кейин бор! — ўнқирди хўжайин.

Хизматкор «хўй бўлади», деди-ю, ташварига чиқиб кетди.

Хўжайин эса дору келиб қолди.

Ортасини кун, орталаб бойвачча ўзига келиб хизматкорни чақириб сўради:

— Кечқурун масжидида сенга вима деб эдим?

— Наср ибн Ахмад Сомонийнинг бошини кесиб кел!

— деб буюрди эшик.

— Сен қандай қилдинг? — деб сўради хўжайини кўриб ўшиб.

— Масжидда шундай дегунда мен яна қилмадим, кейин

яна пушаймой бўлиб юрмаг, деб амр-фармонингизни бажармадим.

— Яхши қилибсан,— деди хўжайин ҳамга келиб,— чунки у одам менниг ҳамсоям эди.

ДАРДИ БЕДАВО

Шоҳид деган шоир танҳо китеб мутолаа қилиб ўлтирган эди, бир жоҳил таниши кириб келди. Салом-аликдан кейин деди:

— Ховва нега танҳо ўлтирибдинглар?

— Севи кутиб шундай ўлтирган эдим,— деб жавоб қилди шоир.

«ҚОГОЗХҲР» ВОЛИИ

Бир жабрдийда Султон Масъуд ҳузурига бориб арз қилди:

— Шоҳим, йўлим Ғур орқали ўтди. Ғур ҳокими меши туғиб олди ва бор-йўғимни олиб қўйди.

Султон «унинг моллини қайтариб бер!» деган мазмунда Ғур волийсига хат ёзиб берди.

Ғур амири унинг устидан кулди, роса дўппослатди, сўнг султоннинг мактубини унга мажбуран едириб, қувиб юборди.

Жабрдийда яна *Ғазна*га борди ва бўлган воқеани султонга арз қилди. Султон котибга Ғур ҳокимига таҳдидомуз хат ёзиб беришини, унда «бу сафар ҳам бечоранинг моллини қайтариб бермасанг жазога тортиласан», деган гапни ёзиб қўйилишини уйдирди. Котиб энди қоғоз олиб хат ёзишга тутнган ҳам эди, жабрдийда унинг қўлидан тутди ва султонга зорланди:

— Аъло ҳазрат, узундан-узоқ мактубиниғ кераги йўқ, бир парча қоғоз бўлса kifфой.

— Нега? — деб тавжжуқланди султон.

— Чунки,— деб жавоб қилди жабрдийда, гураниклар қоғозхўр эканлар. Катта қоғозга ёзишга яна чайнаб ютолмай қийналиб қолишмасин,— деймак-да.

Басралик бир одамнинг бир печа соғин кўйи бор эди. Лекин ҳар куни кўршаналак соғиб кўйилган сутни ичиб кўяр эди. Кўй эгаси бўлса сутга сув кўшиб, бозорга олиб бориб сотарди. Кунлардан бир куни чўпон ҳалиги одамга деди: «Э, хожа, бундай қилма. Оқибати ёмон бўлади». Лекин у қулоқ солмади — сутга сув кўшаверди. Бир куни кўйлар тоғ ёнбағрида ўтлаб юрардилар. Бирдан довул кўтарилди, жала кўйди. Тоғдан сел келиб кўйларни оқизиб кетди. Кечқурун қишлоққа чўпоннинг бир ўзи қайтиб келди. Хожа ундан кўйларни суриштирди. Чўпон жавоб қилди: «сутга сен кўнган сувлар бир-бирига кўшилиб селга айланди ва кўйларингни оқизиб кетди».

ХИЗМАТКОР КУНДА ЭМАС, КУНИДА БЕРАК

Али Муқотил деган одам мана буларни ҳикоя қилади: Йигитлигимнинг бошларида Ходининг хизматида бўлган ва унга *махрами асрор* эдим. Бахтга қарши халифалик тахтига ўлтиргандан кейин мени бошқа ҳузурга чақиртирмай кўйди. Маълум вақт аламдан ёниб юрдим. Бир куни «халифа саройдан чиқиб чорбоққа борарми», деган хабар эшитилди. Кўчага чиқиб йўл пойладим. Бир вақт у мен турган ердан ўтиб қолди. Санчиб ўрнимдан турдим, йўлига отилиб чиқиб салом бердим ва ўзимни таништирдим:

— Мен сизнинг аввалги қулингиз Али Муқотил бўлман.

— Кўриб турибман, — деди-ю, лекин илтифот кўрсамади. Отига қамчи босди...

Бўлган воқеани Навфалга айтдим.

— Подшоларнинг одати шулки, — деди у менга, — салтанат тахтига чиққанларидан кейин аввалги хизматкорларини ўзидан йироқлаштирадилар.

ОЧКЎЗЛИК ОҚИБАТИ

Жаҳон кезган сайёҳлардан бири бундай ҳикоя қилади: «Йигитлик ва куч-қувватга тўлган кезларимда бир вақт ёлғиз йўлга чиқдим. Йўлтўсарлардан чўчимадим. Кўп йўл босиб бир пайт қўл ўртасида жойлашган работ олдидан

чиқиб қолдим. *Работбон* попок ва хунхор одам экан. у доно яккаю ягона йўловчига қўноқ, отига ем-хашак бераркан. Яхши меҳмон қилиб ётқизар, туи яримлашгач эса унинг бошини кесиб, молу мулкани ўзиники қилиб оларкан. У менга зўр илтифот кўрсатди. Ўзимга қўноқ, отимга ем-хашак берди. Овқатланиб бўлганимиздан кейин «шаробга майлингиз қалай?» — деб сўради. «Майли, ҳазми таом учун ёмон бўлмас», дедим мен унга. Бир кўза шароб кўтариб қадди алифдек бир бола кириб келди. У *работбон*нинг ўгли экан. Бола сертакаллуфлик билан соқийлик қилди. Кайфим ошиб, уйқу галиб келган бир пайт бизга бир хонага жой солиб беришди. Боланинг жойи эшик олдида, меники эса тўрида эди. Бир пайт болага ёниша кетдим, у қаршилиқ кўрсатди. Олиша-олиша охири ҳолдан тойдик. Мен боланинг ўрнига ўтиб ётдим. Лекин уйқум қочиб кетди. Бир пайт эшик гийқиллаб очилди ва кўлида ничоқ билан *работбон* кириб келди. Менинг устимдан ҳатлаб ўтиб боланинг тенасига борди ва устига мишиб олиб бошини шартта кесиб олди.

Шундан кейин англадимки, бу бадбахт менинг жонимга қасд қилган экан. Ўримдан санчиб турдим ва қозикқа илтиб қўйилган қилчичимни олдим-да, гилофидан сугириб, *работбон*га ташладим. Шунда *работбон* мени эмас, балки ўз ўглини ўлдириб қўйганини пайқайди. Ничоқни ташлаб дод солди, сўнг тавба-*тазарру* қилди.»

БИРОВГА ЧОҲ ҚАЗИСАНГ ЎЗИНГ ТУШАСАН

Сариқ немли бир одам бошидан кечирган мапа бу воқеани ҳикоя қилиб берди: Бир кун и ёлғиз отланиб йўлга чиқдим. Йўлда яхши қуролланган бошқа бир отлик менга ҳамроҳ бўлди. Ярим йўлга борганимизда қаршимиздан отлик ўғри чиқиб қолди ва шеригим билан қилчич чошишиб кетинди. Кўн олишганларидан кейин ўғри шеригимни ўлдириб қўйди. Кейин у менга ҳамла қилди.

— Ахир мен сенга қўл кўтарганим йўқ-ку, нега мени ўлдирмоққа қасд қилдинг? Мендан нима истайсан? — дедим мен унга.

У сўзларимга қулоқ солмади. Боримни олди, сўнг қўл-оёғимни боғлаб ташлаб кетди. Кечгача очу ялангоч саҳрода ётдим. Кечаси бир илож қилиб қўл-оёғимни бўшатиб олдим ва йўлга тушдим. Бир пайт узоқдан чироқ шуъласи кўринди. Ўша тарафга қараб юрдим ва чодир

олдидан чиқиб қолдим. Чодирга кирдим, қарасам бир одам аёл билан маинат қилиб ўтирибди. Ўша одам менга кўзи тушини билан салчиб ўридан турди ва қилич ўқталди. Кўп ялиниб-ёлвордим, лекин бўлмади. Мени ўлдиршига қасд қилди у. Халтни хотин «бу одамни менинг олдимда ўлдирма», деб кўп зорланди, аввалда қулоқ созгиси келмади. Дикқат билан қарасам, бу зотим ўша мени чўлда банди қилиб ташлаб кетган ўғри экан. Охири у мени таиқарига олиб чиқди ва қуриб қолган бир ариқнинг тубига олиб тушди, чўк тунидириб бўғизламоқчи бўлди. Энди қиличчини кўтарган ҳам этики, бирдан шернинг наъраси тегарак-атрофни тутди. Ўғри қиличчини ташлаб қочди, шер бўлса уни қуриб кетди.

ЎҒРИЛАР ФИТНАСИ

Рулом ибн Имом ҳикоя қилади: Басранинг Убулласида бир савдогарнинг хонадошида хизмат қилар эдим. Бир куни беш юз динар оқчани латгага ўраб кўйшимга солдим ва кемага тушиб Убуллага қараб йўл олдим. Кемага чиққандан кейин халтани кўйшимдан олиб олдимга қўйдим. Кема энди еликиган ҳам эдики, қирғоқда қироат билан қуръон тиловат қилиб ўтирган бир кўзи ожиз одамга назарим тушди. У шу қадар чиройли тиловат қилардики, кемачи беихтиёр кемани тўхтатди. Биз иккимиз унга тикилиб қолдик. Кўзи ожиз кемачига ялиниб-ёлвориб бирон ободроқ манзилга элтиб қўйишини илтимос қилди. Кемачи бўлса уни раижитди. Мен уни койиб бердим:

— Бир кекса ожиз ҳофизни не сабабдан раижитасан? Уни кемангга олсанг нима бўларди?

Шундан кейин кемачи уни кемасига чиқариб олди. Ҳофиз то манзилимизга еткупимизгача тиловат қилиб борди, мен эса унга тамом махлиё бўлиб қолибман. Убуллага яқин қолганда ўша ерда тушириб қолдиришларини илтимос қилди. Шу пайт қарасам халта гойиб бўлибди.

«Халтам қани?» — деб дод-фарёд кўтардим.

Кемачи мени сўка кетди:

— Ахир мен сен билан кемада бўлсам, бирон ерда тўхтаб, ундан тушмаган бўлсам, халтагни гойиб бўлганини мен қаердан биларман?!

Ҳофиз ҳам зорланди, қасам ичди. Хуллас, нима қиларди мени маломат қилишди. Халта қаерга гойиб бўлганини

билолмадим, ўйлаб ўйимга етмадим. Борди-ю, улар олиб қўйишган бўлсалар, уни қаерга яширишди? Охири уларнинг бегаразлигига ишонч ҳосил қилиб, ўз-ўзимга дедим:

«Тангри таоло шу мол-дунёни менга раво кўрмаган, таҳлика ва муҳтожликда кун кечирिशга мубтало қилган экан. Энди бола-чақа ризқ-рўзсиз қоладиган бўлди. Ватанини тарк этиб бошим оққан тарафга кетадиган бўлдим». Уйимга бормай бир ерда тунаб қолишга ва эртаси куни намози бомдоддан кейин жўнаб кетишга аҳд қилдим.

Хуллас дилда дарду алам, кўзларим намнок йўлда борардим. Бир йўловчига йўлиқдим. Аҳволимни кўриб мендан нима бўлганини суриштирди. Бор гапни айтдим.

— Қўрқма,— деди у,— мен сенга йўл кўрсатаман, оқчангни топиб оласан. Бозорга бориб бир даста бугдой пон, яхши таомлардан сотиб ол. Сўнг зиндонбонга бориб «мени қамаб қўй», деб илтимос қил, Зиндоннинг тўрида Абубакр Нуъос исмли бир одам ўтирибди. Пон билан таомларни унинг олдига қўй. Овқатни еб, дуо-фотиҳа қилиб бўлгандан кейин олдинга келади ва «менга нима юмушинг бор?» — деб сўрайди. Шунда бор гапни унга айт. Пулиниги ўша Абубакр Нуъос топиб беради.

Бозорга бориб ўша йўловчи айтган нарсаларни харид қилдим, сўнг зиндонбоннинг олдига жўнадим. У илтимосимни қабул қилди ва мени зиндонга ташлади. Олиб келган нарсаларимни Абубакр Нуъоснинг олдига қўйдим. Сўнг бошимдан кечирганларимни унга бирма-бир сўзлаб бердим.

— Бу ердан чиқиб Бани ҳалол қабиласининг юртига бор; фалон дарвозадан кириб, фалон маҳалланинг бир четидаги фалон ҳовлига кир. Ҳовлида тўрт тарафи бўйра билан ўралган тўртта суфа бор. Деворига миҳ қоқилган. Миҳлардан бирига чироқ осилган. Чопонингни ечиб миҳга ил, сўнг бир бурчакка бориб ўлтир. Ҳаял ўтмай бир тўда одамлар пайдо бўлишади. Улар ҳам чопонларини ечиб ёнинга ўлтиришади. Кейин шаробхўрлик бошлашади. Сен уларга қўшил. Маълум фурсатдан кейин қўлингга қадаҳ олиб: «Барча шод-хуррам бўлгай, Абубакр Нуъоснинг тан-жони омон бўлгай!» — деб айт. Улар менинг номимни эшитишлари билан чўчиб тушадилар, сўнг ўзларига келиб, менинг шаънимга ҳамду сано ўқийдилар. Кейин: «Нима, у ҳам сенинг аҳволингга тушиб қолдими?» — деб сўрашади. Сен: «Ҳа, шундай

бўлиб қолди», — деб жавоб қил. Кейин: «Сизларга дуо деб юбордилар ва айтдиларки, ўша сизлар кеча ўғирлаб қўйган халтадаги оқча менинг қариндошимга тегишли эди», — дегин.

Мен зиндондан чиқиб Абубакр Нуъоснинг айтганларини қилдим. Улар билан гаом еб, шароб ичдим. Шу тариқа бир неча кун ўтди. Бир кун шаробхўрлик вақтида қадаҳ кўтариб: «Абубакр Нуъоснинг эсон-омонлигидан шод бўлинглар!» — дедим. Ўша одамлар унинг номини эшитишлари билан чўчиб тувдилар, сўнг: «Ул зот бизга устоз ва йўлбошчи бўладилар. Биз унга жонимизни фидо қиламиз», — дедилар. Абубакр Нуъоснинг саломини етказдим ва оқчамни талаб қилдим. Улардан бири шу пайтнинг ўзида халтамни олиб чиқиб олдимга қўйди. Миннатдорчилик билдириб, дедим:

— Бор-йўгим шу эди, бердинглар. Раҳмат сизларга! Лекин, бир илтимосим бор, айтсам майлими?

— Майли, айтақол, — дейишди.

— Халта қандай қилиб сизларнинг қўлингизга тушиб қолди? — сўрадим мен.

Бир соатлар чамаси айтгилари келмай, важ-корсон кўрсатдилар. Охири улардан бири менга мурожаат қилди:

— Мени танидингми?

Диққат билан қарасам ўша қироат билан тиловат қилган кўр экан. Бошқаларга ҳам назар ташладим. Кемачи ҳам шу ерда экан.

— Мана бу кўр, — деди у менга мурожаат қилиб, — тиловат қилиб сени чақғитиб турди, мен эса сездирмай халтамни олиб Дажлага отдим. Ғаввос дўстларимиз уни сув остидан олиб чиқдилар. Бугун уни тақсимлайдиган кунимиз эди. Бахтга қарши устознинг амр-фармони келиб қолди.

ТҮРТ САИХ

Қадим-қадим замонларда тўрт ўртоқ сафарга отланибдилар. Бири шаҳзода, иккинчиси вазирзода, учинчиси савдогар ўғли, тўртинчиси деҳқон боласи экан.

Улардан бири гап бошлади:

— Оламда нима гап? Бизлар буни билишимиз керак.

Сўнг ўртага савол ташлади:

— Осойишталик ва фароғат нимадан?

— Олам бипоси экин-текин билан *устувор*, — деди деҳқон боласи.

— Йўқ, ҳамма гап *тижорат* илмини билишда,— деб эътироз билдирди савдогарнинг ўғли.

— Шарофатли насабга эътиборда,— деб айтди вазирзода.

Шахзода дедик, ҳамма нарса қазою қадардан пешонага битгани бўлади.

Шу тарзда кечгача қизгин баҳслашдилар. Ҳар уччаласи ўша ўртага савол ташлаган деҳқон йигитга ёпишдилар.

— Бугун ёмоқ-чимоққа бир нимамиз йўқ. Сенинг эътиқодингга кўра ҳамма гап касб-ҳунарда. Қани, бизга касбининг кароматини кўрсат ва тонган-тутганинг билан бизни меҳмон қил.

Шундан кейин улар шаҳарга қайтиб келдилар, йигитлардан бири деҳқон йигитга пичинг отди:

— Бу шаҳри азимда қандай тирикчилик қиласан?

Деҳқон йигит чўлга чиқиб ўтин қилиб келди, уни бозорга олиб бориб ярим динорга сотди ва ўша пулга шерикларини меҳмон қилди. Сўнг шаҳар дарвозасига «бир кунда тонганим ярим динор бўлди», деб ёзиб қўйди.

Эртаси куни навбат савдогарнинг ўғлига келди. У эрталаб шаҳарга борди, бозор айланиб савдогарларнинг ганларига қулоқ солди. Кўпчилик бугун катта бир кема шаҳар *бандарига* келиб тўхтагани, савдогарлар қимматбаҳо матолар олиб келганлиги ҳақида сўзлашардилар. Савдогарнинг ўғли бандарга қараб чопди ва бориб савдогарлар олиб келган нафис матоларни улгуржисига сотиб олиб, бозорга олиб бориб майдалаб пуллади ва шу йўл билан минг динор фойда орттирди; шаҳар дарвозасига «касб-коримнинг бир кунлик даромади минг динор», деб ёзди, сўнг бориб дўстларини зиёфат қилди.

Навбат вазирзодага келди. У ҳам омад тилаб шаҳар айланди. Охири бир дўстини йўлқитириб қолди ва қулоғига бир нималар деб шивирлади. Дўсти унга эллик дирҳам олиб чиқиб берди. Вазирзода шаҳар дарвозасига «олий насаблик ва маърифатлиликнинг бир кунлик баҳоси эллик дирҳам экан», деб ёзиб қўйди...

Навбат шахзодага келди. У таваккал қилиб шаҳарга чиқди ва уни кечгача гир айланди. Тўсатдан катта тўс-тўполон ва дод-фарёднинг устидан чиқиб қолди.

— Бунинг сабаби нима? — деб сўради шахзода йўловчидан.

— Подшо хазратлари оламдан ўтдилар,— деди у.— хвёл ўтмай уни дафи қилгани олиб ўтадилар.

Шахзода бу одамларга нотаниш эди. Шунинг учун

унга эътибор беришмади. Шундан кейин аза тутиб ўлтирган амирларнинг олдига борди. Улар марҳумнинг тахт вориси йўқлигидан, кимни подшо қилиб кўтаришни билишмай бошлари қотиб ўлтиришган экашлар. Ҳар ким ўз номзодини ўртага тиклаштирди. Бирдан улар қаршиларига келиб ўлтирган йигитнинг подшозода экашлигини сезиб қолдилар. Ҳол-аҳвол суриштирдилар, унинг фалон подшонинг авлоди экашлиги маълум бўлгач, ҳаммалари бир бўлиб уни тожу тахт билан зийнагладилар. Шундан кейин подшозода ҳалиги уч дўстичи олдиртириб келди. Вазирзодани — вазирлик лавозимига, савдогарнинг ўглини — мирзабошиликка тайинлади. Дехқон йигит кичик бир юмушга тайинланди. Подшозода шаҳар дарвозасига «бир кунимнинг *самараси* подшонинг қазо қилиши бўлди», деб ёзиб қўйди.

ПИНҲОНИЙ УҒРИ

Ҳорун ар-Рашид замонида Аҳваз ноҳиятида ўғри кўпайиб кетди. Уларнинг дастидан одамлар озор чекди, кўпларнинг ёстиғи қуриди. Буни Ҳорун ар-Рашидга етказдилар. Халифа уларга қарши амир Масрур Хом бошчилигида аскар юборди ва амир Масрурга ўғриларнинг барчасини тутиб бошини кесиши ва Бағдодга олиб келишни буюрди. Яна уларни эҳтиёт қилиш ва ҳар манзилда кесилган бошларни ҳисоб-китоб қилиб туришни буюрди. Амир Масрур халифанинг айтганларини зиёда қилиб бажарди. Кесилган бошларни қопга солдириб, оғзини маҳкам қилиб боғлатди, сўнг Бағдодга қараб йўлга тушди. Кечқурун бир манзилга келиб тушдилар. Қонини очдириб қараса, кесилган қирқ бош бус-бутун бўлиб чиқди. Эртаси эрталаб йўлга чиқиб олдиан қонини очиб каллаларини ҳисоблаган эдилар битта бош кам чиқди. Ҳаммалари кўрқиб кетдилар. Шу аснода рўпараларидан эшак минган қария чиқиб қолди. Унинг кўлида «Қуръон» ва кўзларини юмганича тиловат қилиб келарди. Салом-алиқдан кейин амир Масрур сўради:

— Кимсан? Қайёққа кетаётибсан?

— Ҳожини ва ҳофизман. Бошим оққан тарафга бораётирман,— деб жавоб берди қария.

Амир Масрур яқинларига деди: «Мен бу одамга ишонмай турибман. Уни ушланглар ва бошини кесиб

гойиб бўлган калла ўринга қонга солинганлар!» Мулозимлар амирнинг фармойишини бажардилар.

Яна бир манзилда тўхтаб каллаларни ҳисоблаб қарасалар тағин битта бош кам чиқди. Ҳаммалари ҳайрон бўлдилар. Эртаси куни йўлда бир аёл кишини учратиб қолдилар. Амир Масрурнинг фармойиши билан унинг бошини ҳам кесиб олдилар ва йўқолган калла ўринга қонга солдилар.

Бағдодга киргандан кейин қопни очиб ҳисобласалар энди кесилган бошлар қирқ битта бўлиб қолибди. Амир Масрур буни қазою-қадарнинг сирру асрорига, ўша биринчи учраган чолнинг сеҳрига йўйди.

Саройга бориб бўлган воқеани халифага сўзлаб бердилар.

— Бошқалардан кўра, — деди халифа, — ўша чолнинг боши кесилганидан кўпроқ хурсандман, чунки бошқалар очиқ-ошкора ўғирлик қилганлари ҳолда, қария бир умр пинҳона ўғирлик қилиб келди.

ХУРОСОН ПОДШОСИНING НАЙРАНГИ

«*Мовароуннаҳр тарихи*» да ҳикоя қилинади: Хуросонлик бир подшо турклар билан жанг қилиш қасдида Термиз рўбарўсида Жайхундан кечиб ўтибди. Унинг лашкари таркибида бир гуруҳ ҳабашлар бор эди. Турклар бу жамоани илгари асло кўришмаган экан. Шунинг учун уларни дев деб фараз қилибдилар ва жанг майдонини ташлаб қочишибдилар. Хуросон подшоси буни англаб, яна кўп ҳабаш ғуломларни сотиб олибди ва турклар билан бўлган янги урушларда уларни қўшинининг олдига қўйибди. Бунақа аҳвол кўп вақтгача давом этибди. Жанглардан бирида турклар бир ҳабашни ўлдириб қўйибдилар. Бир пайт унинг ярасидан оққай қонга диққат билан қарасалар қони одам қонига ўхшаркан, ҳабашнинг ўзи ҳам одам қиёфасида экан. Шундан кейин турклар улардан қўрқмай қўйишибдилар ва кейинги урушларда хуросонликларни енгибдилар.

ТУЗКЎР ҒУЛОМ

Маждиддин Муҳаммад Адио Султон Иброҳим Томғочхонга атаб ёзган китобида туркларнинг тарихини ҳам битган экан. Ўша китобда бундай дейилган: Туркистон

подшоларидан Малах Эрон подшоси Хасуна билан куда-анда тутинишибди. Эрон подшоси Туркистонга катта қалин ва беҳисоб ҳади юборди. Қалин ичида бир ҳабаш гулом ҳам бор экан. Бунақа одамни илгари туркистонликлар асло кўрмаган эканлар. Унинг ранги-рўйи, шакл-шамоли одам қиёфасида эмас экан.

Ғулом бакуват ва зийрак одам эди. Бу сифатлари билан у подшоини ўзига ром қилди. Туркистон подшоси ўша ҳабашни ўзига маҳрам қилиб олди. У подшоини барча йиғинларида ҳозир у ҳозир эди. Шу тариқа унинг обрў-эътибори ортди. Охири бир куни гулом тузкўрлик қилди ва уни ўлдирди. Шундан кейин подшолик инқирозга учради. Ғулом аста-секин подшоликни қўлга киритиб олди. Уни Қўраҳон деб атадилар. Бу ном аста-секин Туркистонда шуҳрат тонди.

*НОСИРИДДИН БУРҲОНИДДИН ҲҒЛИ
РАБҒУЗИЙ*

ҚИССАИ РАБҒУЗИЙ

Ҳикоятлар

УЗУМ ҲАҚИДА

Бир ҳикоятда келтирилишича, лаънати шайтон узум уругини ўғирлади. Қанча қидирсалар ҳам уни тополмадилар. Барча ҳайвонлардан суриштирдилар, лекин ҳеч бири билмади. Охири шайтонни тутиб олдилар.

Шайтон деди: «Менга узумга уч марта сув қуйишга рухсат берсангиз ўша уругни топиб бераман». Нуҳ алайҳиссалом рози бўлдилар. Шундан кейин шайтон уругни топиб берди. Кемадан тушганларидан сўнг уругни экдилар. Узумга уч бор сувни шайтон берди: аввал тулкининг, кейин шернинг, охири тўнғиз қони билан сугорди. Узум сувидан май қилдилар. Кимки ундан ичса аввал туяки бўлиб кўрмаган одам билан дўст тутинди, сўнг маст бўлиб қолганда йўлбарсдек марднинг жўш урди ва одамларга совға улашди. Фирт мастлик ҳолида эса тўнғиз қабилига кирди. Май туфайли бирон ёмон иш содир этилса, у шайтон берган сувнинг оқибатидандир.

ИЛОН ВА ҚАЛДИРҒОЧ

Нух алайҳиссаломнинг кемаларида уч нарса: мушук, сичқон ва қўнғиз йўқ эди. Бирдан улар пайдо бўлди... Сичқон чопа-чопа кемани тешиди ва сув боса бошлади. Ҳамма эс-хушнинг йўқотди... Худога ялғиниб-ёлвордилар. Ҳамма бирдан хитоб қилди: — Бу сичқоннинг иши. «Йўлбарснинг пешонасини сила!» — деган нидо келди. Йўлбарснинг пешонасини силаган эдилар бурнидан мушук тушиб сичқонни қувлай кетди ва тутиб еди.

Шундан сўнг Нух алайҳиссалом деди:

— Бирон нарса топилса кеманинг тешигини беркитар эдик.

Илон деди:

— Борди-ю, бу хизматни мен бажарсам мукофотига нима берасиз?

Нух алайҳиссалом деди:

— Нима тиласанг, шуни берамиз.

Илон деди:

— Ниманинг гўшти ширин бўлса шуни берасиз.

Нух алайҳиссалом қабул қилди.

Илон кеманинг тешик жойини топиб, унга ҳалқа бўлиб ётди. Сув тўхтади. Кема ичига кирган сувни сочиб битирдилар, тешикни бўлса мум билан беркитиб хотиржам бўлдилар. Кема йўлида равона бўлди... Олти ой денгизда юрдилар.

Кемадан тушганларидан кейин илон келиб деди:

— Э, Нух, ваъдангини бажаринг энди.

Нух алайҳиссалом арига буюрди:

— Бориб ҳамма нарсанинг гўштини тотиб кўр, қайсисиники ширин бўлса илонга берайлик.

Ари бориб одам гўштидан ширини йўқлигини аниқлаб қайтиб келаётганда қалдирғоч дуч келди. Қалдирғоч сўради:

— Ниманинг гўшти тотли экан?

— Одамнинг гўштидан ширини йўқ экан, — деб жавоб қилди ари.

Қалдирғоч деди:

— Э, биродар, қани тилингни чиқар-чи, бир татиб кўрай.

Ари тилини чиқарган ҳамона қалдирғоч «чирт» этиб узиб олди. Ари соқов бўлиб қолди ва финғишлаганича Нух алайҳиссаломнинг ҳузурига борди. Қалдирғоч унинг кетидан борди. Аридан қапчайиш сўрамасинлар бирон

жавоб қилолмади ва гингишлаб қалдирғочга термилди, холос.

Қалдирғоч Нуҳ алайҳиссаломга деди:

— Ари биёбонда менга учраб: «Бақа гўштидан лаззатлиси йўқ экан», деганди.

Шундан кейин Нуҳ алайҳиссалом илонга бақани буюрдилар. Ушандан бери илон тонса бақани, тонмаса тупроқ еб кун кечиради. Илон қалдирғочнинг одам боласига яхшилиқ қилганини билиб, у билан ёвлашиб қолди...

ФИРЪАВН ҲАҚИДА ҲИКОЯ

... Бир ривоятда айтилишича, фиръавн Хуросондан, отаси савдогар бўлган экан. Бир йили отаси узоқ мамлакатга савдогарчиликга кетиб етти йилда қайтди. Уйига келса бешикда чақалоқ ётган эмиш.

— Бу қанақа бола? — деб сўради у хотинидан.

— Сизнинг болаңгиз, — деди хотини.

— Кетганимга етти йил бўлди, қанақасига бир яшар бола меники бўларкан, таажжубланди савдогар.

— Ахир хотининг бўлганимдан кейин мен туққан бола нега сеники бўлмас экан? — туриб олди хотини.

Савдогар ўйлаб кўрса хотини уни бундан ҳам беобрў қилади. Шунинг учун бир сўздан қолди-қўйди.

Бола тўрт ёшга тўлди. Кўчада болаларни йиғиб бирини вазир, иккинчисини ясовул, учинчисини шиғовул, яна бирини юртчи қилиб, кийинтириб ва ош-нон бериб ўзига эргаштириб юрарди.

Бола ўн беш ёшга кирди. Отаси ўлиб, унга беҳисоб мол-дунё ва оқча қолди. Лекин кўп ўтмай у олтин ва дуру жавоҳирларини елга совурди. Бирон параси қолмади, гадо бўлиб қолди. Ҳатто егани овқат ҳам тополмай қолди. Илгари тузини ичиб, кийим-кечагини кийган дўстлари энди унга қиё ҳам боқмай қўйишди. Кўп очлик тортди, лекин тиланчилик қилишга номус қилди.

Қуилардан бир кун бир одам унга деди:

— Бунақа хор бўлиб юргунча ўзга юртга гадо бўлган яхшироқ.

Ночор Сараҳе мамлакатига келди. Хомон исмли нонвой бор эди, ундан нон тилади. Хомон сўради:

— Қаердан бўласан, мусофир?

— Аввал овқат бер, сўнг гап сўра, — деб жавоб қилди у.

Хомон унга овқат берди. Фиръави тўйгунича еди, сўнг «Хуросондан келдим», деб жавоб қилди.

Хомон сўради:

— Қаёққа бораётибсан?

— Мисрга,— жавоб қилди фиръави.

Хомон қуръа ташлашни биларди. Қуръа ташлаган эди, кўрдикки Хуросондан чиққан бир кимса Мисрга подшо бўлади, унга ҳамроҳ бўлган киши эса давлатманд бўлар экан. Хомон ўша кун яна бир марта қуръа ташлаган эди қараса ўша одам шу гадо бўлиб чиқди.

Хомон унга деди:

— Бордию сенга ҳамроҳ бўлсам, нима дейсан?

— Яхши бўлади.

Хомон уни бир неча кун меҳмон қилди, сўнг сўради:

— Бирон хунаринг борми?

— Дехқонман,— деб жавоб қилди мусофир.

— Ундай бўлса,— деди Хомон,— озгина қовун уруғидан олайлик.

Хомон уй-жой ва мол-мулкни сотиб мусофир билан Мисрга қараб йўл олди. Манзилга етгач, бир парча ер сотиб олиб қовун экидилар. Қовун пишгач, ундан бир аравасини бозорга олиб бордилар. Лекин халойиқ қовунни пул бермай талаб кетди, пул сўраганларида уларни тўқмоқладилар.

Орадан уч кун ўтгач, мусофир тўққизта қовун билан подшонинг хузурига борди ва арз-дод қилди.

Подшо деди: сен бу ерда йўқ нарсани етиштирибсан, «бундан буён сенга ҳеч ким тегажаклик қилмайди» ва шу мазмунида фармон ёздириб берди. Шундан кейин бозорга қовун олиб борганда харидорларнинг бошидан кулоҳини белидан ханжарини ечиб олаберди. «Нега бунақа қиласан?» — дегувчиларга эса подшонинг фармониини кўрсатди. Қовун пишгани мусофир кулоҳлар билан ханжарларни сотиб катта маблағ жамгарди.

Қовун сотиш фиръавидан қолган дейдилар.

Шундан кейин мусофир мисрликларнинг гўристонини чор атрофидан девор билан ўратдирди. Одамларга «гўристон оёқ ости бўлиб кетмасин, деб шундай қилдим», деди. Одамлар ундан мамнун бўлдилар. Сўнг қабристонга дарвоза ҳам қурдириб, бир тарафида мусофирнинг ўзи, иккинчи тарафида эса Хомон ўлтирди. Ўлик олиб келганлардан уч-тўрт танга олиб кўмдирдилар. Бу бора-бора беш-ўн тангага етди. Анойироғи учраб қолса йигирма-ўттиз тангасини олишди.

Бир куни тасодифан вазирнинг қизи ўлиб қолди. Мусофир подшонинг фармони деб қогоз кўрсатиб, вазирнинг бир минг тагасини олди. Вазир бу ҳолни подшога маълум қилди. Подшо «мен ҳеч кимга бунга фармон бермаганман», деди ва мусофирга одам юборди. У шу заҳотиёқ беҳисоб олтину кумуш ҳамда дуру жавоҳирлар олиб подшонинг хузурига келди.

Подшо унга сиёсат қилди:

— Ўликдан пул ол, деб сенга ким буюрди?

— Шу пайтгача ҳеч ким «нега ўликдан пул олаётисан?» — деб сўрамагач, олавердим-да, жавоб қилди фиръави.

Унинг бу гани подшога хуш келди ва шу заҳотиёқ уни ўзига навкар қилди. Фиръави давлату саодат деб подшога тез-тез кўриниб турди. Подшо уни ясовул, сўнг мирохурликга кўтарди. Сўнг маслаҳатчи қилиб олди. Бора-бора мусофирнинг сўзи ўтадиган бўлиб қолди. Қуилардан бир куни тасодифан вазир ўлиб қолди. Подшо унга «вазир бўл!» — деган эди кўнмади.

Подшо таажжубланиб сўради:

— Не сабабдан вазирликни қабул қилмаётисан?

Фиръави жавоб қилди:

— Аслида подшо вазирининг ганига киради. Мен қашшоқ бир одам эдим, сизининг илтифотингиз билан шу қадар катта давлатга муяссар бўлдим. Вазир бўлганимдан кейин сўзларимга ишонмай кўясиз. Шундан кейин беобрў бўлиб қоламан.

— Нима десанг қабул қиламан вазирликга рози бўл,— деди подшо.

Мусофир деди:

— Ундай бўлса Мисрнинг бир йиллик хирожини мен сизга берайин, фақиру фуқаро дилжам бўлсин.

— Ундай бўлса хирожини ҳам олмай уни фуқарога бағишлай,— деди подшо.

Мусофир кўнмади. Охири Мисрнинг хирожини юз минг тухум миқдорида фараз қилдилар. Фиръави уни подшога берди. Фақиру фуқаро жам бўлди. Мусофир беш йил мобайнида шу миқдорда хирож тўлади. Эл-юрт омон бўлди, лекин мусофир бу маблағни қабристонини кўриқлаб тонган эди. У бор-йўғи тўрт-беш йил вазир бўлди, барча ундан рози бўлди.

Охири, қуилардан бир куни, у подшога деди:

— Халқ ҳаддидан ошган, ундан бохабар бўлиб турмоқ лозим. Қуш этида, қул ҳаддида, юрт чоғида турмоғи

зарур. Мабодо юрт ҳаддидан ошиб, ўз эгасига ёмонлик қилмасин.

Подшоҳни бир оз ваҳима босди. Саройга ёт кўпчининг киришини ман этди. Мусофир бўлса аста-секин халқни ўзига қаратди. Бир кун юрт улугларидан икки-уч кишини чақириб олт ичиб деди:

— Мен тузингизни ичдим, туз ҳақини сақламай бўлурми? Бехабар қолманглар — подшоҳнинг феъли бузилди. Турли хаёл билан мендан ҳар хил гаплар сўрайдиган бўлиб қолди.

Бу билан халойиқнинг кўнглига ваҳима солди. Подшоҳнинг олдига бориб эса бошқа гап қилди:

— Олампаоҳ! Фуқаро Сизнинг ҳақингизда ҳар хил гап-сўз қилиб юрибди.

Ваҳима устига ваҳима. Подшоҳни ташвиш босди. У деди:

— Мен биттаман, юрт кўпчилики. Мабодо қасд қилиб қолишса унда нима қиламан? Бунинг чораси нима?

— Халқ бизга қасд қилганга қадар, биз уларни тубан қилиб бир ёқлик қилишимиз зарур.

Подшоҳ деди:

— Буни қандай уддалаймиз?

Мусофир маслаҳат берди: кўп мол-қўй сўйиб юртни меҳмонга чақирайлик. Сиз тахтда ўлтирасиз, мен эса «подшоҳ чақираётимди», деб йирик амирларни битта-биттадан олиб қираман. Эшикнинг икки тарафида икки жаллод турсин ва кирган ёмон ниятли кишиларни бирма бир саранжом қилсин.

Боши қотиб қолган подшоҳга бу маслаҳат хуш келди. Мусофир унга жону танидан ҳам кўпроқ яхшилик қилди-да.

Фиръавн уйига қайтгач, шомдан кейин бир неча мўътабар кишини чорлаб «подшоҳ ҳузурда кенгашилиб, меҳмондорчиликка чақиртирилиб ҳаммангизни ўлимга маҳкум қилмоқчи бўлдилар», деди.

Тўпланганлар дедилар:

— Э, вазири аъзам! Молу жонимиз сиздан садақа бўлсин, бизни бу балодан қутқаринг.

— Ундай бўлса,— деди Фиръавн,— меҳмондорчиликка борганда чопон остидан *жубба* ва *жавшан* кийиб, қилич ва пичоқ осиб олинглар. Подшоҳ ичкаридан туриб сизларни битта-биттадан чақиради, мен сизларни бирга олиб қираман. Кўплашиб подшоҳни йўқ қилинглар.

Бу маслаҳат одамларга хуш келди.

Эртаси кун подшоҳ ош қилишни буюрди ва юртнинг улугларини чақиртирди. Улар чопон ичидан *жубба* ва

жавшан кейиб, ханжар ва пичоқ тақиб тўп-тўп, гуруҳ-гуруҳ бўлиб келдилар. Ҳаммаларини саф-саф қилиб ўлдиргиздилар.

Мусофир подшога деди:

— Бу халқ кенгашиб олишганга ўхшайди, ичларидан жубба кийиб қилич ва пичоқ тақиб келишибди.

— Энди нима қилдик?

Фиръави деди:

— Мен улардан бир-иккитасини чақириб кирай, ўшанда ҳаммаси равшан бўлади.

Сўнг ташқарига чиқиб икки кишини чақириб кирди. Қарасалар ичидан жубба ва жавшан кийиб, ханжар ва пичоқ тақиб олишган эканлар. Вазирнинг гапи рост бўлиб чиқди. Ўша икки кишини жаллодга буюриб ўлдиртиргани ҳаммоно қолганлари ёпирилиб кириб подшони ўлдирдилар.

Ҳароми мусофирнинг тадбири амалга ошди. Барча халқ «бизни ўлимдан қутқарди», деб вазирни подшо ўришга фиръави этиб кўтариб, тахтга ўтқаздилар. Фиръави подшо бўлган кун Хомонни ўзига вазир қилди.

ҚОРУН ҲИКОЯТИ

Қорун ҳазрат Мусога уммат, етук тавротхон эди. Кимёгарликни ўрганиб, нафе кўйига кириб кофир бўлиб кетди... Мусо алайҳиссаломга Қорундан душманроқ одам йўқ эди. Ҳеч вайж билан ошино бўлмаг эди...

Бир кун ҳазрат Мусо биёбонда кетаётса бир гадо дучор бўлди ва деди:

— Кўп ночор одамман, болаларим кўл, емишим йўқ.

— Ундай бўлса,— деди ҳазрат Мусо,— биёбондаги тошларни йиғиб куйдирсанг олтишга айланади.

Гадо унинг гапи билан тошларни йиғиб юрган эди Қорунга дучор келди. Қорун деди:

— Тошларни жамлаб нима қиласан?

Гадо бўлган гапни унга сўзлаб берди.

Қорун деди:

— Тошнинг олтишга айланганини ҳеч кўрганмисан?

Нима бўлса ҳам насиҳат этган бўлди ва гадога тўққизта пон берди. Гадо курсанд бўлиб уйига қайтди.

Қорун бўлса қулларига биёбондаги тошларни тердирди. Тошлар қирқ хирмон бўлди. Уларни ёндирди. Ҳаммаси куйиб қизил олтишга айланди. Қорун қарийб етти ойгача

олтин ташиди. Қорун шу қадар олтинга бой бўлдики, бир кунда тўрт минг қул сотиб олиб ҳаммасига кийим-кечак, от ва емиш бериб ва уй-жойлик қилиб савдо ишларига тайинлар эди. Инсон учун дунёда зарур бўлган бор нарсаин йиғиб қўйган эди. Олтинини қирқ уйга шипи билан баробар қилиб тўлдириб қўйганди. Хазинанинг калитини эса қирқта филга ортиб юрарди. Аммо, кишига бир парча нонини ортиқ бермасди. Уйининг деворларини бир олтин гишт, бир қумуш гишт билан урдириб, жавоҳирлар билан зеб берган эди. Кўчага чиқса ўзи қора хачирга мишиб, тўрт минг қул атрофида пиёда борарди.

Қуллардан бир куни Мусо алайҳиссалом Қорунга деди:

— Бу зарру жавоҳирларинг билан қувонма... Тангри таоло сенга яхшилик қилди, сен ҳам унинг бандаларига яхшилик қил!

Қорун деди:

— Э, Мусо, мен бу мол-дунёни ақл-идроким билан топдим, энди буларга ҳеч кимнинг дахли йўқ...

Қиссага келсак, бир куни Мусо алайҳиссалом ваъз айтиб турган эди. Қорун унинг қаршисида олтин курсида ўлтирарди. Қўшиқчилар билан арақ ичар ва Мусо алайҳиссаломни масхара қилар эди. Шамит исмли... бир хотин бор эди. Бир куни Қорун унга бир зарра олтин бериб деди:

— Мусо ваъз айтиб турганда сен бориб дегин: «Э, Мусо, кундузлари одамларга панд-насиҳат қилсан, кечалари бўлса чоғир ичиб мен билан ишрат сурасан». Буни эшитиб Мусо шарманда бўлсин.

Хотин хўб деб олтинни олди.

Эртаси куни Мусо халқни тўплаб панд-насиҳат қилиб турганда халқини хотин Қорун ўргатган гапларни айтмоқ учун келди ва Мусога деди:

— Э, Мусо, Қорун мени чақиртириб, эрта билан халқ тўпланганда Мусога бўҳтон қил, деб айтди. Мен сизга нима учун бўҳтон қилай?..

Бу гапни эшитиб Мусо алайҳиссалом паришонҳол бўлди...

Осмодан нидо келди: «Э, Мусо Қорунга айт, мол-дунёсининг ярмини дарвишларга закот учун берсин».

Бу гапни Қорунга бориб айтдилар. У бадбахт деди:

— Мен сенинг худонингдан ҳеч нарса олганим йўқ, шундай бўлгач у ҳам мендан биров нарса тиламасин.

«Мол-дунёсининг тўрт қисмга бўлиб, бирини дарвишу фақирларга бер», деган хитоб бўлди. Қорун буни ҳам

қабул қилмади. Қулоқларига гафлат пахтасини тиқиб, аччиғи борган сари зиёда бўлди.

Мусо дарғазаб бўлиб деди:

— Э, ер, Қорунини ютгил!

Шу ондаёқ тахтига ларза тушиб, Қорун ўзидан кетди... ва ўзини ерга отди. Ер уни ошингигача ютди. Лекин, барибир қабул қилмади. Тиззасигача, охири бўғзигача ютди. Шундан кейин «энди қабул қилдим», деди. Мусо алайҳиссалом энди уни ерга қўйинглар, деди. Уни ер қаъридан сугириб олиб қўйиб юбордилар. Қорун чиқиб мол-дунёсининг қирқдан бирини ажратиб берди. Чорваси саҳрони тутар эди, лекин ундан биронтасини бермади.

Мусо алайҳиссалом деди:

— Э, ер, Қорунини ют!

Ер унинг белигача ютди. Қорун деди:

— Э, Мусо, фиръавнининг молини олиб лаззатландинг, энди менинг молимни олмақчимисан?

Ҳазрат Мусо деди:

— Э, ер, Қорунини ют!

Қорун тамом тахту бахти ҳамда саройлари билан ер қаърига кетди. Ундан ному нишон қолмади.

МАЖДИДДИН ХАФОВИЙ

РАВЗАТ УЛ-ЗУЛД

Ҳикоятлар

ДАРВИШ ВА МОЛДОР

Дарвиш тиланчилик қилиб бир бадавлат зотнинг қасрига келиб қолди. Қасрнинг дарвозаси мустаҳкам, девори ўса баланд эди. Дарвиш «анча ўзига тўқ одамникига келиб қолганга ўхшайман, анча-мунча садақали бўлиб қоларман», деб суюнди ва овози етганча «саховатли одам муруватини аямаса керак», деб қичқирди. Қаср соҳибини шу пайт дарвозага яқин турган экан, дарвишнинг гапларини эшитиб, Ширин исмли чўрисини чақирди ва унга баланд овоз билан «э, Ширин! Шакар деганда маржонни, муборак деганда некқадамнини тушунмоқ лозим. Лекин сўфи дегани — уйда нон йўқ, дегани бўлади», деди.

Дарвиш тамом вужуди билан кулоққа айланиб қаср соҳибининг бу тапларини яхши эшитди ва унинг ўтакетган хасис одам эканлигини англади, лекин яримта нон гадоси бўлиб келгани учун тишни-тишга қўйди, ҳовли эгасининг адабини бериб қўйишга қасд қилди. У деди: Е, раббий, Исрофил деганда Миконл тушнилади, Жаброил деганда Азроилга «бориб ўша бадбахтнинг жонини олиб кел!» — дегани бўлади. Бу гапларини эшитиб, қаср соҳибининг қўл-оёғи титради, уни ваҳима босди, охири дарвишга

яримта ном олиб чиқиб берди. Дарвиш миннатдорчилик билдириб, қўйинга солди, лекин хассаси билан қаср деворининг кесакларини кўчира бошлади. Қаср соҳибни «бу дарвиш қасрни вайрон қилмоқчи шеклини», деб қўрқиб кетди ва деди: «Э, дарвиш! Нима, живини-яинни бўлиб қолганмисан? Нега деворни бузаётгубсан?» Дарвиш: «Йўқ, ундай эмасмай. Тенган-тутганимни шу девор остига яширмоқчимай, зора қора кунимга яраб қолур»,— деб жавоб қилди.

ҲИЛЛАКОР ДАРВИШ

Муъан Зонд ибн Абдулло Шайбоний замонида солиқ ва жаримага тортилмаган биронта ҳам касб-хуштар эгаси қолмаган экан. Хатто гадоё ва дарвишдан ҳам солиқ ундириларкан. Оқибатда дарвишлардан бири қарзга ботиб қийналиб қолибди. Нима қиларини билмай, охири карамли ва саховатли одам деб ном чиқарган Муъан Зонд ибн Абдулло ҳузурига борибди. Уша куни ҳукмдор чорбоғида катта зиёфат устида экан. Тўиланганларнинг барчаси унинг ақлу заковати ва беминнат карамига таҳсини офаринлар ўқирдилар. Дарвиш чорбоғининг катта дарвозаси олдида тўхтади ва тахтачага «эй, саховатли амир! Хожатимни чиқар, ахир пайгамбар ҳам саховатда сенча бўлмаган-ку!» — деган мазмунида бир байт битиб боғ томон оқаётган сувга ташлади. Ҳукмдорнинг кўзи оқиб келаётган тахтачага тушди ва хизматкорга уни олиб келишни буюрди. Хизматкор эҳтиёткорлик билан тахтачани сувдан олди ва ҳукмдорнинг олдига олиб бориб қўйди. У шеърни ўқиб кўриб, ўзича «хизматимга йирик ва садоқатли шоир келиб қолганга ўхшайди», деб ўйлади ва дарвишга уч минг динор чиқартириб берди.

Иккинчи куни дарвиш яна ўша чорбоғ дарвозасига келди ва ҳамду сано руҳида ёзилган яна бир шеърни тахтачага ёзиб сувга ташлади. Муъан Зонд ибн Абдулло унга яна бир минг динор чиқартирди. Бу ҳол учунчи куни ҳам такрор бўлди. Дарвиш шу тариқа беш минг динорни ундирди ва фош бўлиб қолишдан қўрқиб зим гоийиб бўлди.

Тўртинчи куни дарвиш келмагач, ҳукмдор «шундай истеъдод эгасидан ажралиб қолдимми?» — деб чўчиб кетди ва мушрифга бир минг динор оқча бериб, нима бўлса ҳам уни топиб келтиришни буюрди. Мушриф уни кўп қидирди, лекин ердан ҳам, осмондан ҳам топмади. Шунда ҳукмдор

алданганини пайқади, қилмишидан пушаймон бўлди ва қасамёд қилди: «бундан кейин кимда-ким менинг саховатлигимдан сўз очиб, мақтайдиган бўлса, тилини сугуриб олмасам ҳар нима бўлай!»

МАҚТАНЧОҚ ПОДШО

Кунлардан бир кун подшо тумонат одам билан овга чиқибди. Қўриқхонага етганда яқинлари ва филтан *мубориз*ларга қараб хитоб қилди: «Қани айтинг-чи, жаҳонда менга тенг келадиган ким бор?» Шу пайт қаринисида тўсатдан дарвиш қиёфасида бир одам пайдо бўлди. Подшонинг ранги ўчиб, орқасига тисарила бошлади. Дарвиш «ҳой, подшо! Бир оз тўхтаб тур, сенга зарур ишим бор», деса ҳам бўлмади. Подшонинг хизматкорлари ва ҳожиблар олдинга чиқиб унинг йўлини тўсдилар. Дарвиш эса «арзимни фақат подшонинг ўзига айтаман, йўлимни тўсманглар!» — деб туриб олди.

Дарвишни подшонинг олдига ўтказиб юборишга мажбур бўлдилар. У подшонинг қулогига: «мен Азроилман, жонингни олгани келдим», деб шивирлади. Подшони кўрқув босди, оғир изтиробга тушди, бутун вужудини титроқ чулғади. Охири дарвишга ялиниб-ёлвориб: «Уйимга боришга ижозат бер. Бола-чақаларимни бир марта кўрай, кейин майли жонимни ўша ерда ол.» — деди.

— Йўқ, — деди Азроил подшога. — Сен билан ади-бади айтишиб ўлтиришга мутлақо вақтим йўқ. Калима келтир!

Подшо қанча ёлвормасин бунинг фойдаси бўлмади. Подшо тамом кўрқиб кетганидан шу ерининг ўзиде жон таслим қилди.

«САҒИРНИ ТАНҒРИ БОҚАДИ»

Бир одам халифа Мўътасимга илтимоснома ёзиб юборди. Унда «лашкардан фалон исмли киши урушда шаҳид бўлди; ундан анча мол-мулк ва сағир боласи қолди. Мерос сағирга ортиқлик қилади, шунинг учун унинг бир қисmini хазинага олиб бориб топширсам, лашкарнинг машаатиға сарф қилсалар,» деб ёзилган экан.

Халифа ўша илтимоснома юборган одамни чақиртириб буюрди: «Шаҳид бўлган одамнинг бор мол-мулкini хазинага топшир, сағирни эса тангрининг ўзи парвариш қилади.

ҲАСАДНИНГ ОҚИБАТИ

Проқ ҳукмдори Сайфулмулкнинг яқин бир ҳожиби бор эди. Вазир унга ҳасад қилиб юрарди, охири уни маҳв этиш пайига тушди. Қушлардан бир қуни фурсат пойлаб уни ҳукмдорга чақди — «фалон ҳожиб ҳукмдорнинг оғзидан қўланса хид келади, деб сизга маломат қилди», — деди.

Сайфулмулк бу гандан бағоят хафа бўлди, чунки бу гап ҳақиқатдан йироқ эди. Хулласе, ҳукмдор ўша ҳожибдан интиқом олишга аҳд қилди.

Вазир бўлса буни англаб ҳаракатга тушди. Ҳукмдор катта мансабдорларни кечқурун мажлисга чақирадиган қуни (буни фақат вазир биларди) вазир ҳожибни тушликка таклиф қилди, роса едириб-ичирди. Зиёфатдан кейин ҳожиб тўғри саройга борди. Ҳукмдор хафалигини сездирмай уни оғушига олди ва ёнига ўтқазди. Ҳожиб: «Мабодо май иси маликнинг муборак димоғларига етса нима бўларкин?» — деб қўрқиб-нисиб ўтирди. Мажлис тарқалиш пайтида малик қоғозга нималариндир битди, ўраб боғлади, муҳрлади, сўнг «хазиначига олиб бор!» — деб уни ҳожибнинг қўлига тутқазди.

Ҳожиб тухфага умид боғлаб қувонди, вазирга эса алам қилди. Йўлда вазир ҳожибнинг маст бўлиб қолганидан фойдаланиб хатни унинг қўлидан тортиб олди, ҳожибни эса унинг хизматкорлари уйига элтиб қўйинди. Ўша кеча ҳожиб мириқиб ухлади, вазир эса уйига қайтиб бормади. Хазиначи номига битилган ўша мактубда «ушбу хатни олиб борувчига зар чопон кийдирилсин, сўнг бошини кесиб хузуримизга юборилсин!» — деб ёзилган экан.

ОТАГА ҚАСД ҚИЛГАН ЎГИЛ

*Шамс ул-Маъолий*нинг икки ўгли бўлган экан, ўзи эса Проқ ҳокими экан. Тўнғич ўғил отасини ҳалок қилиш пайига тушибди. Малик бундан воқиф бўлиб, кичик ўглини Проққа юборибди, ўзи эса катта ўғлининг ёнида Хуросонда қолибди.

Шамс ул-Маъолий бир кеча оғирлашиб қолди ва тўнғич ўглини чақиртириб унга мурожаат қилди:

— Эй, фарзанди дилбанд! Сенга қиладиган насиҳатим бор, уни бажо келтиришингдан умидворман.

— Айтганларингизни ҳаммасини бажо келтираман, — деди у отасига таъзим қилиб.

Малик деди:

— Биринчиси — шининга лутфу меҳрибонлик қил; иккинчиси — мен қурдирган фалон чорбоғдаги эски дарахтларни қирқиб ташлаб, ўрнига янгисини э; учунчиси-фалон идишда маъжун тайёрлатиб қўйганман, башарти қорнинг оғриб қолса, ёки танаида биров жароҳат пайдо бўлиб қолса, истеъмоқ қил, нафи бўлади.

Тўнғич ўғил ота ўлгандан кейин Ироқдан шинини чақиртириб, унга лутфу меҳрибонликлар қилди; чорбоғдаги эски дарахтларни эса саройдаги надимлар, вазирлар ва бошқа катта мансабдорларга қиёс қилиб, уларнинг ҳаммасини ўлдириб, ўрнига ўзи тенги тажрибасиз ёшларни қўйди. Кўп ўтмай ўзи дил хасталигига мубтало бўлиб қолди. Отасининг васияти эсига тушиб у айтган маъжундан тановул қилган эди, ўша найтнинг ўзида тил тортмай ўлди — маъжунга заҳар аралаштирилган экан.

ТАМСИЛЛАР

1. Парвонага дедилар: «Нега шам теварагида гирд айланганинг-айланган. Ахир, куйиб ўласан-ку!»

Парвона жавоб қилди: «Куйиб ўлишни ҳаётимнинг самараси деб биламан».

2. Қуилардан бир куни *Шайх Баҳлул* Ҳорун ар-Рашиднинг хузурига борибди. Қараса у чуқур ўй-хаёлга чўлиб, бошини ушлаганича ер қизиб ўлтирган экан. Шайх бунинг сабабини сўраган экан, халифа: «дунёнинг бевафолигини ўйлаб шундай ўлтирган эдим», деб жавоб қилибди.

— Буни ўйлаб овора бўлиб нима қиласан, — дебди шайх унга, — ахир дунёда вафо бўлганда юртни сенинг қўлинига тошириб қўярмиди.

3. Ҳорун ар-Рашид кўчадан ўтиб кетаётса Шайх Баҳлул икки одамнинг бош суягини олдига қўйиб ўлтирган экан.

— Қаллалар кимники? — деб сўради халифа.

— Бир менинг отамники, иккинчиси эса сенинг отангники. Лекин қай бири менинг отамники-ю, қай бири сенинг отангникилигини ажратолмай ўлтирибман, — дебди Шайх Баҳлул.

4. Бир одам табибга арз қилди: меъзожим бўзилди. Қунда эрталаб, уйқудан турибоқ йиғирмата, пешинда ўттиз, хуфтанда ўнча, ҳаммаси бўлиб бир кунда олтинштанон ердим. Шу кунларда элликтдан ортигини ейолмай қолдим. Сиздан нажот истаб келдим.

— Тадбири шулки,— деди унга табиб,— кунда эрталаб Сенстон *уннобидан* икки *манн* ва икки *манн* халилайи нилуфарни уч *манн* оҳақга қориб истеъмол қил.

5. Бир кимса табибга мурожаат қилди: қайси таомни емайини ҳазм бўлмаётибди, чорасини топиб берсангиз.

— Ундай бўлса ҳазм бўладиганини топиб егин,— деди табиб унга.

6. Бир зелим подшоҳ чўлу биёбоннинг қоқ ўртасида кўшк қуришга ижозат қилибди. Унинг қурилишида эса ҳомиладор аёллардан бошқа ҳеч кимни ишлатмабди. Кунлардан бир кун, айни иш қизиган пайтда, ҳомиладор хотинлардан бири туғибди. Лекин, таажжубки, танаси одамга, боши бўлса итга ўхшаш бир махлуқ туғилибди.

7. Сенстонда бир муҳтасибнинг отаси оламдан кўз юмибди. Уни гўрга қўяётганларида пишиқ гишт керак бўлиб қолибди. Қанча изласалар ҳам яқин орадан пишиқ гишт тополмабдилар. Шунда муҳтасиб гўрковга дебди: «Хоми ҳам бўлаверади, ҳаял ўтмай гўрда пишиб қолади».

8. Бир киши қишлоқда бир одамга: «Менга битта хат ёзиб беринг»,— деб мурожаат қилибди.

— Ҳозир оёғим оғриб турибди,— дебди унга ҳалиги одам.

— Бу нима деганингиз? — деб сўрабди ҳайрон бўлган сўровчи.

— Бу шу деганимки,— дебди унга ҳалиги одам,— менинг ёзганларимни ўзимдан бошқа одам ўқий олмайди.

9. Баззознинг хотини ва ўғай қизи бор экан. Лекин она-бола тамоман қар эканлар. Бир кун баззоз кўчага чиқиб кетаётиб дўконнинг калитини уйда унутиб қолдирибди. Ярим йўлдан қайтиб борибди ва хотиндан калитни сўрабди. Хотин эрим оч бўлса керак, деб ўчоқ бошига югурибди. Эрининг жаҳли чиқиб бориб унга ўдагайлаб кетибди. Ўғай қиз эса, «баззоз мени деб йўлдан қайтиб келди, онам билан уруш қиляпти; ҳозир уни қувиб юбориб, менинг ёнимга келса керак»,— деб ҳаял қилди.

10. Бадавлат бир одам бир халта олтинни ғуломига тутқазди ва: «Довуд Тонийга олиб бериб бер! Қабул қилгудай бўлса мен сени тамоман озод қиламан», деди. Ғулом олтинни Довуд Тонийга олиб борди, лекин у олтинни олмади. Ғулом: «Олақол, бу билан менинг озод бўлишимга ёрдам берган бўласан», деб кўп ёлворди — фойдасиз бўлмади.

— Э, Ғулом!,— деди Довуд Тоний охири,— шу олтинларни қабул қилсам сенинг озод бўлишингга сабабчи бўли-

шимни тушунаман, лекин ўзимнинг қулга айланиб қолишимни ҳам яхши англаб турибман.

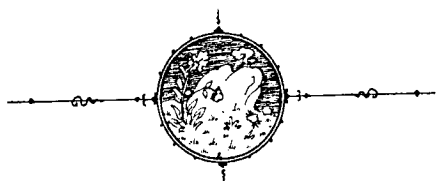
11. Хорун ар-Рашид имом *Абу Юсуф* ва вазири *Яҳъё Бармакий* билан бирга кўчадан ўтиб кетаётган эдилар, бир тўдага дуч келдилар. Бориб қарасалар халойиқ бир нуроний қарияни гир атрофидан ўраб туришган эканлар. Халифа бу одамнинг кимлигини суриштиришни шерикларидан илтимос қилди. Шунда Абу Юсуф: «Унинг исми Абдурахмон, валийлардан бўлади», деди. Шундан кейин халифа отдан тушди ва халифи одамнинг олдига бориб салом берди ва сўрашни мақсадида қўлини узатди. Лекин қария халифага илтифот кўрсатмади, қўлини ҳам олмади. Хорун ар-Рашид хижил бўлиб орқасига қайтди ва вазир Абу Юсуфдан сўради:

— Тақсир, у нега шу қадар кеккайиб кетган? Нима, бирон дунёси борми?

— Аксинча, унинг одамлардан юз минг динор қарзи бор,— деб жавоб қилди унга Абу Юсуф.

Эртаси куни вазир унга юз минг динор юборди, лекин у олмади ва дедики: «Вазир бўлса ҳам ҳиммати дарвини ҳимматидан ортиқ эмасдир».

12. Бир одам ҳожатмандга хотамлик қилиб, уйига таклиф қилибди. Лекин айтилган вақтда борса уйида йўқ экан! «Бозорга кетган», дейишибди. Орқасидан бозорга борса, бир чақа устида одамлар билан можаро қилиб турган экан. Буни кўриб учрашмасидан орқасига қайтибди ва ўз-ўзига дебдики: «Бир чақа устида жон талашиб ётган одам қанақасига бировнинг ҳожатини чиқариши мумкин?»

МУЪИН ЖУВАЙНИЙ

НИГОРИСТОН

Ҳикоят

ҚАЛТИС ҲАЗИЛ

Бир куни тунда мухтарам бир зотни йўлда бир одам орқасидан келиб туртиб ўтиб кетди. У чўчиб тушди. Қиссаеида анча-мунча дирҳамлари бор эди, бир қисмини ҳамойилига яширди. Сўнг хизматкорига шамни ёқиб унинг орқасидан кузатиб боришни буюрди. Бир вақт дўстини таниб қолиб деди: «Башарти молимга қасд қилаётган бўлсанг — мана дирҳамларим, душмандан ҳадик олиб ёрдам тилаётган бўлсанг — мана шамширим, ё бўлмаса, яхши ходима керак бўлиб қолган бўлса — мана чўримни олақол!

Дўсти ундан узр сўрабди, муҳаббат ва эътиمود юзасидан ҳазиллашганини айтибди.

ҲИКМАТЛАР

1. Қобилият эгасининг бошини силамаслик — золимлик, истеъдоди йўқни тарбиялаш — жоҳиллик.
2. Жоҳилнинг бешта хислати бор: даргазаблик; беҳуда сўзлаш; манфаат кўзламай тортиқ қилмаслик; ортиқча мақтаниш; дўст билан душмани фарқ қилмаслик.

3. Иязат талаб бўлма — уятга қоласан; таом мазалик экан, деб кўп ема охири заҳар таъминни тортасан.
4. Тўрт эз улликнинг қадрини тўрт тонфа билади: ёшлик қадрини — кекса; саломатлик қадрини — бемор; хотир-жамлик қадрини — бечора; тириклик қадрини — ўлик.
5. Мансабдор мол тўплайди, оқил — фазилат.
6. Олтин кумуш жамгаринга майл қўйиш нафсининг нуқсонидир.
7. Хар кемга сзор бера кўрма — дунё барчага баробардир.
8. Қаноат меваси — роҳат, камтаринлик меваси — муҳаббат.
9. Дийнатли дўстнинг нафси ўлик бўлади, чунки ҳамсафари хуеусида кўпроқ қайгуради.
10. Мувофиқлик садафи мунофиқнинг хайрихоҳлигидан дурустроқ.
11. Душман билан ҳамсухбат бўлганинда ҳам ўзингни ундан билади тутма.
12. Дўстингдан жонингни ҳам аяма, душманинг билан муносабатда бўлганда ақлу инсоф довраидаи чиқма.
13. Муттаҳам билан суҳбат қурма, чунки у хурмо допаларини топа нарчалари уюлган ерга ташлайди.
14. Оқилинат кўрс одам билан суҳбатда бўлиши жоҳилнинг айну ширатга муваққадан кетишига ўхшайди.
15. Уч тонфа одам билимсиз ҳисобланади: уч ерга бореа-да, халим одамни учратолмаса; жаҳл устида инжоат кўрсатиб, жангу жадалда дўст билан душмани ажратмаса; ҳожаат чиқариш пайтида дўстга мол бағишламай, душмандан жонини ҳам аямаса.
16. Оғир қушларда ёнингда турган одамгина инъомга сазовордир.
17. Ўзини адоватдан эҳтиёт қила олган, шону шавкатга эгамай, деб рақибини камситмаган одамгина доно ҳисобланади.
18. Бир минг нафе адоват олдидан бир одамча ҳам бўлмас.
19. Ахлоқ ва одобда яхши дўстларингдан андоза ол.
20. Қўлнингги шалқимликдан торт! Бошиқаларнинг молига кўз тикма! Бу — тишчилигинга гаров.
21. Адоват хавфини сезгудай бўлсанг — ундан ўзингни оlib қоч, муҳаббат исини сезсанг — сахийлик энигини оч.
22. Кимки айбсиз дўст ахтарса — дўсти камаяди, кимки дўстини хатоси учун итобга олса — душмани кўпаяди.

23. Бағритош дўстни — душман ҳисоблаш лозим.
24. Насиҳатни раво кўрмаган душман ўзини дўст кўрсатиб иккиюзламачилик қилади.
25. Рост сўзлаган дўстдир.
26. Ўзинг муқаррар тоат-ибодат қилмаганингдан кейин бошқадаи буни талаб қилиб нима қиласан?
27. Султоннинг хизматида бўлсанг ҳам, суҳбатидан ўзингни тин.
28. Идрокли, сўзига вафодор, ўзидан кичик билан хушмуомала одамгина доно одамдир.
29. Кўр — нодондан дурустроқ.
30. Сўзни ҳақимлардан эшит, машхур кишилар билан суҳбатда бўл, билмаганингни олимдан сўра, чунки мулоим одамларнинг сўзларида хотамлик бор. Машхур кишилар билан суҳбатга зарурат бордир.
31. Кимки ўзини султонга яқин тутиниша интилса молдунёси талон-тарош хавфи остида қолади, кимки ундан ўзини тортса — шамширининг тигига мубтало бўлади.
32. Ёмондан нари юриш фарз — бу қабохатнинг олдини олади, яхшига ёнданган айни муддао — бу фазилатга йўл очади.
33. Зийнат — инсоннинг ташқи қиёфасига, фикр — унинг ақл-идрокига мутаносибдир.
34. Суратгар кўли ва турли туман бўёқлар ёрдамида инсонни гўзал қилиб тасвирлай олади, лекин унинг ички дунёсини тасвирлашга ожизлик қилади.
35. Фасоҳатга эътибор замондан хушёрлик аломати эмас, балки мустақил фикр юрита билниш қобилиятига эгаллик аломатидир.
36. Уч нарсаи топиб бўлмайди: султоннинг олиҳимматиши; дарёнинг ўз-ўзича фойда келтиришини; душмандан субутни.
37. Мулкига шериклик истаган, ҳарамига қасд қилган, сиру асроридан воқиф бўлишга интилган одам подшодан шафқат кутмасин.
38. Истеъдодлик одамга — дағаллик, қобилиятсизга — мансаб ярашмайди.
39. Дунёнинг барқарорлиги ва подшонинг одил бўлиши тишчликка гаровдир. Золим подшонинг умри қисқадир, чунки у зиёнкор ва йўлга тўсиқдир.
40. Жаҳонда бор нарса — ақлга, ақл эса тажрибага муҳтождир.
41. Ҳашамат — фикр юритиш ёки мутақаббирликда эмас, ҳайбат дағалликда эмас, одилликда.

42. Хотинлар билан ёвлашма, чунки уларнинг нишонни аниқ мўлжалга олувчи ўтқир найзалари ва заҳар сочувчи қотил тиллари бор.

43. Уч хунар бошқа уч нарса билан қўшилмайди: ҳақиқат — сўз билан; шафқат — газаб билан; ширин таом — хирс билан.

44. Дарахт гурқираб ўсса, мева беришига умид қилса бўлади; ҳойдан тойиб сўла бошласа, ўтиндан бошқа нарсага ярамайди.

45. Хурсанду шодмонлик борга ярашади, бечоранинг унга эргашиб хурсанд бўлмаган, деб ўзини уринтириши — подонликдир.

46. Қимки аслидан тонса, ҳеч қачон умиди ўзига йўлдош бўлмайди.

47. Насткашни асло тарбият қила кўрма — баттар бўлса бўлади, лекин ўнганмайди. Шундай одамни тарбият қилгинки, сени чақаман деб келаятган маъининг нишига ўзини кўндаланг қилсин.

48. Душмандан мурувват кутмагандай, насткаш дўстдан нари юрган маъқул.

49. Ҳамеухбатни, гарчи у юз ерига ямоқ тушган чопон кийган бўлса ҳам, ўзингга тенг бил.

50. Олиҳиммат одам ҳатто наррандага ҳам озор етказмайди, балки уни ҳимоя қилади. Ўта мард бўлса-ю, лекин ҳимматсиз бўлса, ундай одам кундадан ҳам тубандир.

51. Ҳимматли одам оқибатда шараф ва улугворлик мартабасини топади.

52. Олим жоҳилни ажрата билади, чунки унинг ўзи бир кунги ўзлигини ошкор қилиб қўяди, лекин жоҳил олимни ажратолмайди, чунки олим ҳаргиз истезодини кўз-кўзламайди.

53. Нуфузли бир одамдан ҳаётнинг ажойиботларидан сўраб қолдилар. «Дўстнинг сиру асрорини ва рақибининг кимлигини билмаслик», деб жавоб қилди у.

54. Ҳакимдан «сафарнинг қанақаси яхши?» — деб сўрадилар.

«Диёнатли дўст билан қилинган сафар», деб жавоб берди у.

55. Ҳакимдан сўрадилар: «Қанақа одам хушхулқ ҳисобланади?»

У жавоб қилди: «ёмонликдан ўзини тортган одам яхши хулқ соҳибидир».

56. Ҳакимдан «кимни донишманд деса бўлади?» — деб сўрадилар.

У жавоб қилди: «ганини билиб сўзлайдиган, турмушнинг қадрига етадиган, фазилат орттириш йўлида эринмайдиган, мартаба ва мансаб орқасидан тушмайдиган, *тапаззул* ва қийинчиликларни тан оладиган ва тамом ҳимматини камолот ва идрок касб қилишга сарф қиладиган одамни донишманд атаса бўлади».

57. Ҳақим деди: фуқарога *тақаббурилик* билан эмас, одиллик билан муомалада бўл! Ўзига тинч одамга ҳасад билан эмас, яхшилик билан қара! Аёл кишига ёмон кўз билан эмас, шафқат назари билан боқ!

58. Ҳақимдан: «Подшо сени ўзига дунман деб билладими?» — деб сўрабдилар.

— Подшо сендан бошқа барчани дўст ҳисобламайди, — деб жавоб қилди ҳақим.

ҚУРҚУТ ОТА КИТОБИ

Ҳикоятлар

1. Ҳақни ҳақ демагунча ишлар ўнгмас.
2. Бойлик йиққан Қоратор тепасидай йиғар, аммо ортиғини ея билмас.
3. Ўралашибон сувлар тошса, денгиз бўлмас.
4. Такаббурлик айлаганни ҳеч ким севмас,
Кўнглини юксак тутган эрда бойлик бўлмас.
5. Ёға-ёға қорлар ёгса, ёзга қолмас.
Илк майсалар, кўк чаманлар кузга қолмас.
6. Қиз онадан кўрмагунча ўғил олмас,
Ўғил отадан кўрмагунча суфра чекмас.
7. Ўғил отанинг сиридир, икки кўзининг биридир.
8. Асов отга номард йигит миша билмас,
Минганидан минмагани яхши.
9. Чопишни биладиган йигитга ўткир қилич эмас,
тўқмоқ ҳам бўлаверади.
10. Қўноқ кўнмас қора уйлар йиқилса яхши.
От емайдиган аччиқ ўтлар битгандан битмагани
яхши.
11. Ота отин юритмаган ўғил ота белидан унганидан
унмагани яхши.
Она қорнидан тушганидан тушмагани яхши.

12. Елгон сўз бу дунёда бўлмагандан бўлмагани яхши.
Тўғри ниятларинг юз ёнига тўлса яхши.
13. Агар кетсанг юрт дуирогини йиртқич босар,
Жаннат боғлари роҳатини қуллон кўрар,
Айри-айри йўллар узин туй кўрар,
Етти дара бўйларини тулган хидлар.
14. Йигит оғирини оғ билтур,
Юк оғирини хачир билтур.
15. Қасри оғиринини бемор билтур,
Ғофил бошининг оғиринини идрок билтур.

АБДУРАҲМОН ЖОМИЙ

БАҲОРИСТОН

Ҳикматлар

Бир ҳаким дебди:

Ҳикматдан қирқ дафтар ёздим, лекин ҳеч қандай фойда кўрмадим. Шундан кейин ундан қирқ сўзни таълаб олдим. Бунинг ҳам нафи тегмади. Охири тўрт сўзни таълаб олдим — фойдаси тегди.

Буларнинг биринчиси — аёлларга ҳам эркаклар каби ишонч боғламоқ... Иккинчиси — бойликка ҳире қўйма, чунки кунмас-куни замон ҳодисалари уни поймол қилади. Учинчиси — сирингни дўстингга ҳам айтма, чунки дўстлик душманликка айлангани ҳаётда кўп учрайди. Тўртинчиси шулки, фақат нафи тегадиган исми таъла; фойдасиз фазилатдан қочиш ва фақат зарур нарсага кулоқ солиш зарур.

* * *

Бир донишманддан «киши қачон овқатга шошилади?» — деб сўрадилар.

— Бадавлат қаттиқ оч қолганда, камбағал эса овқатга етишганда, — деб жавоб қилибди донишманд.

* * *

Бузуржмехрдан сўрабдилар:

— Қандай подшо покиза ҳисобланади?

— Ундан покизалар омонлигу новоклар ёмонлик кўрсалар, — деб жавоб қилди Бузуржмехр.

* * *

Уч тоифага уч хил иш ярашмайди: подшога — тезлик; донишмандга — молу дунёга *ҳирс* кўйиш; давлатмандга — бахиллик.

* * *

Ҳақимлар айтибдиларки, ақлдан — жаҳон обод, ситамдан — вайрон...

* * *

Подшоларнинг яқин кишилари чуқур мулоҳазалик ҳақимлар бўлиши керак, енгил табиат надимлар эмас. Ҳақимларга таянсалар камол чўққисига кўтариладилар, енгил табиат надимларга таянсалар — тубанлик жарига қулайдилар.

* * *

Султонларга яқин кишилар баланд тоққа чиққан одамларга ўхшайди. Охири султоннинг газаб зилзиласи, ё бўлмаса замон *силсиласи* уларни тоғ жинси каби настра улоқтиради...

Ҳикоятлар

КИСРОНИНГ МАЖЛИСИ

Кисронинг мажлисига уч киши — румлик файласуф, ҳиндистонлик ҳақим ва Бузуржмехр тўпланишган экан. Суҳбат «дунёда энг ёмон нарса нима?» — деган масалага етганда улар тортишиб қолишди:

Румлик файласуф: «Дунёда энг ёмон нарса кексалик, қувватсизлик ва камбағаллик», — деди.

Ҳиндистонлик ҳаким: «Беморлик ва гам-андух», — деди.

Бузуржмеҳр: «Ўлим яқинлашиб, тамом ишдан узоқлашмоқ», — деди.

КИШИ МАНСАБ БИЛАН

Искандар Зулқарнайн билимдон бир одамни шарафли ва баланд мансабидан бўшатиб, паст ишга тайинлабди. Бир куни саройга келганда сўрабди:

— Қани, айт-чи, янги мансабнинг ёқдимми?

— Подшонинг умри узун бўлмай! — деб жавоб қилди у. — Киши мансаб билан шарафли бўлмайди, балки мансаб инсон билан зийнатлидир. Қайси лавозимда бўлмасин хуштабиатлик ва адлу-инсоф зарур.

Бу гап Искандарга маъқул бўлди ва унга илгариги мансабини қайтариб берди.

ДАРВИШ ВА ПОДШО

Олиҳимматлик бир дарвиш шавкатли бир подшонинг хузурига тез-тез келиб турар ва у билан ёқимли суҳбатлар қураркан. Қунлардан бирида у подшонинг пешонасида маломат аломатларини сезиб, унинг сабабларини излади. Ўйлаб-ўйлаб унинг сабабини ўзининг подшоникига тез-тез бориб туришидан тонди ва уникига бошқа бормаи қўйди.

Бир куни дарвишнинг кўчада учратиб қолди ва сўради:

— Э, дарвиш, нима сабабдан биз билан алоқани узиб қўйдинг?

— Бориб қовоғингни солиқ кўргангадан кўра «нега келмай қўйдинг?» — деган сўроқни эшитганим яхши, — деди унга дарвиш.

ОЛТИЯ БЕРМАЙДИ КЎРГАН АЙТМАЙДИ

Нуширвонини одил *навруз* ёки *меҳржон* кунларидан бирида меҳмон чақирибди. Шунда ўша мажлисда ўлтирган қариндошларидан бири олтий қадахни қўйнига урди.

Подшо буни кўрди, лекин кўрмаганга солди. Базм охирига етгач, соқий: «Бу ердан ҳеч ким чиқмасин, олтий қадах йўқолган, мен ҳамманг тинтиб кўришим керак», — деди.

— Кўй,— деди унга Нуширвони одил, — олтин бермайди, кўрган айтмайди.

Орадан бир неча кун ўтгач, олтин қадахни ўтириб кетган киши водиво хузурига келибди. Қараса устида янги либос, обғида янги этик. Нуширвони одил унинг кийимларига ишара қилиб дебди:

— Бу ҳам ўшанданми?

Қариндоши этагининг нешини хиял кўтарди-да, уни кўз-кўз қилиб деди:

— Мана бу ҳам ўшандан.

Подшо кулиб юборди ва у олтин қадахни йўқлик ва зарурат орасида ўтириганини тушуниб, хазиначига унга бир минг мисқол олтин беришни буюрди.

ҲАЖЖОЖ ВА БАДАВИЙ

Ҳажжож ов қилиб юриб лашкаридан йироқлашиб алашиб қолибди. Яқин орада бир теналик бор экан, чиқиб қараса узоқда бир бадавий жулдуз кийимини офтобга ёйиб ўлтирган экан. Туялари эса теварак-атрофда ўтлаб турган экан. Ҳажжож ўша тарафга қараб йўл олибди. Туялар уни кўриб хуркиб кетишибди. Бадавий буни кўриб жаҳди чиқибди ва Ҳажжожни қаргабди:

— Биёбонга кўзни қамаштирадиган кийимда келган одамга худонинг лаънати ёғилсин!

Ҳажжож ҳеч нима демасди ва бадавийнинг олдига келиб;

— Ассалому алайкум, эй араб!— деди.

— Сенга салом ҳам, худонинг раҳматини барокоти ҳам хайф.— дебди бадавий.

Ҳажжож ундан бир қултум сув сўраган эди, бадавий:

— Керак бўлса, отдан туш, хорлик ва мўминлик билан мен, худо ҳаққи мен ўртоғинг ҳам эмасман, навқаринг ҳам эмасман,— деди.

Ҳажжож етдан тушибди ва мешдаги сувдан тўйиб ичибди. Сўнг бадавийнинг ёнига ўлтириб ундан сўрабди:

— О, бадавий, қани айт-чи, дунёда энг яхши одам ким?

— У сиздан йироқда. Дунёда энг яхши одам найғамбар алайхиссалом,— дебди бадавий.

Ҳажжож сўради:

— Халифа Али Абу Толиб ўгли ҳақида нима дейсан?

— Унинг олийжаноблиги ва буюклиги таърифи оғизга сиғмайди.

Ҳажжож сўроқда давом этди:

— *Абдулмалик ибн Марвон* хусусида нима дейсан?

Бадавий аввал бир нима демади. Ҳажжож қистайвергач, деди:

— У ёмон одам.

Ҳажжож таажжубланди:

— Нега уни ёмон одам дейсан?

Бадавий жавоб берди:

— У хатога йўл қўйди, шунинг учун жаҳон *мағрибдан* мағриққача зулм остида қолди.

Ҳажжож сўради:

— Унинг хатоси нима?

Бадавий жавоб қилди:

— У фосиқ ва *мурдор* Ҳажжожни мусулмонлар тепасига амир қилиб қўйди...

ҲАЖЖОЖ ВА ИСЕНЧИ АЕЛ

Ҳажжожга қарши исён кўтарганлар орасида бир аёл ҳам бор экан. Уни тутиб Ҳажжожнинг ҳузурига олиб келибдилар. Ундан гап сўрашганда, аёл бир нима демай, иннагини бузмай ўлтираверибди. Мулозимлардан бири унга нўниса қилибди:

— Амир жаноблари гапиратибдилар, сен эса миқ этмай ўлтирибсан. Нега ундан юзингни ўгирасан?

Хотин жавоб қилди:

— Мен худодан уяламан. Ахир худо назар қилмаган одамга мен қайси кўз билан қарай?

ҲОКИМ ЎЛГАНИ БИЛАН ФУҚАРО ОЗОД БУЛАРМИДИ?

Ҳажжожга дебдилар: «Худодан кўрқ, мусулмонларга зулм қилма!»

Ҳажжож сурур билан мишбарга чиқибди ва бундай жавоб қилибди.

— Тангри таоло мени сизларга ҳоким қилиб қўйибди. Лекин, мен ўлганим тақдирда ҳам сизлар зулмдан *фориг* бўлмайсизлар, чунки ўша тангри таолонинг ўзи тепангизга мендан ҳам зolimроғини юборади

ИНСОНДАН ЁДГОРЛИК — ЯХШИ ХУЛҚ, ДУРУСТ СИЙРАТ

Кунлардан бир кун Искандар Зулқарнайн ҳарбий бошлиқлари билан кенгаш қуриб ўлтирган эди. Улардан бири Искандарга деди:

— Тангри таоло сенга беҳисоб молу мулк ато қилди. Бундан буён сен хотинлар сонини кўпайтир, кўи фарзандлик бўласан. Сендан ёдгор бўлиб қоладиган нарса — фарзанд.

Искандар жавоб қилди:

— Хотин кўпайтирган одам жумлаин жаҳон устидан галаба қилган ҳисобланавермайди, балки хотинлар устидан голуб ҳисобланади. Инсондан ёдгорлик фақат фарзанд эмас, балки яхши хулқ ва дуруст сийрат ҳамдир.

ҒУЛОМНИНГ ҲИММАТИ

Абдулла ибн Жаъфардан нақл қиладилар: кунлардан бир кун у мулозимлари ва хизматкорлари билан сафарга отланибди. Кўи йўл босиб Қум вилоятига етибдилар ва бир хурмозорга дам олгани тушибдилар. Хурмозор кўриқчиси бир қора ғулом экан. Ғулом кундалик емишни учун уч донадан нон олиб турар экан. Шу пайт қаердандир бир ит пайдо бўлибди. Ғулом нондан бирини унга ташлади. Ит уни апил-тапил ютиб бўлган эди, иккинчисини ҳам ташлади. Уни ҳам еди. Сўнг учинчисини ташлади. Уни ҳам еб қўйди.

Шунда Абдулла ибн Жаъфар ғуломдан сўради:

— Сенинг кундалик емишинг нима?

— Ҳозир кўриб турганинг, — деб жавоб қилди қул.

— Не сабабдан итни ўзингдан ортиқ сийладинг?

— Шунинг учунки, у узоқ йўлдан келган. Мусофир. Ғумон қилишимча у жуда оч. Уни бошқа оч қолдиргим келмади.

— Ўзинг эди нима ейсан?

— Бугун рўза тутаман, — деди ғулом.

— Ҳамма мени саховатли дейди, аммо ғулом мендан сахийроқ экан, — деди амир ўз-ўзига. Сўнг хурмозорни кўриқчиси билан тамом сотиб олди ва ғуломга озод бўлганлиги ҳақида *ёрлиқ* топшириб, хурмозорни унга ишъом қилди.

ТАБИБ НЕГА УЯЛАДИ?

Табиб гўристон ёнидан ўтгудай бўлса, юзини беркитиб оларкан. Сабабини сўраганларга дебди:

— Гўристонда ётган ўликлардан уяламан! Чунки бу ерда кимнинг ёнидан ўтмайми, менинг зарбим остида ўлган ёки мен берган шарбатдан ҳалок бўлган.

ҲОТАМ ЙИГИТ

Ҳотами Тойидан сўрабдилар:

— Умрингда ўзингда сахийроқ одамни кўрганмисан?

— Хотам жавоб қилди:

— Ҳа, кўрганман. Куилардан бир кун бир етимчанинг уйига кириб қолдим. Унинг ўн бош қўйи бор экан. Дарҳол улардан бирини сўйиб нишириб олдимга қўйди. Ундан бир бўлаги менга маъқул бўлиб кесиб едим ва: «Худо ҳаққи, кўп лаззатли экан», — дедим.

Шундан кейин ўша йигит ташқарига чиқди ва қўйларини бирин-кетин сўйиб менга маъқул бўлган ерини нишириб олдимга қўяверди. Унинг бор қўйини менинг учун сўйганидан хабарсиз эдим. Ташқарига чиқиб отга минай деб турганимда қарасам эшик олдига жуда кўп қон тўкилибди. Сабабини суриштирсам хизматкорларимдан бири деди:

— Йигит сени деб барча қўйларини сўйди.

Йигитни койиб дедим:

— Нега бундай қилдинг?

Йигит *тавозе* билан жавоб қилди:

— Худога минг қарра шукрим, менинг бирон нарсам сендек олий зотга маъқул бўлибди. Шундай ҳолда хасилик қилсам нима деган одам бўлардим.

Кейин Ҳотами Тойидан сўрадилар:

— Бунинг эвазига сен ўша йигитга нима бердинг?

Ҳотам жавоб қилди:

— Уч юзта саман туя ва беш юзта қўй бердим.

Ҳотамга дедилар:

— Демак сен ўша йигитдан сахийроқ экансан.

Ҳотам жавоб берди:

— Йўқ, сахийликда унга етолмадим, чунки бехисоб бойлигимдан фақат бир қатрасинигина унга бердим, у бўлса мендан борини ачмади.

ТАМСИЛЛАР

НАФСИ ЕМОН БҮРИ

Тулки бўри билан ажралмас дўст бўлишга аҳд қилишибди. Бир куни улар чор атрофи ишиқ ва баланд девор билан ўралган боғ олдида ўтиб қолишди. Боғни хўб айланиб, охири кўзлари девордаги кичик бир туйнукга тушди. Туйнук тулкига кенг, лекин бўрига тағлик қиларди. Тулки осонгина ўтиб олди-ю, лекин бўри роса қийналиб ўтди. Турли наф узумлар ва ранго-ранг меваларни кўриб кўзлари ёниб, оғизларидан сўлақлари оқди. Шунга қарамай, тулки боғдан чиқиб кетишни мулоҳаза қилиб улардан камроқ, бўри бўлса қорнига сиққанча роса еди. Шу пайт боғбои калтак кўтариб келиб қолди ва уларни қувиб кетди. Хипча бел тулки эни этиб тешикдан ўтиб қочди, лекин бўри туйнукка тиқилиб қолиб хўб калтак еди. Бўри ҳам бир илож қилиб туйнукдан чиқиб олди-ю, лекин бир қават териси иланиб тушди.

ЧАЁН БИЛАН ТОШБАҚА

Бир куни ишида заҳари тўлиб-тошган, табиатига ёмонлик фахр бўлган чаён сафарга чиқибди ва азим бир дарёнинг бўйига келиб, ундан ўтишни иложини тополмай, ё қайтишни билмай, хашак ичига кириб ётибди. Шу атрофда ётган тошбақа унинг аҳволига ачинди-да, чаёни устига миндириб сувга тушди-ю, нариги қирғоққа қараб сузиб кетди ва дарёнинг қоқ ўртасига етди. Шу пайт тошбақанинг косасига нимадир тақ-тақ этиб урилгандай бўлди. Тошбақа чаёндан сўради:

— Бу ниманинг овози?

Чаён жавоб қилди:

— Бу сенинг орқанга санчаётган ишимнинг овози. Унинг сенга таъсир қилмаслигини биламан, ammo эски одатимни тарк этолмасам нима қилай?

Тошбақа чаёндан яхшилик келмаслигини пайқади ва сувга шўниб уни тارق қилди.

ЧУМЧУҚ ВА ЛАЙЛАК

Чумчуқ ўз уясини ташлаб, лайлак оёғининг бичиқига кириб олибди. Ундан сўрабдилар:

— Лайлакка қапақа муносабатинг бор. Жуссанг жва

митдеккина-ю, лайлакдек улкан бир қуш билан ҳамсоя бўлишингдан мурод нима?

Чумчуқ жавоб қилибди:

— Бу ишимнинг номаъқуллигини ўзим ҳам яхши биламан, лекин ўзга чорам йўқ. Мен илгари ин қурган ерда илон ўзига ошён қуриб олди. Ҳар йили бола очаман, жигар қошим билан уларни парвариш қила бошлайман. Аммо илон бирдан хужум қилади ва болаларимни ютиб кетади. Охири ўша ерни ташлаб кетишга мажбур бўлдим ва лайлак олдидан паноҳ топдим. Умидим шулки илгари болаларим ўша илонга емиш бўларди, энди зора ўзи лайлакка емиш бўлса.

БАҚҚОЛ ВА СИЧҚОН

Сичқон бир печа йил Хожа баққолнинг дўконида ўрнашиб олиб, ундаги қуруқ ва ҳўл мевалардан хоҳлаганича еб тирикчилик ўтказди. Хожа баққолнинг бундан хабари бўлса-да, бепарво юрар, сичқонни сўкиш билан чекланарди, холос. Лекин мукофотини кейин олди. Сичқон бора-бора Хожа баққолнинг ҳамёнига тушиб, оқчаларини битталаб инига ташиб кета бошлади. Бир куни зарурат тугилиб ҳамёнини қўлга олган эди, уни оқчадан холи топди. Ўйлаб-ўйлаб бу сичқоннинг иши эканлигини англади ва мушукдек писиб ётди ва сичқон чиқиши билан ўзини унга отди. Уни тутиб олди ва оёғига узун ин боғлаб уни кўйиб юборган эди, сичқон инига олиб борадиган тешикка кириб кетди. Баққол инини ўлчаб кўриб, сичқон инининг узунлигини билиб олди. Тешикни кавлаб қараса сичқон Хожа баққолнинг дўкони остида саррофнинг дўконига теги келадиган уй қуриб олган экан ва ўша ерга олтин, кумуш, динор ва дирҳамларни уюб ташлаган экан. Хожа баққол ўзининг ҳақини ажратиб олди, сичқон эса кўрадиганини кўрди.

БҮРИ БИЛАН ИТ

Тулки йўл устида турар, кўзлари ўнгу сўлга ташланарди. Ногоҳ узоқдан қандайдир бир нарсанинг қораси кўринди. Яқинлашгач қараса бўри катта бир ит билан бирга келишаётган экан. Улар бир-биридан ҳадик олмас, аксинча дўстлашиб қолишган эканлар.

Тулки уларнинг қаршисига пешвоз чиқиб салом берди ва деди:

— Тангри таолога шукрим, ўрталарингдаги қадимий гина-кудурат меҳру муҳаббат билан, душманлик дўстлик билан алмашинибди. Бунинг сабабини билса бўладими?

Ит жавоб қилди:

— Дўстлашиб кетишимизнинг сабаби чўпоннинг душманлиги...

ИТ ВА НОН

Оч қолган ит шаҳар дарвозаси олдида турар эди. Бир вақт қараса битта нон дарвозадан юмалаб чиқди ва гилдираганича саҳрога қараб юмалаб кетди. Ит унинг кетидан тушди ва вовиллаб деди:

— О, танга қувват, дилга ором бағишловчи! Қанақа сафарни ихтиёр қилдинг ва қасққа қараб кетаётибсан?

Нон жавоб қилди:

— Шу саҳрода жамий бўрилар ва йўлбарслардан дўстларим бор, ҳозир уларни зиёрат қилгани кетаётибман.

— Мени кўрқитаман деб овора бўлма,— деди ит,— тимсоҳнинг бўғзигами, шернинг оғзигами кириб кетганинда ҳам ортингдан қолмайман.

ТУЯ ВА ИЛОН

Туя саҳрода ўтлаб юрар, қуруқ тиканақларни ерди. Бир вақт янтоққа ёпишди. Янтоқ гўзалар зулфидай жингалак, парирўйлар ёноғидай тоза ва беғубор эди. Ундан баҳра олай деб бўйинини чўзди, лекин бирдан шохида чирмашиб ётган илонга кўзи тушди. Янтоқдан баҳра олиш орзусидан қайтиб ўзини орқага ташлади.

Янтоқ «туя менинг тиканим найзалари захмидан кўрқди», деб ўйлади.

Туя янтоқнинг кўнглидан ўтган гапни англади ва деди:

— Кўрққанимнинг сабаби кўриниб турган мезбон (янтоқ) эмас, балки пинҳон ётган меҳмон (илон). Хафсирганим тикан захми эмас, балки илон захри.

ТУЛКИНИНГ БОЛАСИГА НАСИХАТИ

Тулки боласи онасига дели:

— Ит билан юзма-юз келиб қолганда уйдан қандай қилиб қутулиб кетини йўлини ўргат.

— Йўли кўн-ку, — деди тулки боласига, — лекин, яхшиси уйдан чиқмаслик.

ШИЖОАТЛИ ЧУМОЛИ

Чумоли жон-жаҳд билан ўзидан ўн барабар катта чигирткани судраб борарди. Кўрганлар таажжубландилар:

— Чумолини қаранглар-а, қилтириқ холи билан шундай оғир юкни судраб кетяпти-я?

Чумоли хохлаб қолди ва деди:

— Мардлар юкни жуссаи ва қудрати билан эмас, балки гайрат ва шижоат билан тортадилар.

СИЧҚОН ВА ТУЯ

Туя арқонни судраганча даштда ўтлаб юрарди. Олдидан сичқон чиқиб қолди. Қараса туянинг эгаси йўқ. Ҳирси кўзгаб, арқонни учидан тинглаб туяни уясига қараб етаклади. Табиати бўйеулиш ва одати «хўп» дейишдан иборат бўлган туя қаршилик кўрсатмай сичқонга эргашиб бораверди.

Сичқоннинг уясига етиб бордилар. Туя қараса жуда тор.

— Эй, хомтама, — деди туя сичқонга, — бу нима қилганинг ўзи? Уйнинг шундай кичик, менинг бўлсам жуссам катта. На сенинг уянг каттаради, на менинг жуссам кичраяди. Шундай бўлгач, иккимизнинг дўстлашишимизнинг не ҳожати бор?

ШОХСИЗ ҚОЛГАН ҲҶКИЗ

Ҳўкиз неда бешинда юриб, шохи билан сивирларга бошчиллик қиларди. Ногоҳ подага бўри ҳужум қилиб қолгудек бўлса, шохи билан сузиб улоқтириб тазиларди. Қандайдир бир сабаб билан унинг елоҳи ерилиб қолди. Энди бўри кўришгудай бўлса ўзини сивирлар навоҳига оладиган бўлиб қолди.

Бунинг сабабини суриштирганларга дер эди:
— Шохим синди, гўё қолдим беламшир.
Ботирлик ўрнига, дилла хавотир.
— Маълум-ку, эл аро шунтай мақол бор:
Ишни қурол қилур, даъвои ботир.

ТУЯ БИЛАН ЭШАК

Туя билан эшак ҳамроҳ бўлиб кетишди ва катта бир ариқ бўйига етишди. Туя эшакни елкасига олиб сувга тушди. Ўргасигача берганда сув унинг қорнидан келди.

— Туя елкамдан! — деб қачқирди туя эшакка, — сув қорнимдан оймади.

— Рост айтасан, — деди эшак, — лекин қоринда ҳам қорин бор ахир. Ариқнинг чуқуралиги сенинг қорнингдан келгани билан мени тавом кўмиб юборади-ку!

ҚАРГА ВА ТОВУС

Бог саҳнида қарга билан товус учрашиб қолшди ва бир-бирининг айбини юзига солишди:

— Оёғингдаги қизил этик менинг заррин атлас ва лақшин кимхоб либосимга ярашади, — деди товус, — йўқликнинг қора тўнидан берайлиқнинг равшан кунига ўтиш вақтида адашини рўй берганга ўхшайди. Мен сенинг қора бужир этигининг кийиб озибман. сен бўлса менинг қизил саҳтиён этигимни кийиб олибсан.

— Йўқ, — деди унга қарга, — аксинча, бордию янглишиш содир бўлган бўлса, кийим кийишда адашилган, чунки сенинг этикларинг менинг этикларимга мос келди. Эҳтимол уйқуспраб сен менинг кийимларим ёқасига бош тикқансан.

Шу атрофда ўтлаб юрган тошбақа тортишувни эшитиб турган экан, товус билан қаргага деди:

— Э. азиз дўстлар, бофойда баҳсини йиғиштириб кўйинглар, бемаъни тортишувни тўхтаганлар. Тангри таоло ҳамма нарсага бир килига бериб кўймайди. Бир одамдаги хусусият бошқада бўлмайди. Шунинг учун ҳар киши борида хурсанд бўлиши лозим...

ҲАЗИЛ — МУТОЙИБА

Кўзи ожиз бир одам тим қоронгу тунда қўлида чироғу елкасида кўза билан кўчада борарди. Ҳар нарсаяга бурнини суқиб юрувчи бир одам унинг қаршисидан чиқиб қолибди ва бу аҳволни кўриб сўқирга дебди:

— Эй, подой! Тун билан кундузни ажратолмайсан, қоронги ила ёруғни кўзинг илғамайди. Шундай бўлгач, чироғининг сенга нима фойдаси бор?

Кўзи ожиз қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборибди ва жавоб қилибди:

— Чироғни ўзим учун кўтариб юрганам йўқ, сенга ўхшаш дили кўр ва ақли қосирлар менга туртиниб кетиб кўзани синдириб қўймасин, деб ушлаб юрибман.

* * *

Гадо умидвор бўлиб бир бадавлат хонадоннинг эшигини қоқди. Соҳиб дарвозани очмай, ичкаридан туриб овоз қилди:

— Афв этасиз, уйда хотинлар йўқ!

— Менга хотинлар суҳбати эмас, бир бурда нон керак,— деди гадо...

* * *

Шайх Баҳлулга дедилар:

— Басра девоналарини санаб бер.

— Улар сон-саноксиз,— деди у.— Бордию ақллиларни сўраётган бўлсанг, уларни санаб беришим мумкин. Улар бир печтагина, холос.

* * *

Муаллимдан сўрадилар:

— Сен каттамисан, укангми?

— Мен каттароқман, аммо бир йилдан кейин у менга етиб олади,— деб жавоб қилди муаллим.

* * *

Бир золимнинг замонида бадавлат бир одам вафот этибди. Ўша золимнинг вазири ўлганининг ўғлини чақиртириб, отасидан нималар қолганини сўрабди.

— Мол-дунёдан фалон-фалон нарсалар қолди,— дебди ўғил унга,— ворислардан бўлса мен билан вазири аъзам қолган, холос.

— Ундай бўлса,— деди вазир,— мол-дунё иккига бўлинсин. Ярни ўғлига берилсин, ярни подшо хазинасига олинсин.

* * *

Букри бир одамдан сўрабдилар:

— Тангри таоло орқангни бошқаларникидай текислаб қўйишини истайсанми ёки бошқаларни ҳам сендай букри қилиб қўйишини хоҳлайсанми?

— Бошқаларни ҳам менга ўхшаб букри қилиб қўйсин, токи улар менга қандай кўз билан қарасалар, мен ҳам уларга шу тарзда назар ташласам,— деб жавоб берди букри.

* * *

Бир шоир табиб ёнига келиб ҳасрат қилди:

— Бир нарса дилимга гириҳ ташлаб, тугун тушиб қолди...

Табиб зийрак одам эди:

— Ҳали ҳеч кимга ўқиб эшиттирмаган бирор шеъринг йўқми? — деб сўради ундан.

— Бор,— деди шоир.

— Унда, ўқи!

Шоир шеърини ўқиб берди.

— Яна бир марта ўқи,— деди табиб.

Шоир шеърини яна бир бор ўқиди.

— Энди кетавер,— деди табиб унга,— дарддан қутилдинг. Дилингда тугун тушиб ётган нарса шу шеъринг экан. Улар қуруқ бўлгани сабабли сен дардга чалинибсан. Энди шу шеърингни дилингдан чиқариб, халос бўлдинг.

* * *

Воъиз минбардан туриб бемазадан-бемаза бешта шеър ўқиди ва мақтаниб:

— Худо ҳаққи, мен буни намоз ўқиб туриб ижод этдим,— деди.

Шу ерда ҳозир кишилардан бирининг мана бу сўзлари қулогимга чалинди:

— Намоз устида айтилган шеър бу қадар бемаза бўлса, ижод вақтида ўқиган намозида нима маза ҳам бўларди...

Боладан сўрабдилар:

— Отаннинг ўлиши ва унга меросхўр бўлиб қолиши истармидинг?

Бола жавоб қилди:

— Йўқ, унинг ўз акаси билан эмас, балки ўлдирлишини истайман. Шундай бўлганда мол-мулк ҳам қўлимга ўтади, яна хуш ҳақи ҳам оламан.

АЛИШЕР НАВОИЙ

МАХБУБ УЛ-ҚУЛУБ

Биринчи қисм

**КИШИЛАР АХВОЛИ, ФЕЪЛ-ХАРАКАТ
ВА СЎЗЛАРИНИНГ КАЙФИЯТИ**

ОДИЛ ПОДНОЛАР ТЎҒРИСИДА

Адолатли подшо ҳақдан ҳалойиққа кўрсатилган марҳаматдир, мамлакат учун тиричилик ва фаровонлик сабабидир. Қуён билан баҳор ёмғиридек қора туноқдан гуллар очар ва мамлакат кишилари бошига олтин билан дурлар сочар. Фақирлар ва потавонлар унинг юмшоқлик ва яхши муомаласидан роҳатда, зolimлар ва мврашбларнинг сиёсати тигидан кўрқувда. Кўриқлашидан кўй билан кўзи бўри хавфидан амонда, жазолашидан мусофирлар қароқчи ваҳмидан амонда... Ҳайбатидан йўлларда қароқчи йўқ, халқ қўлида моллар тўлиқ. Забтидан амалдорлар қалами синиқ, зolimлар байроғи йиқиқ... Қасос тигидан ўғри қўли халқ молдан тортилган...

НОМУНОСИБ НОЙИБЛАР ТЎҒРИСИДА

Ёлғончи, кеккайган нойибнинг... ёлғон ҳукм тарқатувчига бонсе тама шумлиги ва потўғри фармон етказувига сабаб ҳире ёмонлигидир. Бирор нарса олишда ёлғон унга чин ўрнида ва мусулмонларга нуҳсон стқазинш унга дин ўрнида. Ёлғон борыда чин сўз айтиши маҳол. Пора олиш-

да ўзга сўз деб, аммо кўнглида бошқача хаёл. Сўзи билан иши бир бўлмаган бундай пойибнинг шоҳ эшигидан йўқолгани яхши.

ЗОЛИМ, ЖОҲИЛ ВА ФОСИҚ ПОДШОЛАР ТУҒРИСИДА

Адолатли подшо кўзгу, бу эса унинг тескарисидир. У ёруғ тонг, бу эса унинг қоронғи кечасидир. Зулм унинг кўнглига ёқимли, *фисқ* унинг хотирига сеvimли. Мамлакат бузуқлигидан юрагида йиғноқлик, халқ паришонлигидан хотирида тинччиш. Обод жойлар унинг зулмидан вайрона, кабутар уялари бойқушга ошёна. Май сели унинг базмида ошиб тошганидан мамлакат ободошликларини вайрона қилган... Ноҳақ қон тўкмоқ ҳамиша унинг ҳунаридир, жони бор киши ундан кўрқувдадир...

Ўзининг номаъқулчилиги ўзига яхши кўринади, халқнинг маъқул иши унга ёқимсиз ва ёмон туйилади. Кўп хизмат оз янглиш билан унинг олдида нобуд бўлади, кўп ҳақиқат оз хато билан унинг ҳузурида йўққа чиқади. Хато фикри ўнг келмаса, дахли йўқларни шу фикрга шерик ҳисоблайди, балки шу фикрга қаршиларга туҳмат қилади. Потўғри хаёли тўғри чиқмаса, иштироки бўлмаганларни итобга олади, балки хабари йўқларга азоб беради. Ҳаёт сувини заҳар деса, маъқулламаган гуноҳли; куёш нурини қоронғу деса, бу гапни мақтамаганининг рўзғори қора бўлади...

Чин сўз айтганлар жони хатарда, яхшиликка ундаганлар ўлим хавфида. Ҳақиқат унинг қошида беҳуда; ақлли унинг назарида жоҳил.

Халққа қарши кўнглида сақлаган кийнаси — яширин хазинасининг кўмиғлик қисми. Ўлдирмоқ учун жон бермоқ — шпорида; халқ молу жошига човут солмоқ унинг овидир...

МУДАРРИСЛАР ТУҒРИСИДА

Мударрис кёракки, гарази мансаб бўлмаса ва билмас илмини айтишга уринмаса, манманлик учун дарс беришга ҳавас кўргазмаса ва олғирлик учун гап-сўз ва гавго юргүзмаса, подонликдан салласи катта ва печи узун бўлмаса... Нопокликлардан кўрқса ва нопокликдан қочса; нанки ўзини олим билиб, неча подонга турли хил *фисқ* ишларни

мумкин, балки ҳалол қилса, қилмас ишларни қилмоқ ундан содир бўлса ва қилар ишларни қилмаслик унга қоида ва одат бўлиб қолса. Бу мударрис эмасдир, ёмон одат тарқатувчидир...

ТАБИБЛАР ТЎҒРИСИДА

Табибга ўз ишида маҳорат, касаллар ҳолига шафқат керак, асли *тибб*га табиати уйғун ва допишманлар сўзига найров ва мувозим бўлиши. Сўзида юмшоқлик ва дилжўйлик, ўзида *ҳаё* ва хушфезъллик бўлиши...

Бундай табибнинг юзи бемор кўнглига сеvimлидир ва сўзи касал жонига ёқимлидир. Дами беморларга даво ва қадами хасталарга шифодир. Унинг кўриниши халослик хизри ва шарбати тириклик сувидир.

Агар касбида моҳир бўлса-ю, аммо ўзи бадфезъл, бепарво ва қўпол сўз бўлса, агарчи беморга бир тарафдан даво қилур, аммо неча томондан касалнинг мизожига ўзгартиш киргизур. Лекин саводсиз табиб жаллод шогирдидир; у тиг билан, бу заҳар билан азобловчидир...

КОТИБЛАР ТЎҒРИСИДА

Котиб шоирлар сўзини вараққа нақшловчи ва сўз хазинасини сақловчи. Сақловчининг иши топиширилгани сақландур ва ўз билгича сарфлаш хиёнат бўлур. Омонат топиширилган киши хиёнатга мансуб бўлса, ўз ишида айбдор бўлур, ундай кишининг қўлини кесмоқ яхшидир. Худди хол яхши юз саҳифасига гўзаллик берганидай, яхши хат ва ундаги нуқталар қоғоз саҳифасига чирой беради. Хушхат котиб сўзини безантиради ва сўзловчинини роҳатлантиради. Ёзуви тўғри котибнинг тўғрилар кўнглига мақбуллиги аниқ. Муҳаррир хоҳ бир байт, хоҳ юз байт ёзгани билан таҳрири тузук бўлса, мақбул бўлур. Агар ёзув шакли кўримсиз бўлса, ўқувчи ва билимли киши ундан қийналади...

АШУЛАЧИ ВА ЧОЛГУВЧИЛАР ТЎҒРИСИДА

Шодлиқни оширувчи хонанда, гамни кетказувчи созанда — буларнинг ҳар иккисига ҳол ва дард аҳли жон фидо қилурлар.

У сөз чалиб ёқимли ашула қилганда, эшитувчининг ҳаёти нақди унга фидо бўлса на гам. Кўнгил қуввати яхши чолғучидан, руҳ озиги хуш овоздандир. Хушхон созандадан дард аҳлининг ўти тез бўлар, агар малоҳати бўлса, ҳол аҳли ўртасида гавго кўтарилар. Ҳар бир созанданинг сози дардлироқ бўлса, унинг чертиши ярали юракка таъсирлироқ тегар. Отанин юзлик созанда халқумидан ёқимли қўшиқ чиқариб, ҳол аҳлининг куйган бағридан тутун чиқаради. Ёқимли манишоқ агар фаҳм-фаросатли бўлса, одам кўнгли тошдан бўлса ҳам унга берилади, хусусан, ҳам айтса ва ҳам чалса, кўнгил мулкига қандай гавголар солади...

Аммо, бу гуруҳнинг бошқалари ҳам агарчи кўнгил очувчи ва қийинчилиқни юнатувчидирлар, лекин ҳақиқатда насткаш ва тиланчидирлар. Айтувчи ва чолғувчи зорланиш, айланиб-ўргилиш билан олғувчидир. То буюрувчида бахшиш ва инъом бор — улар малай ва хизматкордирлар. То суҳбатда ноз-неъмат мўл-кўл — уларга барча буйруқ ва қайтарининг мақбул. Борди-ю, базмда манишат оз уларнинг иши қиққайиши ва ноз бўлди... уларнинг кўнгли сепдан олинди. Агарчи йиллар бўйи эҳсонингдан баҳра олсалар ҳам — танимасликка солиб ўтарлар ёнингдан. Оз олсалар ерга урарлар, кўп олсалар қадрламаслар...

ШАҲАРДА ОЛИБСОТАРЛАР Тўғрисида

Шаҳар олибсотари хиёнатчи, ўзига фойда ва мусулмонларга қаҳат истовчи. Халққа зиён унинг фойдаси, арзон олиб, қиммат сотмоқ унинг орзуси. Олибда катонни бўз дейди, сотишда бўзни мақтаб катон хусусида сўзлайди. Шолни қимматбаҳо кийим ўрнида ўтказа оладиган бўлса кечиктириш йўқ, бўйрани зарбафт ўрнида сота оладиган бўлса тўхтатиб туриш йўқ.

Дўконида инсофдан бошқа барча мол маъжуддир; унда ўз айбига иқдор бўлишдан бошқа ноинсофликнинг барча тури кўп топилар...

БОЗОР КОСИБЛАРИ Тўғрисида

Бозорда саздогарчилик қилувчи косиб тағрига хоши ва ваъдасида турмовчи. Улар бирга арзирин юзга сотмоқдан минг бор мақтанадилар; мингга тенгини юзга олмоқдан

заррача уялмайдилар. Тўғрилиқ билан савдо улар учун зиёноклик ва ваъдага вафо улар учун ёмонхўлик ҳисобланади... Ўғил отани алдаши уларнинг хунарлари...

ДЕҲҚОНЧИЛИК ТЎҒРИСИДА

Дон сочувчи деҳқон ерни ёриш билан ризқ йўлини очувчидир. Агар ўғрилиқ ва тузуклиги бўлса *солиқ* тўйсича бўлур. Қўшиш ҳам икки зўр подвон бўлиб, юкига бўйеуниб олдида юради; ишлатида ҳамдам ва ҳамқадам... Олам маъмурлиги улардан, аламчилар шодлиги улардан. Ҳар қаён қилсалар ҳаракат халққа ҳам овиқат етар, ҳам баракот.

Деҳқон агар тўғрилиқ билан дон сочса, ҳақ бирига етса, юз эшигини очади...

...нолизиди руҳ өзиги кўринадир. Дарахтларининг ҳар бири кўм-кўк осмондай, у дарахтларининг гул ва меваси юлдуз ва юлдузчалардай. Камбағалларнинг шарбат ва сиркаси ундан, давлатмандларнинг емиши ва аъло шарбати ундан...

Иккинчи қисм

ЯХШИ ФЕЪЛЛАР ВА ЁМОН ХИСЛАТЛАР ТЎҒРИСИДА

ТАВОЗЕ ВА АДАБ ТЎҒРИСИДА

Тавозе халқ муҳаббатини ўзига тортар ва *улусни* шу ишни бажарувчи билан дўстлаштирар. Тавозе дўстлик чаманида тоза гуллар очар ва у чамандан ошнолик ва улфатчилик базмига хилма-хил гуллар сочар...

Адабли, агарчи барча кишилардан яхшидир ва ҳамма халойиқдан ёқимлидир, аммо улуғлардан кўра яхшироқ ва кўли устулардан кўра ёқимлироқдир. Адабли ўз тенгқурлари орасида бир-бирига мақтанарли бўлади, каттадан-кичик ўртаанда яхши кўринади. Сахийлик қилмай эши шод қилади ва бирор нарса ҳади қилмай кишини гамдан озод қилади.

Адаб кичик ёшлагиларни улуғлар дуосига сазовор этади ва у дуо баракоти билан умрбес баҳраманд бўлади. Адаб кичикчалар меҳрини улуғлар кўнглига солади ва у муҳаббат кўнгилида абадий қолади...

Ҳикоят

... бир ов пайти гавғосида, чолиш ва отиш орасида Хусрав Парвезининг юксаклик тожидап яроқлаган гавҳар ва порлаб турган ишжу узилиб ерга тушди. Овга берилиб кетиб ундан ҳеч кимнинг хабари бўлмайти. Овдан *Мадошга* қайтдилар. Бу ишни билгандан кейин одамларни суриштиришга юбордилар ва ўша ноёб гавҳарни қидирдилар.

У тож безаги мамлакат хирожига баробар бўлгани учун, тонган кишига кўп нарса ва қийматли мукофот ваъда қилинди. Халқ эса ўша даштда ўша гавҳарни қидирувда ва мукофот олиш пайида эди.

Иттифоқо бири гафлатда чўмган, бири ҳушёр. Гафлатдагиси жоҳиллик юзасидан гердайган, ҳушёр эса тавозе ва адаб безаги билан юксалган. Икки ҳамроҳ ўша даштдаги йўл билан бориб ва шаҳар сари етишга иштилоб қадам ташлар ва дашт кезар эдилар. Булардан бирининг оти жаҳонганита *Мудбир* ва бирининг номи йиғитлар марди *Муқбил* эди. Булар ишжу қидирган халойиққа яқинландилар, халқни бошлаб чиққан кишига йўлиқиндилар. Мудбир такаббурилик билан унга боқмай ўтди, Муқбил эса инсонлик йўлини илгари сурди. У бошлиққа адаб ва тавозе юзидан бош эгди, оёғи остида эса гавҳар ётган эган кўриб олди ва халқни бошлиққа тақдим этди, у эса ўша ваъда қилинган мукофотнинг вакили эди. Муқбилнинг қўлидан ушлаб шаҳарга қайтди ва бўлиб ўтган воқеани Хусрав Парвезининг қонида тўлиқ баён қилди. Хусрав хушҳол ва шод бўлди. Муқбилга деганидан ортиқ инъомлар бериб, ундан узрлар сўради.

Мудбир гердаини натижасида шаҳар гўлоҳидан жой олди. Муқбил эса, тавозе ва адаб хосиятидан мақсад гавҳарини тониб, шох чаманида ором олди.

УЧИНЧИ ҚИСМ

ТУРЛИ ФОЙДАЛАР ВА УРНАК БУЛИШ СУРАТИ

Таббеҳлар

...Бахтли агар олим бўлса, подоилар сўзи унга ибратли ва эътиборли бўлади; бахтеиз агар жоҳил бўлса, олим сўзидан ор қилади. Ҳақиқат ҳам, жоҳилликдан кўра бад-

бахтроқ яна нима бор? Кимики ўзини-ўзи ёқтирса, қандай ёмонлик, кимики сўзини ўзи ёқтирса қандай бахтсизлик! Олам аҳли ўзларини ўзлари севадилар ва ўз сўзларини ўзлари ёқимли севадилар. Инсон жиҳси бу сифат билан *жаҳолат*да қолган ва нафслари ихтиёрсиз бу даъвога илтиган.

* * *

Нафс истагига берилган *нафсоният* мақомида ўрнашади. Ҳеч ким ўз кўнглига ҳам тиламас ва ўз нафсига алам истамас. Аммо ўзганинг азиз зотида ҳадсиз хорлик кўрса, ўзига келган озгина қаттиқчиликка ҳам тафовут қилмас. Яна бирор азиз киши шаънида беҳисоб қийинчилик англаса, ўзига келган озгина кулфатга таъсирланмас. Ҳамма киши ҳам ўзгадан кўра ўзини азизроқ, ўзгалар сўзидан кўра ўз сўзини лазизроқ билади. Киши дунё яхшиликларини ўзидан нари кеткизмайди, аммо ўзга кишига яқинлаштирамайди.

* * *

Эркакларнинг кўرғазини учун ясанмоғи — хотинларнинг ўзига зеб бериш учун безанмоғи кабилдир. Ваҳоланки, бу иш шикковига ҳам ярамайди, аммо эркакларга кўпроқ шармандалиқдир. Барча ўзини кўрсатиш ва безаш касали билан оғриган ва бундай қилиш эса бу иш ўз қошларида яхши кўришни ҳар кимнинг ўзига яхши туюлишининг очиқ далилидир...

* * *

Ўзига берилган — нодондир. Ўзини безаган — хушрўй сатангдир. Ўзини тортган — панд еган, мағрурланган — лаънат остида қолган.

* * *

Фано аҳлига кўп сўзламоқ — мақбул эмас, кўп эшитмоқ — матлуб ва яхшидир. Эшитмоқ кишини тўлатади, айтмоқ бўшатади... Кўп деган кўп янглишади, кўп еган кўп йиқилади.

Тан касалларининг асоси кўп емакдир, кўнгли касалларининг асоси кўп демак. Кўп демак сўзга бинно қўйган-

лик, кўп смак нафеса бўйсунганликдир. Кишига бу сифатлар ортиқчалик қилади, барчаси ўзига берилганликка олиб боради.

* * *

Такаббурлик — шайтон иши, ўзини катта олиш — нодон иши. Мутакаббур тенгқур дўстлари олдида таънада қолади, таъғри олдида *мердуд* ва мольвун... Худнарастликдан бугнарастлик яхшидир.

* * *

Яхшилик — бир жабрланганнинг оғир юкани кўтармоқ ва уни ўша қийинчиликда кўтармоқдир. *Керам* бировнинг машаққат тикани оғирлигини кўтармоқ ва у тикани учидан гулдек очилмоқ ва ўша қилинган ишни қайтиб тилга келтирмаслик, оғизга олмаслик, ўша кишига миннат қилмаслик ва унинг юзига солмасликдир...

* * *

Мазлумга марҳамат кўрсат, токи зolimдан осойиш кўргайсан. Қўли калталарга наф етказ, агар тиласанг кучлилардан зарар кўрмагайсан. Хирадманд ёвланишдан қочар, келишиш учун уйғунлик элигини очар. Ари гаввосидан найза тасаввури пайдо бўлади, асал савдосидан ичиш тасаввури муяссар бўлади.

* * *

Дардларнинг нафаси бир ўтдирки, қаттиқ кўнгилини юмшатар ва қуруқ кўзини йиғлатар. Куйганларнинг дами бир елдирким, манманлик хашагини совура ва газаб тупроғини сунура. Ошиқ иши ялиниш-ёлвориш, ишқ далили эса куйиш-ёниш. Парвонага куймоқ ва ўртамоқ одат. булбулга ихтиёрсиз қилган илаву зор ва фарёддан қанда тиним? Кечаси ялтирайдиган қурт ёлқин ишини қилмас. қапалак парвона ишини билмас...

* * *

Хар кимки биров билан дўст тутинув ёки дўстлик даъвосини қилса, ўзига раво кўрмагани дўстига раво кўрмасли-

ги керак. Бас, машаққатлардан рухга элам етади, киши уни ўз яниму жонига мумкин топади. Аммо уни дусту умур хаёлига ҳам келтиролмайди. Агар хаёлига келтирса дехшатидан хаёги сўнади...

* * *

Кўнгил бадан мулкисинг подшоҳидир. Унга соғлиқ бунга ҳам соғлиқ, унга похушлик бунга ҳам похушлик. Демак, кўнгил мулкисинг эгаси бўлган парса шохларинг эг шохидир. Баданнинг тузук ва бузуқлиги кўнгилининг тузук ёки бузуқлигига боғлиқ. Мулкнинг обод ва харобадан шохлигининг адолат ва зулмига боғлиқ. Подшоҳ мулк баданни эг жонидир, кўнгил — бадан мулкисининг султони.

* * *

Шоҳдан ҳам аутф даркор, сийёсат ҳам ятлуқдир. Аммо хар бири ўз ўрнида бўёмоғи яхшидир. Бас, унда дусту умур душманни фарқ қилмоқ умур кўн музоакизи ва фарёли керак. Ёрши ўзгадай фарқ қилмоқ учун кўн тадриба ва донолик зарур. Чунки ундан барчасига кўрсув ҳам, умид ҳам бор. Зарурдирки, ўзини қуллар ва ёки кўрешов...

* * *

Беҳуда ҳукм биревни побуд қилса, у замон нушаймон бўлишдан нима фойда? Ёки ўрниси биревни одий даражага кўтарса-ю, билдиб қониб наслатса, ўз олаёлига ян ёндир.

* * *

Фосиқ олим ўз-ўзига зolim донишмандлар завлатманг бахил — ўз зибини кўзаювчи нолон. Бу ўқми канир умурга бекорга ўтказдилар ва кўрса ҳасрат ва артов оғиш ва селлар. Биря буки, илм ўргалишига машаққат чекди ю, амал қилмади, бири, мол йиғишга меҳнат қилди, селларф илмнинг билмади.

* * *

Ёлмасларга марҳамат ва яхшилик яхшиларга бекор ва элам келтиради. Мушукни сийган — паҳлуларга сифатлар. Шағога ён босмоқ — товук тухмининг кўр тиронлар.

* * *

Ақллилар подшоҳлар сўзига ишоч билдирмайдилар, билимдонлар жинишлар гапига эътиمود қилмайдилар, чунки бири соҳиб ихтиёрдир, иккинчиси беихтиёрдир. Ақллига ҳар иккаласидан нарироқ юриш яхшидир...

* * *

!Қайси бир кўнгил қаттиқ сўздан яраланган бўлса, аччиқ тил заҳарли найзадек бўлур. Кўнгилга қадалган тил ханжари еткизган жароҳат битмайди, унга ҳеч нарса малҳам ўрнини тутмайди. Ҳар бир кўнгил тил ханжаридан жароҳатланса, юмшоқ сўз ва ширин тил унга малҳам бўлади ва роҳат беради. Мулоим тақаллум — ваҳшийларни улфатга айлантиради; афсулгар — илони индан чиқаради...

* * *

!Тилга ихтиёрсиз — элга эътиборсиз. Кўп сўзловчи валдироқ тунда тонг отгунча ҳурийдиган итга ўхшайди. Тили ёмон халқ кўнгилга жароҳат еткизгани каби, ўз бошига ҳам офат етказади. Нодоннинг ваҳшатга солувчи алжирашга томоқ қирмоғи — эшакнинг ўринсиз ҳанграмоғи. Ширинсухан сўзни юмшоқлик ва келишув билан айтади, кўнгилга келган юз гам унинг сўзи билан қайтади. Имкони бор ҳар бир яхшилик сўз орқалидир.!

* * *

Кимники сўзи ёлгон — ёлғони очилиб қолгач уялгон. Ҳар ёлғонни чиндек айтувчи сўзамол — кумушга олтин қопловчи заргар. Ёлгон афсоналар билан уйқу келтирувчи — ёлгондакам уйқуда сўзга кирушувчи. Ёлгон айтувчи — гафлатдадир. Сўзининг турлари кўндир, ёлгондан, ёмонроқ тури йўқдир.

Кимки ёлгонга вақтини сарф этса, унга бу ёмон кўринмай, аксинча яна шу билан фахрланади. Агар тингловчини гофил топса, уларнинг олдида ёлғонини чинга айлантирса, мақсадини ҳосил бўлган ҳисоблайди...

* * *

Подшоҳлар ҳузуридан йироқ ва ҳоқонлар базмидан четроқ турмоқ, балки яқинига йўламаслик яхшироқдир..

Кимки кўнглига ҳар нима келганини қила олса, унга ўз ихтиёри билан яқин борган бўлса ўзини-ўзи балога тиклади... Подшолар хизматига журъат кўрсатмоқ, ўз ҳаёт ишини узмақдир ва ичинга оғу сўрамоқдир. Уларга яқин бўлишни истамоқ ўз ўлими учун бало тигини раво кўрмоқдир.

* * *

Ҳакимлар подшоларнинг аҳволи кайфиятини текшириб, уларни ўтга ўхшатгандирлар. Ўт узоқдан наф етказди, ундан фойда топиш узоқроқдан яхшироқдир. Гулхан ўти четроқдан наф етказди, ичига тушгани дарҳол куйдиради...

* * *

Елгончи киши унутувчи бўлади, *тааммул* ва эҳтиёт йўлидан четда туради. Ҳар кимнинг сўзи чин бўлмаса, тўғрилар кўнглига у сўз мақбул тушмас. Елгончи ўз сўзини бир-икки бор ўтказди, кейин нима қилади? Елгончи билиниб қолгандан сўнг унга расволик етади ва сўзининг эътибори халқ кўнглидан ўтади.

Кўнгли хазинасининг қулфи тил ва у хазина қалитини сўз деб бил.

* * *

Душман фирибин ема ва маддоҳ хушомадни чин дема, чунки унинг гарази ўз мақсадига етмоқдир. Унинг мақсади сендан кичкина инъом олмоқдир...

* * *

Ваҳшатли хабарни чин деб дўстга етказма ва бировнинг айби кўришиб қолса юзига солма...

* * *

Тез қўлга кирган узоққа чўзилмас, мақтаган билан баҳоси ортмас...

* * *

Илм ўқиб унга амал қилмаган, шудгор қилиб уруг қлмаганга ўхшар, ёки уруг сочиб ҳосилдан баҳра олмаганга ўхшар...

* * *

Оз демоқ хикматга бонс, оз емоқ еомликка сабаб. Озига келганин демоқ подон иши ва олдига келганин емоқ хайвон гиш...

* * *

Гавҳар балчиққа тушган билан қиймати камаймас ва ўз баҳоси йўқолмас. Эшакмунчоқни тожга таққан билан феруза ўринни босмас ва ҳеч ким унинг баҳоси камлегини унутмас.

* * *

Фосиқ ҳамма миллатда подондир, покизалар орасида эса яна ҳам подонроқ... Қайси эл билан ёр бўлсанг ўзингни ўша хилда тут, қандай бўлсанг ўзингни ўшандай кўргиз...

* * *

Билмаганин сўраб ўрганган олим, орланиб сўрамаган ўзига золим. Оз-оз ўрганиб дово бўлур, қатра-қатра йиғилиб дарё бўлур. Ўрганишдан қочган лаванд ва юзига хийла, баҳона эшигини очган хушёқмас аблаҳ. Меҳнат қилиб илм ўрганган хирадманд.

* * *

улфат ва машаққат билан еган қандли кумочда тинч кўнгил билан ичган ёвгон умоч яхшироқдир. *Зарбофт тўн* кийиб биров олдига тик турмоқдан эски чопон билан тупроқ устида тинч ўтирмоқ яхшироқдир.

Ўзидек бир кимсага қарам бўлиб, шодлик билан атлас, кимхоб устида ўтиришдан кўра кўнгил машаққатидан озор бўлган ҳолда гадойлик бўйрасида ер тутини кўп ортиқдир.

* * *

Нафсига берилган кишидан ҳунар келмас — емакдан ўзга; шахспарасг кишидан фойда етмас — демакдан ўзга. Бирн харом овқатдан ором олар, бирн ўз мақтови сўзида рохатланар...

Ақлли кишилар хатосидан огоҳланеди, тўғри йўлга тушиб олади. Буни у ўз хатосидан бошқалар огоҳланишидан ва айбини юзига солишдан бурун қилади.

САХОВАТ ВА ҲИММАТ ТЎҒРИСИДА

Сахийлик инсоният боғининг ҳосилдор дарахтидир, балки у дарахтининг ширини мевасидир. Одамийлик ўлкасининг тўлқинли дарёси, балки у тўлқин дарёсининг асал гавҳаридир. Саховатсиз киши — ёгинсиз баҳор булути ва иси йўқ тоғор мушадидир. Мевасиз дарахт ҳам биру ўтин ҳам бир, ёгинсиз будуг ҳам биру тутун ҳам бир. Саховатсиз киши билан гавҳарсиз садафни бирдай ҳисобласа бўлади... Сахий — булутдир. Иши хирмон, балки хазина бермоқ, бахил эса чумолидир, одати дон ва маноқ термоқ.

Ҳимматлиларнинг ихтисоси сахийликдир. Бу икки шарафли сифат (саховатлилик ва ҳимматлилик) покиза кишиларга хосдир. Сахийлик инсоннинг баданидир, ҳиммат — унинг жони. Ҳимматсиз киши эр сонида эмас, чунки жонсиз баданни киши тирек демас.

... Исрофгарчилик сахийлик эмас... Ҳақ молни куйдирганин девона дерлар, ёрут кунда мум шам ёққанин ақлдан озган дерлар.

Фахрланиш учун бермоқ ўзини кўрсатишлик ва бу билан ўзини сахий демак беҳаёликдир. Кишилар кўрмагунча бермаган насткашдир, сахий эмас. Тилаганга берганин ҳам сахийликдан йироқ бил, қистов билан бермаганин яхшироқ бил. Битта нонни икки бўлиб, ярмини бир очга берганин сахий дегил, ўзи емай барини муҳтожга берганин сахий дўст дегил.

ВАФО ТЎҒРИСИДА

... Жаҳон гулшани вафо гулидан зийнатсиз, башарият гули вафо исларидан бўйсиз. Вафо шундай шамдирки, ҳар бир қоронғи уйни ёритмас ва замонанинг бевафо одамлари билан уйфатлашмас. Шундай нарғис гулдирки, давр заманига кўз соймайди ва кишилар кўнгли гулчасида кўрелмаслик ва ҳасаддан бошқа нарса қолмайди. Шундай севиклидирки, ярағилиши пок, пок кўнгидадан бошқага

ромлиги ва улфатчилиги йўқ. Шундай истакдирки, зоти покиза, покиза табиатлигидан бошқага майл ва рағбати йўқ...

Вафога ҳаё билан пайвандлик — худди ҳаёга вафо боғланган кабидир.

ВАФО ЗАЙЛИДА ҲАЁ ТҒҒРИСИДА

Карам ва мурувват — ота-оналардир. Вафо ва ҳаё — икки эгизак фарзанд. У икковида ҳар қанча равшанлик билан софлик бўлса, бу икковда шунчалик жипслашиш ва бирикиш юз берур. Ҳар бир кўнгилга вафо маскан қилар экан, ҳаё ҳам жойлашади, ҳар бир ўринда у топилар экан, бу ҳам топилади. Вафосизда ҳаё йўқ, ҳаёсизда вафо йўқ. Кимдаки буларнинг иккиси ҳам йўқ — имон ҳам йўқ. Ҳар кимда имон йўқ — ундан одамийлик қилишга имкон йўқ...

Комиллар — аҳли ҳаё, ноқислар — беҳаё...

Ҳар кимга бир вафо кўргаздим — юз бевафолик кўрмагунча қутулмадим. Ҳар ким билан бир меҳр-муҳаббат ойинини туздим — минг жабр ва зўрлик тотмагунча халос бўлмадим...

ЮМШОҚ КўНГИЛЛИЛИК ТҒҒРИСИДА

Ҳилм инсон вужудиининг мевалик боғидир, одамийлик оламининг жавоҳирлик тоғидир. Ҳилмни ҳодисалар дунёсида кишилик кemasининг лангари деса бўлади ва инсонлик мезонининг тошига нисбат берса бўлади...

САФАРНИНГ ФойДАЛАРИ ТҒҒРИСИДА

Яхшидан ёмонлар ҳам ёмонлик кўз тутмас: яхши киши ёмонларга ҳам яхшиликни унутмас. Яхшилик қила олмасанг, ёмонлик ҳам қилма. Яхшиликни ёмонликдан яхшироқ билмасанг, ёмонроқ ҳам билма. Яхшиликни билмасанг яхшиларга қўшил. Яхшилик теварагида айлана олмасанг, яхшилар теварагида айлан.

* * *

Дардлик кўнгил — шуълалик чироқ; ёшлик кўз — серсув булоқ. Туяқушга юк ортиб кўчса бўлмас, чодир

қанотини очиб учса бўлмас. Ўт иши қовурмоқ; ел иши совурмоқ. Сувнинг мазаси муз билан, ошнинг таъми туз билан, инсон яхшилиги — сўз билан... Таъмагирдан карам тилама; гадойдан оқча сўрама. Бахилнинг омонат асраши ажаб, яхшилик қилувчининг хиёнат қилиши ажаб...

* * *

Бепок ҳамдамликда ярамас, попок маҳрамликка...
Ўзига зеб берган ботир бўлмас, каналак парвона бўлмас.
Дўст жабридан инграма, душман зулмидан зорланма.

* * *

Фосиқдан ҳаё тилама, золимдан вафо тилама. Очиқ юз билан қилинган ишом — сахийлик устига сахийлик. Покиязлик билан қилинмаган иш яхши бўлмас, иш калаваси ҳасса бўлмас. Подшоларга хизмати мос келганининг кўрқинчи кўпроқдир. Ишқисиз кесак, дардсиз эшак... Элга кўшилган оройиш тонди, элдан айрилган осайиш тонди. Ҳар бир югурган яқинлашмас, ҳар бир айрилган қовушмас. Душман ҳар қанча кичик бўлса ҳам, кўнгилни кўзгатар, ҳас ҳар қанча майда бўлса ҳам, кўзни булгатар. Ернинг ободлиги эл билан, сув мавжи ел билан. Ёш болалар иши ҳеч нима бўлмас, иста пўчоги кема бўлмас...

* * *

...Бефойда сўзни кўп айтма, фойдали сўзни кўп эшитишдан қайтма. Оз деган оз янглишар, оз сган оз йиқилар. Очлик — ҳикмат сармоясидир ва тўқлик гафлат кифоясидир. Тўқлик ҳирсини кўнгилдан йўқ қил. Ўзинг оч бўлиб, бир очни тўқ қил. Ўзингни зебо либос хаёлидан қайтар. Либос зеболигини истасанг бир яланғочни кийинтир. Ҳар қанчаки чиройлидир — кийганингдан кийдирганинг яхшидир.

* * *

Ҳар кишини сирининг маҳрами дема, бу — дунё кишиларида оздир... Ўзинг сир сақлашинг ўзингга қийин бўлар экан, яна бировнинг уни сақламоғи мушкулдир... Ўзинг ўз амрингни сақлаб олмаганингни биларсан, бошқа биров уни фош этса айб ҳам қиларсан...

* * *

Чин сўзини ёлғонга чулғама, чин айта оладиган тилни ёлғонга булғама. Ёлғончи — киши эмас, ёлғон айтмоқ эрлар иши эмас.

Ёлғон сўз — дегувчини беэътибор қилар, чунки у гавҳарни оддий тешидек хор қилар. Кимники чин сўзини ёлғонга қотибегирса, аёл илжунини нажосатга отар...

* * *

... Тилингни ўз ихтиёрида асра, сўзингни эҳтиёт билан сўзла. Вақтида айтыладиган сўзни асрама, айтмас сўз теварағига йўлама. Сўз борки тилловчи танига жон киритади, сўз борки айтувчи бошини елга беради. Тилингни бизан кўнглингни бир туг. Кўнгли ва тили бир бўлган кишининг айтган сўзи бут. Сўзни кўнглингда ишитмагунча, тилга олма. Иманки кўнглингда бўлса тилга келтирма. Агарчи тилин сасламак кўнглига огирдир, аммо сўзни сочиб юбормоқ бошга офатдир. Айтур ерда унутма, айтмас ерда ўзинини сўзга уриштирма. Айтар сўзни айт, айтмас сўздан қайт. Оқил чин сўздан ўзгани демас, аммо барча чини ҳам демоқ оқилнинг иши эмас...!

* * *

... Золим ва бедард суҳбатида сўз юрутма. Чақимчи ва номард бор эканида оғиз очма. Доно кўлдан чиққан нарсатўғрисида сўз айтмас, ўтган йиғитлик орзу билан қайтмас.

ДАВЛАТШОҲ САМАРҚАНДИЙ

«ТАЗКИРАТ УШ-ШУАРО»

РАШИДИДДИН ВОТВОТ

Рашидиддин Вотвот ҳоксор, кичик жуссалик, ҳозир-жавоб одам эди. Вотвот деб аталишига боис шу исмли мўъжиз бир қушга ўхшатилишидир. Шундай бир нақл бор: Қунлардан бир қуни ҳоразмлик олимлар ҳоразмшоҳ Отсизнинг /1127-1156/ мажлисларидан бирида мунозара ва баҳс қилар эдилар. Рашидиддин Вотвот ҳам ўша мажлисда ҳозир бўлиб, мунозара, баҳс ва ҳозиржавоблик намуналарини кўрсатарди. Ҳоразмшоҳ кўрдикки, шу қадар кичик жуссали бир одам беҳад ва беандоза баҳс юритаётгиди. Рашидиддин Вотвотнинг олдидаги *дон* устига бир давот қўйилган эди. Ҳоразмшоҳ зарофат юзасидан деди:

— Давотни олиб қўйинглар-чи, қани кўрайлик: унинг орқасида туриб гапирётган ким экан ўзи

Рашидиддин Вотвот инсандани англаб, давотни олиб қўйди, сўнг ўрнидан туриб жавоб қилди:

— Инсон жуссаи билан эмас, балки дили ҳамда тили билан инсондир...

НИЗОМУЛМУЛК, УМАР ҲАЙЁМ ВА ҲАСАН САББОҲ

...хожа Низомулмулк Тусий, Умар Ҳайём ва Ҳасан Саббоҳ Нишопурда бирга ўқиган, бирга дарс қилган эдилар. Шу сабабдан бир-бирлари билан дўстлик иши билан боғлаган эдилар. Хожа Низомулмулкнинг иқбол юлдузи кўтарилиб, эътибор топиб, мамлакатга вазир бўлганда Ҳасан Саббоҳ ва Умар Ҳайём хожа Низомулмулк ҳузурига — Исфаҳонга бордилар. Хожа билан учрашиш муяссар бўлгач, дўстлари уларга турли-туман иззату икром кўрсатди. Орадан маълум муддат ўтгач, хожа бир куни улардан келишларининг сабабини суриштирди.

Умар Ҳайём деди:

— Сенинг олдинга келишдан мақсадим шулки, менга тирикчилик маошини Нишопурдан тайин этсанг, токи фароғатда куи кечирсам.

Хожа Низомулмулк рози бўлди, сўнг Ҳасан Саббоҳга мурожаат қилди:

— Сен нима дейсан?

Ҳасан Саббоҳ жавоб қилди:

— Мен дунёвий ишлар билан машғул бўлишга кўпроқ илтифотим бор.

Хожа Низомулмулк унга Ҳамадон ва Динворнинг ҳокимлигини берди. Лекин Ҳасан Саббоҳнинг мақсади хожа Низомулмулкнинг вазирлигига шерик бўлиш эди. Шунинг учун ҳам берилган мансабини қабул қилмади ва хожа Низомулмулкдан дили оғриб, у билан ёвлашиб қолди. Кейин Султон Маликшоҳнинг надимлари ила алоқа ўрнатди ва нарду шатранж ўйнаш билан машғул бўлди-ю, султоннинг яқинлари ва надимларини ўзига ром қилиб олди; улар орқали султоннинг арзига қуйидаги гапни етказди:

— Султон йигирма йилдан бери подшолик қилмоқда. Лекин у мамлакатдан қанча миқдорда мол жамланиб, унинг не миқдори харж қилинаётганидан албатта воқиф бўлиши зарур.

Султон хожа Низомулмулкни чақиртириб деди:

— Мамлакатдан жамланадиган ва сарфланадиган молни қанча вақт ичида ҳисоб-китоб қилиб бера оласан?

Подшоҳимизнинг лутфу карами орқасида буқун мамлакат сарҳадлари Қошгардан *Ангиохия* ва Румгачадир. Агар астойдил тиришиб ҳаракат қилсак, шояд, бир йил ичида ушбу юмуш охирига етказилур.

Эртаси куни кечқурун Ҳасан Саббоҳ Султон олдида тиз чўкди ва деди:

— Агар султон бу юмушни менга топширсалар ва қўлимни узайтирсалар қирқ кун ичида уни битириб, арзга еткузурман.

Султон *дафтархона* ихтиёрини унга берди ва барча ҳисобчилар ва *муставфий*лар Ҳасаннинг қўл остида бўлиб, «бу юмушни қирқ кун ичида поёнига етказсинлар!» — деб буюрди.

Ҳасан Саббоҳ дафтар иши билан машғул бўлди. Қирқ кун муҳлат яқинлашиб, бу юмуш охирига етай деб ҳам қолган эдики, хожа Низомулмулк бу иш Ҳасаннинг қўли билан охирига етиши мумкинлигини англади ва бир ҳийла-тадбир ишлатди. У даставвал чухрасига кўн олтин ва мол бериб, Ҳасан Саббоҳнинг чухраси билан дўстлашишни буюрди. Сўнг яна бундай деди:

— Қирқинчи куни Ҳасан ҳисоб-китоб ишларини яқинлаб келади. Иккимиз уни султоннинг даргоҳига олиб борамиз. Сен йўлда Ҳасаннинг чухрасига: «Қани хожангнинг ҳисоб-китоб дафтарини кўрсат-чи, у нималарни ёзган экан, бу дафтар янгимми ёки меннинг хожаникимми?» — деб айт. Ҳасаннинг дафтари қўлингга тушиши билан уни остин-устун қил, варақларини аралаштириб юбор!» Шунга келишилди ва хожа Низомулмулкнинг чухраси қирқинчи куни Ҳасан Саббоҳнинг дафтарини шу тариқа паришон қилди. Хожа Низомулмулк ва Ҳасан султоннинг ҳузурига бирга етаклашиб киришди.

Султон Ҳасанга қараб деди:

— Дафтарини мукаммал қилдингми?

— Ҳа, мукаммал қилдим, — деб жавоб қилди Ҳасан.

— Ундай бўлса, — деди Султон, — уни олиб кел!

Ҳасан Саббоҳ дафтарини султоннинг олдига қўйиб очди. Лекин, Султон Рай хусусида сўраган эди, Рум ҳақидаги варақ очилди... Шундан кейин Ҳасан хожа Низомулмулк макр-ҳийла ишлатганини англади. Ҳасаннинг кўнган гаш бўлди, қўлу оёғи бўшаниб, шоша-пиша сочилиб ётган дафтар варақларини йиғиштира бошлади.

Султон Ҳасанга ўшқирди. Хожа Низомулмулк эса шу ондаёқ султонга қараб деди:

— Э, худонинг бандаси! Мен бу одам девона эканлигини бошдаёқ англаган эдим, лекин подшомиз мажбур этганликларидан қаршилик кўрсатолмадим. Ахир қандай қилиб бу қадар улкан мамлакатнинг кирим-чиқимини қирқ кунда поёнига етказиш мумкин?!

Мажлис аҳли хожа Низомулмулкнинг бу сўзларини маъқуллаб, Ҳасан Саббоҳни маломат қилди. Султон уни дарҳол даргоҳдан ҳайдаб чиқарди.

Ҳасан Саббоҳ яширин тарзда Исфаҳонда у уйдан бу уйга кўчиб юрди. Абулфазл раис деган дўстининг уйдан бошиана тошибди. Дўсти унинг кўнглини олди, Ҳасан бўлса фириб бериб, уни *зиндиқлик* ва бидъат мазҳабига ўтказиб олиш пайига тушди. Бир куни у Абулфазл раисга деди:

— Агар бирорта яқдил ва ҳамжихат дўстим бўлганда, бу туркманнинг подшолиги ва анови қишлоқининг вазирлигига тамоман барҳам берган бўлардим.

Раис Абулфазл бу одам Кониғардан то Мисргача чўзилган улкан мамлакатни фақат бир дўсти ёрдамида қандай йўқ қила олар экан? Балки у савдойилик дардига мубтало бўлиб қолгандир, деган мулоҳазага борди. Раис ўша кунидек бодом ёғи билан *афтимуи* олиб келди ва уларни заъфаронга қўшиб бир дори тайёрладики, у савдойиликни даф қилар эди.

Ҳасан шубҳаланиб раиснинг уйдан ҳам қочди. Дайлам *кўҳистонидаги Аламут* қалъасига келиб, тоат-ибодат билан машғул бўлди. Қалъа *кутволини* фирибгарлик билан ўз муридига айлантирди. Ҳасан Саббоҳ ҳамма вақт қалъа ташқариседаги горда истиқомат қилиб, тоат-ибодат билан машғул эди. Кутвол ундан қалъа ичкарисига кириб истиқомат қилишни сўради.

Ҳасан Саббоҳ жавоб қилди:

— Мен бировнинг мулкида ибодат қилмайман. Менга қалъа ичкарисидан бир хўкиз терисича ерни ажратиб сот. Мен ўз мулкимда тоат-ибодат қилай.

Кутвол қалъа ичидан бир хўкиз терисича ерни ажратиб унга сотди. Ҳасан Саббоҳ қалъа ичкарисига кириб олгандан кейин унинг тамом халқини, хийла ишлатиб, ўзига мурид қилиб олди. Сўнг хўкиз терисини тилим-тилим ич қилиб, бир-бири билан улаб, қалъа дарвозасининг бир табақасига боғлади, сўнг девор бўйлаб айлантириб, дарвозанинг иккинчи табақасигача тортиб келиб боғлади ва илк саҳар кутволга одам юбориб, деди:

— Бундан буён қалъа менинг мулкимдир, чунки уш сендан сотиб олганман. Энди мулкимни бўғлатиб қўй.

Қалъанинг барча аҳолиси Ҳасан Саббоҳга мурид бўли қолгани учун кутвол пачор қалъани ташлаб чиқди.

Ҳасан Саббоҳ шу тарика, макр-хийла билан, Аламутни эгаллаб олди ва унинг баҳосини Абулфазл раисга ёлб юборди, мактубда бундай дейилганди:

«Ханузгача ёнимда бирон дўстим йўқ, ёлғизман. Еру дўст ортдирсам ишларим бундан ҳам юришиб кетарди»

МИРЗО УЛУҒБЕК

Мирзо Улуғбекнинг фаросати ва хотирасининг қуввати шу даражада эдики, ҳар ерда бирон жониворга ўқ узиб, ов қилса, шу тарихни эслаб қолар, воқеа куни ва қаерда содир бўлганлигини, жониворлардан қайсилари ов қилинганлигини дафтарга битиб қўяр эди. Тасодифан ўша дафтар йўқолиб қолди ва қанча қидирсалар ҳам уни тополмадилар. Дафтарни сақлаб юрган хизматчилар саросимага тундилар.

Подшо деди:

-- Ташвин тортманглар! Мен ўша дафтарга ёзилган гаиларни бондан-оёқ ёд биламан.

Сўнг Улуғбек котибни чақиртириб айтиб турди, улар ёзиб олдилар. Янги дафтар тўлган ҳам эдики, илгари йўқолган дафтар топилиб қолди. Ҳар иккала дафтарни солиштириб, тўрт-беш ихтилофдан бўлак фарқ топмадилар.

ШАЙХ ОЗАРИЙ ВА УЛУҒБЕК

Маърифатли *шайх Озарий* бундан деб ҳикоя қилади мен ҳижрий 800 (1398) йили Қорабоғда, улуғ амир Темур кўрагонининг қиссахони бўлмиш тоғам билан бирга эдим. Мен Улуғбек мирзонинг хизматига тайинланган эдим. Ўша вақтда хали ёш бола эдим ва бир неча йил болалик шодлигини шахзода билан бирга баҳам кўрдим. У билан бирга ўйнар, нақлу ривоятлар айтар эдим. У мен билан яқин дўст ва ўртоқ бўлиб қолди. Ҳижрий 852 (1448) йили мазкур подшо Хуросонни забт этди ва Исфаронга келиб тушди. Ёшлик ўтиб, қартайиб қолган эдим. Ўрнимдан туриб, подшонинг ҳузурига бордим. У мени узокдан фақиру тақводор либосида кўрди. Салом-алиқдан кейин сўради:

— Эй, дарвиш, сен эски ҳамсуҳбатимиз кўринасан. Қиссахонимизнинг жияни эмасмисан?

Подшонинг ўткир зеҳни, фаросати ва пок идрокидан дол қолиб дедим

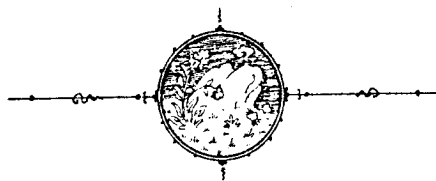
— Ҳа, жаноблари, қиссахонининг жияшиман.

Улугбек Қорабоғда айтылган ҳикоятлар, Гуржиетоп газовати ҳамда Озарбайжон ажойиботларини ўртага ташлади. Мен ёдимда бўлганларини айтиб бердим.

АМИР ТЕМУРНИНГ БҮМ-БҮШ ХАЗИНАСИ

Шохруҳ султон Самарқанд тахтига ўлтиргач (1409 й.) Амир Темурнинг кўк сарой ва шаҳар аркида яширилган хазинасига кирди. Лекин, аблаҳлар димоғи ақлдан, жоҳиллар қалби билимдан холи бўлганидай, Шохруҳ ҳам ўша хазинани ганаждан холи топди. Хоналардай бирига кирганида ҳассасининг учи бир дирҳамга тегди, олиб чагини артди ва кўзларига суриб, ҳамёнига солди. Сўнг мулозимларига қараб деди:

— Биз шу дирҳам ҳаққи отамиздан қолган хазина ва меросдан бахраманд бўлдик.

ХОНДАМИР

МАКОРИМ УЛ-АХЛОҚ

Латифа ва мутоиъбалар

ПОДШОҲДАН НОН ТИЛАМА

Амир Алишер Навоий *Султон Абу Саъид* замонида Муҳаммад Абу Саъид баҳодир билан Боғи сафидда сайр қилиб юрган эди. Муҳаммад Абу Саъид баҳодирнинг танишларидан Юсуф исмли бир йигит вазирларнинг баъзисидан шикоят қилди:

— Вазир экинimgа сув бермай қўйди. Мирзо Абу Саъидга арз қилмоқчи бўлиб саройга борган эдим *ясовул*лари унинг ҳузурига киритишмади. Ҳозир аҳволим шу қадар огирки, бировлардан бир бурда нон тилаб тирикчилик қилаётиман.

Амир Алишер Навоий унга қарата мана бу байтни ўқиди:

Яъни:

Гадойки нон аз дари шоҳ жуест,
Бибойд зи оби худаш даст жуест.

Яъни:

Подшоҳ эшигидан нон излаган гадой,
Ўз суви билан қўлини ювиб, қўлтигига уриши
керак.

ҲАР ЮЗ МИСРА ШЕЪРИ БАҲОСИ БИР ПУЛ

Кунлардан бир кун соф кўнгилли амир Алишер фасо-хату *зарофат* боида замон шоирларининг нешқадами ҳисоблангани хожа Осафийга насиҳат қилиб деди:

— Ҳайронманки, ўткир зеҳингиз ва баланд татбиғиз бўла туриб, шеър ёзини билан кам машғул бўляпсиз, қимматан вақтингизни бефойда ўткизаётибсиз.

Хожа Осафий эътироз билдирди:

Аксинча шу кунларда ҳар қачонгидан кўпроқ шеър ёзаётибман. Масалан, ўтган кеча икки пуллик шам ёниб битгунча икки юз байт шеър ёздим.

Амир Алишер кулиб дедилар:

— Ундай бўлса ёзган ҳар миера шеърингизнинг баҳоси бир пул экан-да, мавлоно?!

ЎЛГИ ҲАМ БИР БАЛО, ТИРИГИ ҲАМ...

Мусиқа илмида замонасининг ягонаси бўлган мавлоно Алишоҳ олий даражали амир Алишерга арз қилди:

— Қамнадан илтифот ва марҳаматингизни аямасдан *вақф* бошқарувчиенга айтсангиз. Ҳар ойда бориб бош оғри-ги бўлиб юрмасаму олти ойлик маошимни бирданига тўлаб қўяқолса.

Олий ҳазрат амир Алишер дедилар:

— Мавлоно! Умримиздан олти кун қолганими, йўқми, буни билмаймиз. Шундай экан, нима учун сиз омонат ҳаёт-га бу қадар эътиқод қўйиб, олти ойлик маошни олдиндан талаб қиласиз?

Мавлоно Алишоҳ деди:

— Сиз буйруқ бераверинг, улар ҳам оқчани беравер-синлар. Борди-ю, куним битиб ўлиб қолсам, ўша пул гўру кафанимга етиб қолар.

Шундай кейин амир Алишер ҳазратлари дедилар:

— Ўлги ҳам бир бало, тириги ҳам бир бало деганлари сиз экансиз-да?!

ОТИНГИЗНИ БУНДАН ОРТИҚҚА ОЛМАДИЛАР

Кунлардан бир кун саховатли амир Алишер заиф ким-салар ичида ўзининг қизиқ кўрinishи ва гаплари билан бошқалардан мумтоз бўлган мавлоно Шаҳобиддин Мудав-

винга марҳамат юзасидан эгар-жабдуги билан бир от инъом қилди. Бу илтифотдан у ўзини олий ҳазратнинг хос кишиларидан ҳисоблаб хизмату мулозаматни ҳаддидан ошириб юборди. Амир Алишер отлашиб бирон ерга борадиган бўлса, у ҳам орқасида юрар, қайтиб келгандан кейин эса дарвозасидан нарига кетмас эди. Канадай ёнишиб олган бу одам туфайли амир Алишер кўп қисилди, лекин унга бирон ган айтишга, ҳузуридан йироқлаштиришга ботинолмади. Охири бўлмади. Хизматкорлардан бири, амир Алишернинг топшириги билан ўғри тариқда унинг уйига кирди ва отини ўғирлаб бозорга олиб бориб сотиб юборди.

Шаҳобиддин Мудаввин ўғрини ва отини кўп қидирди. Лекин тополмади. Шундан кейин амир Алишер ҳузурига келиб арз-дод қилди.

Амир Алишер деди:

— Отингнинг баҳосини берамиз, фақат шу шарт биланки, бундан кейин от сақламайсан, отланган кезларимизда бизга ҳам бош оғриги бўлмайсан.

Шаҳобиддин Мудаввин рози бўлди.

Амир Алишер хизматкорга буюрди:

— Мавлонога юз танга олиб чиқиб бериш.

Хизматкор Шаҳобиддин Мудаввинга тўқсон тўрт танга олиб чиқиб берди. Мавлоно оқчани олди, лекин уни ҳисоблаб кўриб таажжубланди ва деди:

— Бандага инъом қилинган оқча юз танга бўлиши керак. Бунинг олти тангаси қани?

Ҳозир бўлганлардан бири жавоб қилди:

— Отингизни бундан ортиққа олмадилар.

ТАНБЕҲ

Амир Алишер 1488 йили Ҳиротнинг Жомеъ масжидини таъмирлашга уринаётган эди. Бишонинг ёзувларини ёзиб бериш хожа Мирак наққош тахаллуси билан машҳур бўлган Саид Рухуллоғо топширилган эди. У бепарволик қилиб ишга кечикиброқ қўл урди. Наққошлар унга қараб иш бошлолмай турдилар. Ишбошилар Мирак наққошга насиҳат ҳам, дўқ-пўниса ҳам қилиб кўрдилар. Лекин фойдаси бўлмади. Аҳволни улуг амирга арз қилдилар. Амир қизиқ бир тадбир ишлатди. Ўша пайда Мирак наққош Ҳирот атрофидаги Саидравон қишлоғида дам олаётган эди. Амир

Алишер хожа Жалолиддин Муҳаммад мушшійини чақиртириб буюрди:

— Саид Рухулло девони олийга беш минг динор кенакийини қайтариши зарурлиги ҳақида *барот* ёзиб олиб келинг.

Мактуб келтирилгач, амир Алишер Саид Рухулло танимайдиган икки *навкар*ни чақиртириб келтирди, *барот*ни уларнинг қўлига топширди ва буюрди:

— Саидравон қишлоғига боринглар, хожа Мирак наққошни топиб қайд этилган маблағни сисёат билан талаб қилдинглар, ўзларингизни эса шахзода Фаридун Ҳусайн мирзонинг навкарлари деб таништирингиз.

Навкарлар Саидравон қишлоғига бордилар, Мирак наққошни топиб гирибонидан олдилар ва *барот*да кўрсатилган маблағни талаб қилдилар. Саид Рухулло ҳайрат денгизига чўмди, сўнг вазиятни ҳисобга олиб ялиниб-ёлвориб тушди:

— Ҳой биродарлар, мени масжиди жомеъга олиб боринглар, агар ҳозироқ ишга тушмасам ҳар нарса бўлай. Йўқ десанглар оқчани топишга ҳаракат қилай.

Лекин навкарлар унга қулоқ солмадилар, кечаси билан ҳибсада тутдилар. Эртаси куни эрталаб Мирак наққош навкарларга яна ялиниб-ёлворди:

— Мени масжиди жомеъга олиб боринглар, шояд амир Алишер ҳолимга боқиб, девон хизматчиларига айтиб, менинг отимга ёзилган *барот*ни бошқа кишининг номига ўтказиб, бу маблағни бўйшимдан соқит қилар.

Навкарлар унинг арз-додини қабул қилдилар, Саид Рухуллони Ҳиротга олиб бордилар. Амир Алишер масжид қурилиши тенасида экан. Наққош унинг оёқларига йиқилиб зорланди:

— Камбағаллик ниҳоясига етган шундай бир пайтда беш минг динор кенакийини банданинг зиммасига ёзибдилар. Бандага раҳм қилиб шу қоғозни қайтариб олиш чорасини кўрсалар абад ул-абад ота-бобомнинг раҳматига мушарраф бўлур эдингиз.

Амир жаноблари дедилар:

— *Барот*ни қайтариш мушкул, шундай бўлса ҳам бир қадар уриниб кўрурмиз, фақат шу шарт биланки, сиз ҳам ўн беш кун ичида ушбу муборак манзилнинг катибалари ташвишларидан кўнглимизни тинчитиб қўйсангиз.

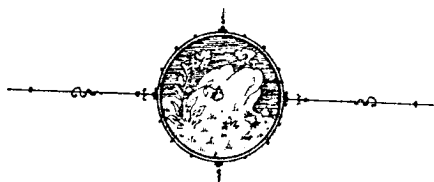
Мирак наққош улуғ амирнинг шартини қабул қилди ва мана бундай тилхат ҳам ёзиб берди: «Агар белгиланган

муддатдан бирор кун ўткундай бўлса, банда маблағ хусусида ўзини узрениз жавобгар ҳисоблайди».

Шундан кейин амир Алишер мулозими Камолиддин Хусайинни чақиртириб буюрди:

— Хожа Мирак наққош, уни олиб келган мулозимлар билан девоиға олиб бординг, нима бўлса ҳам унинг номига ёзилган баротни қайтарилишига кўмаклашинг.

Санд Рухулло хурсанд бўлди, дарҳол ёзувчиларга киришди...

ФЛАХРИДДИН АЛИ КОШИФИЙ

ЛАТОНФ АТ-ТАВОИФ

Ҳикоятлар

УЛУГБЕК МИРЗОНИҲ МАЖЛИСИ

Санд Имом Хубоний фозил ва хуштаб киши эди. У ма-на буларни ҳикоя қилади: Мирзо Улугбекнинг мажлисла-ридан бирида *Фирдавсий*нинг «Шоҳнома» си ўқилди. Мир-зо ундаги баъзи шеърларнинг маъносини мажлис аҳли ўр-тасига ташлади. Мовароуннаҳрлик бир одам «Шоҳнома» ни мирзо, унинг яқинлари ва маҳрамларига ёқмайдиган бир оҳангда ўқиди. Мирзо менга мурожаат қилиб «ушбу сўз ас-лида қаердан чиққан?» деб сўрадилар. «Хуросондан чиқ-қан», — деб жавоб бердим. Боиги мовароуннаҳрликлар ме-нинг зиддимни олиб: «Ҳа, хуросонликлар ўз мажлисларида шундай талаффуз қиладилар», деди.

Мен сўзимда давом этиб: «Хуросонда биров шеърни ёки бошқа нарсани ўқиганларида бузиб ўқийдилар, масалан, «Зафар асқан» (Зафар маскани) сўзини «зафарбоз» (за-фар ўйини) деб ўқийдилар», дедим.

Мирзо жавобимдан мамнун бўлдилар ва каминага хос чопонларини пиёом қилиб: «Минбаъд менинг хузуримда «Шоҳнома» бунақа бузиб ўқилмасин!» — дедилар.

Подшонинг таът.хонасидан бир кумуш офтоба ўғирланди. Кўини кўрган мунажжимни олдириб келиб ром очдирдилар. Мунажжим устурлобни олиб, толе вақтни белгилади, уни юлдуз ва сайёраларнинг ҳаракат йўлига мослаб, ҳисоб-китоб қилди. Кўн таҳқиқ ва мулоҳазалардан кейин: «Кумуш офтобани саройдагилардан биронтаси ўғрилаб қўйган», деди. Уни эшитиб турганлар хо-холаб кулиб юбордилар ва: «Бу қанақа гап ўзи? Қачондан бери сарой ўғрига маскан бўлибди?» — деб эътироз билдирдилар.

Мунажжим бўш келмади-да: «Саройда Кумуш исмли жория борми?» — деб йиғилганларга мурожаат қилди. «Бор!» — деб жавоб қилдилар улар бир оғиздан. «Кумуш офтобани ўша ўғирлаган», деди мунажжим.

Тафтиш ва текширишлардан сўнг мунажжимнинг таъбири тўғри бўлиб чиқди. Подшо офтобани жориядан тортиб олиб мунажжимга инъом қилди, ўғри эса жазоланди.

МУНАЖЖИМНИНГ ОРЗУСИ

Хусрави Парвезнинг хос мунажжими бўлиб, илму камолотда беназир эди. У бир куни подшога деди:

— Э, Хусрав! Менинг қотилим қачон келаркан? Шунини ўйласам юрагим орқамга тортади. Беҳаё хотирга бир хаёл келди.

— Сенинг бизда не даъвоинг бор? Ганир!

Мунажжим: «Хеч бўлмаса икки кун подшонинг қасрида истиқомат қилсам. Кечани ҳам ўша ерда кечирсам, айни иқболу саодатга сабаб бўлур эди», деб кўнглидагини ганирди.

Хусрави Парвез ижозат этди ва мунажжим ўн кечаю ўн кундуз подшонинг қасрида истиқомат қилди. Хусрав кечаси фаррошнинг ёнида ётди. Тўққиз кеча ўтиб, ўнинчи кеча бошланган куни Хусрави Парвезнинг ганимлари унинг ётоқхонаси деворини тешиб кирдилар ва мунажжимни подшо деб ўйлаб, бошини кесиб кетдилар. Хусрави Парвез бўлса омон қолди — у ўша кеча ҳарамда экан.

Нуширвони одил тушида тўнғиз билан бир идишдан сув ичибди. Эрталаб тушини вазирга айтибди, лекин у тушини таъбирлаб беролмабди.

— Бир қўнимга яраб қоларсан, деб кўндан бошингни силаб келаман, — дебди подшо вазирдан қойиниб, — лекин сен ҳатто тушини таъбирланга қодир бўлмадинг. Сенга уч қуш муҳлат, тушини таъбирини ё ўзинг, ё бўлмаса бирон таъбирчи билан ечасан. Аке ҳолда бошингни кесаман.

Вазир Нуширвони одил ҳузурда кўнгли хижил бўлиб чиқди ва саройдаги тамом олимлару мунажжимларни тўп-лаб бўлган гапни ўртага солди. Лекин ҳеч ким подшонинг тушини таъбирлаб беролмади. Шундан кейин вазир ўлимга рози бўлиб турган ҳам эди, кимдир шаҳардан тахминан икки тош наридаги горда бир ҳаким ўлатиринини айтиб қолди. Вазир отланиб ўша ҳакимнинг олдига жўнади. Ўша гор жойланган теналикга яқинланган ҳам эди, кимнингдир баланд овоз билан: «Э, вазир! Таъбирчи ахтариб ўзингни у ёққа урдинг — бўлмади, бу ёққа урдинг — натижаси чиқмади. Ваҳоланки, ўша тушини таъбири менинг қўлимда, уни мен ечиб беришим мумкин», — деган баланд овоз эшитилди. Вазир отининг жилловини овоз чиққан тарафга бурди. Қараса қаршиседа бир ёш бола турибди.

— Исминг нима? — деб сўради унда вазир.

— Бузуризмехр, — деди бола.

— Қанчадан-қанча уламо ва таъбирчи ечолмаган тушини муштдай бошинг билан сен қанақасига ечиб бера олардинг?

— Олим кўпу, лекин илм ҳар кимга ҳам насиб бўлавермайди, — деди бола ҳеч тап тортмай.

— Ундай бўлса, — деди вазир, — қани тушини таъбирини ечиб кўр-чи?!

— Мени подшонинг ҳузурига олиб бор, тушини таъбирини унинг ўзинга ечиб бераман, — деди бола.

Вазир ёқасини ушлади ва деди: «Бордию ечиб беролмасанг, унда нима бўлади?»

— У ҳолда бир қошиқ қонимдан кечдим, подшо сенин ўришига мени ўлдирма қолсин.

Вазир болали етаклаб саройга олиб келди ва бўлган воқеани бирма-бир сўзлаб берди. Подшо даргазаб бўлиб: «Тамом ҳукамо ва буюк уламолар ечиб беролмаган масалани қандай қилиб мана бу гўдак ечиб бера олади. Қўнимиз энди шу гўдакга қолдимиз?» — деб вазирга сиеат

қилди. Вазир бошини ҳам қилганча ер чизиб ўтираверди. Ўртага сукут чўкди.

Сукутни бола бузди:

— Шоҳо! — деди у, — сен мени гўдак фараз қилиб, мушкулимни ечиб беролмайди, деб ўлтирибсан.

— Қани ечиб кўр-чи, бўлмаса, — деди подшо сал юмшаган бўлиб.

— Бизни холи қолдирсинлар унда, — деди Бузуржмехр подшога таъзим қилиб.

Подшо билан Бузуржмехрни холи қолдирдилар. Шундан кейин бола сўз бошлади.

— Ҳарамингдаги суйган чўрпларингдан бирига кимдир шериклик қилади.

Бу гапдан подшо алланечук бўлиб кетди. Ким бўлди бу шерик одам? У яқинларини бирма-бир кўнгилдан ўтказди, лекин ҳеч кимса хотирига келмади. Сўнг Бузуржмехрга мурожаат қилди:

— Э, болакай! Сен қизиқ бир гапни айтдинг. Бу гапни қаердан олдинг? Сен буни қаердан биласан?

— Буни ҳозир исбот қиламиз, аъло ҳазрат! Ҳарамингиздаги барча аёлларни кўрикдан ўтказинг. Уларга бугун ҳарам соҳибаларига сардор тайинлажагингизни айтиб кўйинсин, — деди Бузуржмехр подшога.

Бузуржмехрнинг маслаҳати билан ҳарам соҳибалари саф бўлиб подшо, вазирлар ва ходимлар олдидан олиб ўтилди. Улар орасида илгари подшонинг назари тушган бир гўзал чўри ҳам бор эди. Ўша гўзал подшонинг рўбарўсига етиши билан вужудини титроқ босиб, оёқлари чалкашиб, йиқилишига бир баҳя қолди. Уни сафдан тортиб чиқардилар ва қаттиқ сўроқ қилинди. Қанизак охири: фалон исмли чиройли бир ғуломга ошнқ бўлиб қолганини ва кечалари у билан ҳарамда яширинча учрашиб туражагини бўйинга олди. Гуноҳкор жазога тортилди, Бузуржмехр эса сарой хизматига олинди.

Тамсиллар

БОЙНИНГ ВАЪДАСИ

Бадавлат бир одам дўстларидан бирига катта инъом ваъда қилибди. Лекин вақт ўтаверибди, ваъда эса ваъдалигича қолаверибди. Бир кун и ўша таъмагир валенеъмат дўстига ваъдасини эсига солиб хат ёзиб юборибди. Дўсти-

дан эса мана бу мазмунда хат олибди: худонинг бандаси қилган ваъда — таңгрининг зиммасидадир. Бу — ҳам фарз, ҳам суннат.

ИНЪОМНИНГ УЗОҚҚА ЧЎЗИЛГАНИ ДУРУСТ

Жаъфар ибн Яхъё ибн Холид бир одамга катта нафақа тайин қилибди, хазиначига эса кунда оз-оздан бериб туришини тайинлабди. Уша одам бир вақт вазирнинг хузурига кириб, «инъом озлик қиланти, кундалик харажатларимни қопламаётир. Хазиначига айтинг, яхшиси ҳаммасини бир йўла бериб қўяқолени», деб арз қилди.

Жаъфар ибн Яхъё деди: инъом оз бўлса ҳам узоққа чўзилгани хайрли, чунки у кунда бўлавермайди, ахён-ахёнда бир бўлади.

КАМҲАФСАЛА ТАЛАБА

Руқнуддавланинг вазири Абулфазл ибн Умид ўгли Абулфатҳни фазлу камолотда балоғат касб қилсин ва замонанинг етук одами бўлиб етишсин, деб Абулхусайн Аҳмад ибн Форисийга шогирдликга берди. Лекин Абулфатҳ ўқишда камҳафсалалик ва ялқовлик қилди. Устоз унинг отасига мана бу мазмунда хат ёзиб юборди: аслида ўғлининг калласи чумолининг бошидан ҳам кичик, бўйи эса шишанинг гарданидан ҳам қисқа экан.

ВОЪЗНИНГ ДУОСИ

Бир кун бадавлат бир одам *воъиз*га тилла узук ҳадыя этиб, илтимос қилди:

Минбардан туриб менинг ҳақимга яхшилаб дуо қилинг.

Воъиз узукни киссасига солди ва намози жумъада минбардан туриб унинг ҳақига бундай дуо қилди: Худоё, фалончига беҳишдан бир тилло қаср ато қил, унинг томи бўлмаса ҳам майли!

Воъиз минбардан тушгач, ҳалиги одам унинг қўллари-дан тутиб миннатдорчилик билдирди. Лекин, деди у, қилган дуонингизнинг маъносига кўп ҳам тушунолмадим, «томи бўлмаса ҳам майли», деганингиз нимаси?

Воъиз жавоб қилди: берган узугинг чиндан ҳам тилломни йўқми билмайман. Шу сабабдан таңгри таолодан сенга томсиз қаср тиладим.

ҲАҚПАРАСТ ОМИЛ

Қишлоқ аҳли халифа Маъмунга омилининг зулмидан шикоят қилиб келибдилар ва адолат ўрнатишни илтимос қилибдилар.

Халифа уларга жавоб қилибди: омилларим орасида ундан ростгўйроқ ва ҳақпарастни йўқ. Унинг ҳар аъзоси, тирноғидан сочигача ҳақпарастлик ва адлу инсоф билан тўладир.

Буни эшитиб, деҳқонлардан бири деди: ундай бўлса унинг ҳар бир аъзосини бир вилоятга юборсангиз кўн яхши бўларди, токи сизга тобе ўлкаларда адлу инсоф қарор топарди.

ЗИНДИҚНИНГ УЗУГИ

Бир гуруҳ бўҳтончилар халифа ҳузурига бориб «фалон киши зиндиқлар тоифасига мансуб бўлса керак, чунки Мутаваккил биллаҳ номи ёзилган узук тақиб юрибди», деб чақдилар. Халифа уни тутқизиш келди ва сўроқ қилди. Уша одам тиз чўкиб, зорланиб йиғлади ва деди: қадрдон бир дўстим бор эди. Неми Зайд. Ўзи ҳозир сафарда. Жўнаб кетини олдидан шу узукни «мендан ёдгорлик бўлсин, аҳён-аҳёида бир қараб қўйсанг ёдингга тушаман», деб эди.

Халифа не сабабдан йиғлаганининг сабабларини суриштирган эди, бундай деди: сизнинг одамларингиз мени кузата бошлаганларидан бери шунақа йиғлоқи бўлиб қолдим. Йиғламагунимча ўша дўстим ёдга тушмайдиган бўлиб қолди. Ҳозир ёнимда бўлганда, суянчигим бўларди.

Халифа унинг қўлидаги узукни олиб кўздан кечирди. Унинг назарида узукга «зиндиқи баоллоҳ» (Зиндиққа тағри ёр) сўзлари нақш қилингандай туюлди. У: «Аъло ҳазрат! Ундай эмас, «Зайдба-оллоҳ» (Зайдга тағри ёр) деб ўқиш тўғри бўлади», деб жавоб қилди.

ҚАБРИСТОНДА СЎЗЛАНГАН НУТҚ

Умар ибн Абдулазиз вафот этди. Уни дафи қилишгаётганда ўғли Абдулмаликнинг назари нутқ сўзлаётган одамга тушди. У сўзлаётиб кўпроқ чап тарафга ўгирилиб қарарди. Дафи маросими тугагандан кейин Абдулмалик унинг ёнига борди ва: «Тақсир, сиз гапираётиб чап тарафда турганлар-

га кўпроқ илтифот қилдингиз. Буни қандай тушунса бўлади?» — деб сўради. У жавоб қилди: «Уяган азизнинг ёронларини кўриб олинглар», деб шундай қилдим.

УЧИНЧИСИНИНГ НИМА КЕРАГИ БОР?

Зариф бир одамни аллақандай гуноҳ билан айблаб подшонинг ҳузурига олиб келдилар. Сўроқ ва суриштиришлардан кейин, подшо жаллодни чақиртириб: «Унинг башарасидан тешик очиб қўй, токи яхши кўрадиган бўлиб қолсин!» — деб буюрди.

Зариф одам подшонинг оёқларига йиқилиб деди: «Э, подшоҳи олам! Башарамда бир эмас, икки кўзим бор. Учунчисининг нима кераги бор?»

САЙИДЗОДАЛАР НЕГА

КЎПАЙИБ КЕТДИ?

Султон бир куни саййид Абулғиёс исмли одамдан сўради:

— Тақсир, дейман шу кунларда саййидзодаларнинг сонинча кўпайиб кетдими? Бунинг сабабини билмайдиларми?

— Ота-боболарингиз ҳар куни беш вақт намоз устида «Муҳаммад мустафога ва унинг хонадонига саломлар бўлсин!» — деб дуо қилиб тургандан кейин саййид кўпаймасдан ким кўпайсин?

АРАФА КУНИ ТУТИЛГАН

РЎЗАНИНГ ХОСИЯТИ

Зариф одамга бир олим дебди:

— Қимда-қим арафа куни рўза тутса, бир йиллик гуноҳига кафорат бўлади.

Иттифоқо ўша зариф киши ёз ўта иссиқ келиб, одам ташналикдан ўлим азобига тушган бир йили арафа куни чошгоҳда сабрсизлик қилиб рўзасини очиб юборди. Унга маломат қилиб: «Не сабабдан рўзангни очиб юбординг?» — деганларида у бундай жавоб қилди:

— Рўзамни ҳақиқатан ҳам куннинг қоқ ўртасида очиб юбордим. Нима ҳам қилдим, энди бир йиллик эмас, олти ойлик гуноҳим ювиладиган бўлди.

Қози зариф одамга деди:

— Биродар, йўқ демасанг сендан зарофатли бир гап еўрасам.

— Тақсиримдан вақт у ёқда тургани, жонимизни ҳам аямаймиз, сўрайверсинлар,— дебди ҳалиги зариф одам.

Ўртада савол-жавоб қизик кетди. Қози сўради:

— Ит бир-бирига тутан томлардан чениб бораётиб ел чиқариб юборгандай бўлса, у қайси томинг соҳибига тегишли бўлади?

— Ит елни қайси том устига чиқаргани аниқлаб берилса, бажонидил айтиб берардим.

Қози бир оз хижил бўлди, лекин бўш келмади:

— Борди-ю, томлар ёнма-ён бўлса-чи?

— Унда елни иккала том соҳибни тенг бўлиб олишлари керак.

— Агар ўша вақтда том эгалари уйларида бўлмаса-чи?

— Унда ел байтузмолга тегишли бўлади.

МАҚБАРАНИНГ КАМЧИЛИГИ НИМА?

Хожа Муъминий исмли бир одам тиривлик чоғида ўзига мақбара қурдирибди. Усталар мақбарани бир йил деганда қуриб битирибдилар.

Хожа сарқордан сўрабди:

— Мақбара кўн яхши қурилибди. Лекин айтинг-чи, сизнингча, унинг бирон камчилиги борми?

— Бор.

— Нима етишмайди?

— Жанобларининг вужуди шарифлари етишмайди.

МИНГ БИР ДАРДГА ДАВО ГИЁХ

Мавлоно Муқаррарий Кўҳистоний исмли фозил бир шоир ўтган экан. У девон мураттаб қилган, кўҳистонликлар тилида кўн яхши шеърлар ҳам битган экан. Қуилардан бир қуни бир бойвачча уни меҳмонга тақлиф қилибди, дастурхон ёзиб анвойи таомлар тўртибди. Шулар орасида қайнатилган қандайдир бир гиёҳ ҳам бор экан. Бошиқа овқатлар туриб у меҳмонга ҳалиги гиёҳга ишора этиб деди:

— Марҳамат, мавлоно! Мана бу таомдан танаввул қил-

синлар, уни ўз қўлим билан тайёрлаганман. Минг бир дардга даво бу.

Гиёҳнинг бир шохчасини синдириб олиб отзига олиб борган ҳам эди, ундан чиққан сассиқ ис димоғига урди, кўнглини айнитди. Емади ва авайлаб уни яна лаганга қўйди.

Меҳмон кузатиб турган экан, меҳмонни мажбурлаб, гиёҳни яна мақтай кетди:

— Э, мавлоно! Гиёҳдан нега танаввул қилмадилар? Фойдасини кейин биласиз, у минг бир дардга даво.

— Уни пишираман деб кўп овора бўлибсиз, тақсир. Бизнинг унга ҳали муҳтожлангимиз йўқ эди, — деди меҳмон тавозе билан, — дардимиз ҳали мингдан ошганича йўқ.

БИЗ ҲАМ ШУ МУСИБАТНИ ЭШИТИБ,

ЖАНОЗАГА КЕЛГАН ЭДИК

Ҳиротнинг тамом шоирлари ва фозил кишилари Бахиллий деган бадавлат бир кишининг уйига меҳмонга боришибди. Хожа бундан огоҳ экан, гуломига деди: «Шитоб билан ташқарига чиқ ва «афсуски сизларни бутун меҳмон қилоямаймиз, чунки бечора хожа бундан бир соат муқаддам бу фоний дунёдан боқий дунёга равона бўлдилар», деб айт».

Гулом хожагининг айтганларини қилди.

Шўх таъб шоирлардан бири деди:

— Бандалик, иним! Хожангиз бизларнинг валенеъматимиз эдилар. Илож қанча, бу ҳаммамизнинг бошимизда бор гап. Биз ҳам шу мусибатни эшитиб, жанозага келган эдик.

БАХИЛИЙНИНГ МЕҲМОНДОРЧИЛИГИ

Шўх бир одам ўша Бахиллийникига меҳмон бўлиб борибди. Бахиллий чўрисини чақириб, буюрди:

— Азиз меҳмон учун шитоб билан полуда ҳозирла!

— Асал билан ёғ йўқ, бўлмаса жоним билан тайёрлардим уни, — деди чўри.

— Унда, — деди Бахиллий, — *ҳарир* ва дибодан тикилган либос келтир, азиз меҳмон роҳат қилиб ухласинлар.

Меҳмон қўл қовуштириб деди:

— Э, хожа! Ҳимматлари учун ташаккур. Бирон парча қаттиқ нон топилмайдими уйларидан? У *ҳарир* ва дибодан тикилган либосдан афзалроқ эди

ФАЛОН КАЛИМАНИ ҚАЕРГА ҚЎЙДИЛАР?

Орадан бир неча вақт ўтиб, куз чоғи ҳалиги шўх таъб одам яна ўша Бахиллийникига келди. Дарвозанинг ёриғидан қараса, Бахиллий сунада бир товоқ анжирли олдига қўйиб зўр шитиха билан еб ўтирган экан. У дарвозани қоқди. Хोजа Бахиллий товоқдаги анжирли дастурхон остига яширди, сўнг бориб дарвозани очди, меҳмонни сунага етаклади. Хोजа Бахиллий фотиҳадан кейин мезбонга мурўжаат қилди.

— Ким бўладилар?

— Хофизман, Етти пора Қуръонни қироат билан ўқийман.

— Қулбамизга не хизмат билан келдилар?

— Хонадонингизда ўтган-кетганларни ёдлаб, дуо қилиб ўтай деб эдим.

— Бирон оятдан бир нима ўқинг бўлмаса.

— Жоним билан, хожам! Сўнг меҳмон сураини таборакдан бир оятни ўқиди. Ўқиди-ку, лекин сал чалароқ ўқиди.

— Тақсирим, фалон калимани қаерга қўйдилар? — деб сўради хожа Бахиллий катта жаида голиб келган хўроздай кеккайиб.

— Ху анови ерга, — деди хофиз дастурхоннинг ҳалиги бир товоқ анжир яшириб қўйилган тарафини кўрсатиб.

ХУШНУД БЎЛИБ КЕТМАГАН БЎЛСА,

БОШҚА КЕЛМАЙДИ-ҚЎЯДИ

Бир тақводор шўх таъб дўстидан сўради:

— Шу йили муборак рамазон биздан хушнуд бўлиб кетдимикан, ё йўқмикан?

— Ҳа, тақсир! Хушнуд бўлиб кетди.

— Буни қаердан биладилар?

— Шунданки, тақсир, бордию хушнуд бўлиб кетмаган бўлса, келаси йили келмайдилар-қўядилар-да!

ИЎЛОВЧИ БИЛАН ҲҒРИ

— Шероздан чиққан бир йўловчи йўлда, катта бир дароҳт ёнида тўхтаб таҳорат олди, белбоғини ёзиб намози асрга ўтирди. Сал нарироқда ўғри унинг кавушини пойлаб

ётарди. Йўловчи буни фаҳмлаб жойнамозга кавушини ечмасдан чиқди.

Йўловчи намозини ўқиб бўлгач, ўғри унинг қаршисига келиб саломлашди, сўнг сўради:

— Э, оллоҳнинг бандаси! Нега кавушингни ечмай жойнамозга чиқдинг?

— Ўтган ҳафта биттасини фалон масжидда эгасига топшириб, закотдан қутулганман,— деди ўғрига йўловчи.

МАҚТАНЧОҚ

Жўчи немли бир одам жамоат олдиди мақтаниб деди:

— Мен ва онам моҳир муважжимлармиз. Бирон таъбирда ҳеч қачон хато қилган эмасмиз.

Ингилганлардан бири деди:

— Нимага асосланиб бундай дейсан?

— Шунга асосланиб бундай дейманки, агар булут пайдо бўлса мен албатта ёмғир ёғини керак, дейман, онам эса аксинча, балки ёғмас дейдилар. Ҳар ҳолда иккимиздан биримизнинг таъбиримиз тўғри бўлиб чиқади.

ИККИ ВАЗИР СУҲБАТИ

Хожа Пир Аҳмад Хавофий қирқ йил миқдорида Шохрухнинг вазирлигини бўлиб хизмат қилди. Хожа Аҳмад ибн Довуд ҳам Шохрух миқдорида вазирлигини эди. Лекин асли сиёҳчилардан эди. Бир кун у хожа Пир Аҳмад Хавофийнинг олдиди роса мақтанди. Хожа Пир Аҳмад Хавофий эса: «Ҳа, мавлоно, сиз ҳақиқатан ҳам зўр мансабдорсиз», деб қўйди.

Баҳор кунларидан бирида хожа Аҳмад ибн Довуд Ҳирот қасрининг хандақидан ўтиб бораётганда хандақ деворига ин солган қушлар жўр бўлиб сайраб кетинди. Улардан коко (ака) деган овоз эшитиларди. Шу сабабдан бу қушларни коко деб атайдиган бўлинди. Бир кун вазирлар хандақ ёнидан ўтиб кетишаркан эдилар, хожа Аҳмад ибн довуд хожа Пир Аҳмад Хавофийдан сўраб қолди:

— Мавлоно, қушлар нима деб сайрашаркан эканлар?

— Коком келди, деб сайрашарканлар, мавлоно,— деб жавоб қилди хожа Пир Аҳмад Хавофий.

Хожа Аҳмад ибн Довуд эпчил одам эди. Ҳам вазирлик қиларди, ҳам ваъз айтарди. Бир куни Шохруҳ мирзо Пир Аҳмад Хавофийдан сўради:

— Хожа Аҳмад қанақа воъиз?

— Ваъзига амал қилмайдиган воъиз, — деб жавоб қилди Пир Аҳмад Хавофий.

ХАЛИФАНИНГ ПУШЛИМОНИ

Аббосий халифалардан ал-Восиқ вазирини топдириб келиб сўради:

— Қаерларда юрибсан, э *Хомон*?

— Сиз учун *сарих* қурдиртираётган эдим, — деб жавоб қилди вазир.

Сарих деб фиръавининг кўнжини айтардилар. Халифа хайрон бўлди. Нима қилиб қўйганини энди англади, ахир *Хомон* фиръави вазирининг исми эди-ку?!

ВАСВАСА КАСАЛИГА ГИРИФТОР

БЎЛИБ ҚОЛГАН НАДИМ

Подшонинг эпчил надими бор экан. Бир вақт у васваса касалига гирифтор бўлиб қолибди. Ултиришларда соқолидан бир тук юлиб олишни ҳам одат қилибди. Охири подшо унга қаттиқ танбеҳ берибди ва дебди:

— Иккинчи бор шундай қилганингни кўрсам жаллодга буяриб иккала қўлингни қирқтириб ташлайман.

— Узр тутадилар, аъло ҳазрат! Бу такрорланмайдди.

Надим подшонинг мажлисидан маъюс ҳолда чиқибди. Ултиришда ўзини эҳтиёт қиладиган бўлиб қолибди, лекин унда шу қилингни такрорлайверибди.

Орадан анча вақт ўтиб, бир куни подшонинг мажлисидан надим дунёнинг ажойибу гаройибларидан сўзлаб, подшони кўп хушнуд қилибди. Бир вақт подшонинг кайфи ошиб қолиб надимга катта илтифот кўрсатибди.

— Э, фалон, — дебди у надимга мурожаат қилиб. — сенга кўп серунум ерларини ниъом қилмоқчиман, токи умринингнинг охиригача роҳат-фароғатда кун кечиргин. Яна нима сўрасанг «йўқ» демаймин.

— Минг бор ташаккур, аъло хазрат! Яхшиен соқолимни инъом қилиб қўя қолинг, токи ундан хоҳлаган ерда истаганимча юлайини. Бундай қилмасам қўлим қуриб қолади, — дебди надим.

БОШНИГ ОГРИБ ТУРГАН БЎЛСА,

МЕНДА НЕ ГУНОҲ?

Дехқон *саркорнинг* дастидан охири подшоининг хузурига арз-дод қилиб борди. Лекин подшо унинг гашига қулоқ солмади ва ерга қараганича ишдамасдан ўтираверди. Дехқон арзини яна бир бонидан арз қилди. Подшо бир нима демай унга орқасини ўгириб олди. Дехқон бўш келмади — арз-додда туриб олди. Подшо даргазаб бўлди ва унга ўтирилиб қўлини палахса қилди:

— Эй, оллонинг махлуқи! Тамом дардисар экансан-ку, йўқол кўзимдан!

— Аъло хазрат, — деди дехқон қўлларини кўксига қўйиб, — ахир бошинг огриб турган бўлса менда не гуноҳ?

ҲАЖЖОЖ ВА ТОВУС

Яманлик Товус немли бир одам Ҳажжожнинг хузурига келиб қолибди. Ҳажжож уни астойдил имтиҳон қилибди, Товус эса унинг ҳамма саволларига қўрқмасдан жавоб берибди.

Ҳажжож аввал Яманда ҳоким бўлиб турган акасида сўз очибди:

— Сенинг ҳукмфармонинг Муҳаммад ибн Юсуфнинг ҳол-аҳволи қандай?

— Ўлгунча семиз, девдай барваста одам у, — деб жавоб қилди Товус.

— Мен унинг семиз ёки барвасталигини сўраётганим йўқ, унинг адлу инсофини суринтираётиман — деди Ҳажжож.

— Золим, фосиқ, бузук, хушхор, нопок одам у, — деб жавоб қилди Товус.

Ҳажжожнинг жаҳли чиқди ва яманликга ўшқирди:

— Нега бир бандаини мусулмонини юз бор улугроқ шахс олдида шунча маломат қиласан?

— Бу шахс ундан юз бор улугроқ экан, демак шу қадар золихроқ бўлса керак, — деди Товус Ҳажжожнинг кўзларига тик боқиб.

Ҳажжожнинг хуну бийрони чиқди:

— Ҳов, худонинг махлуқи! Мени таниянсанми, ўзи?

— Ҳа, таниётиман. Сен Ҳажжож иби Юсуфсан. Муҳаммад иби Юсуф эса сенинг ининг бўлади.

— Шундай экан, менинг хузуримда инимни маломат қилгани кўрқмайсанми?

— Йўқ, кўрқмайман, чунки сен худодан кучли эмасан-ку?!

Ҳажжож яманликдан яна бир савол сўради:

— Араб қабилалари ичида қай бири яхши?

— Бани Ҳошим қабиласи яхши, чунки пайгамбаримиз ўша қабиладан чиққан.

— Қайси қабила ёмон?

— Сақиф қабиласи, чунки сен билан ининг ўша қабилага мансубсанлар.

ҚОРНИНГ ОҒРИГАН БЎЛСА,

КУЗИНГДАН КЎР

Бир одам табибнинг олдига бориб, қорни оғриги касалигига мубтало бўлиб қолганини арз қилди ва ундан мадад тилади.

— Бугун нималарни еб эдингиз? — деб сўради табиб.

— Фақат уч дона куйган нон еган эдим, холос, — деб жавоб қилди бемор.

Табиб хизматкорни чақириб дорилар солинган қутичани олиб чиқишни буюрди, сўнг ундан бир дорини олиб беморга мурожаат қилди:

— Қани биродар кўзларингизни катта очинг, дори куйиб қўй.

— Йўқ, тақеир, мен сизга қорнимдан шикоят қилган эдим шекилли?

— Йўқ, — деди табиб, — сизнинг кўзингиз чатоқ. Соғ бўлганда куйган нон ермидингиз?

ТАБИБНИНГ ТАВСИЯСИ

Бемор табибга арз қилди:

— Қулаиқ касалига мубтало бўлиб қолдим. Ёрдам қилмасангиз бекорга ўлиб кетаман.

Табиб ундан қандай овқатларни кўпроқ истеъмол қилишини суриштирган эди, у жавоб қилди:

— Кўпроқ тузланган балиқ гўшти, қоқ қилинган мол гўшти, тухум ва ҳоказоларни хуш кўраман.

— Агар шу бугун ўлмай қолсангиз, — деб тавсия қилди табиб, — эртага албатта бир бог хашакка мишиб ўзингизни шаҳар минорасидан отинг, зора тузалиб кетсангиз.

МЕЪДА ДАРДИГА ЧАЛИНГАН ОДАМ

Бир одам табибга меъда дардига чалиниб қолганини арз қилиб, ундай ёрдам сўради.

Табиб унинг томирини ушлаб кўриб, кўнроқ нималарни ейишини суриштирди.

— Бир ўтирганда қирқ қовун, уч қадоқ нон, беш мани мол тўшти, ўн беш қадоқ анор, банарти ширинликка талаб бўлиб қолгудай бўлсам, саккиз қадоқ ёнғоқ солинган ҳалво ейман, — деди бемор.

Табиб қўлига қоғоз олиб унга бир нималарни ёзди, сўнг тўрт буклаб беморга узатди:

— Қоғозга ёзилганларининг барчасини истеъмолад қилсангиз, иншоолло, шифо топиб кетарсиз.

Бемор кўчага чиққач, қоғозни ёзиб ўқиса, мана булар ёзилган экан: «Ўн қадоқ иншиқ тинт, йигирма қадоқ *турунже*, ўттиз қадоқ хурмо, қирқ қадоқ бухоро олуси бирваракайига истеъмолад қилинсин».

УНДАЙ БЎЛСА МОЛ

ДУХТИРИГА БОРИНГ

Бир одам қоринини кучоқлаганча дол-фарёд кўтариб табиб хузурига келиб ёрдам тилади.

— Кеча нима еган эдингиз? — деб сўради табиб.

— Уч мани энак емни, — деб жавоб қилди бемор.

— Унда тўшна-тўғри бориб мол-хонини муолажа қиладиган табибга мурожаат қилинг, — деди табиб.

СОВУҚ ГАЙ

Бир одам табибдан сўради:

— Тақсир, бўса несиқ бўладими ёки совуқми?

— Бунини билмадим, лекин гапини олдириб кетинини яхши биламан, — деб жавоб қилди табиб.

УЛИКЛАРДАН УЯЛГАН ТАБИБ.

Табиб қабристон олдидан ўтаётганда юзини қўли билан тўсиб оларкан. Бунни сўраганларга «мурдалардан уялганимдан шундай қиламан», деб айтаркан.

МУНАЖЖИМНИНГ ҚУВОНЧИ

Мунажжимни дор остига олиб бордилар. Яқин орада турган бир одам ундан сўради:

— Бу аҳволингизни толеъингиздан кўрмайсизми?

— Мартабам бир даражага кўтарилди, лекин бу айнан шу ерда содир бўлади, деб ўйламаган эдим, — деб жавоб берди мунажжим.

МАЖДИЙ

ЗИЙНАТУЛ-МАЖОЛИС

Ҳикоятлар

МАЛОМАТНИНГ МУКОФОТИ

Бир куни хожа Низомулмулкнинг ганимлари йиғилишиб Султон Маликшоҳ ҳузурига кирдилар ва уни маломат қилиб, дедилар:

— Хожа Низомулмулк сизга хиёнат қилди. Сизга билдирмасдан икки минг гулом сотиб олди.

Бу гап хожа Низомулмулкнинг қулогига етгач, олдини олди — султон шарафига катта зиёфат уюштириб, унинг кўнглини овлади: бошидан зар сочди, сўнг чўк тушиб таъзим бажо келтирди. Кейин оризни чақириб, «бозордан олиб келинган ўша икки минг гуломни султон девонининг дафтарига қайд қилиб қўй», деб буюрди.

Султон бунинг сабабини суриштирган эди, хожа Низомулмулк деди: «Қунлардан бир куни амирлардан бири девонхонада *густоҳона* иш тутди. Мен эса улуғлик қилиб унга бир нима демадим».

— Бундан кейин, — деди султон, — қанча гуломнинг бўлеа ўзингга буюрсин. Қимда ким густоҳлик билан арз қилганда эса адабини ўзинг беравер.

ЗУККО ҚОЗИ

Бир одам қора қушимга яраб қолар, деб дарахт тагига бир минг мисқол тиллани кўмиб қўйди. Маълум вақт ўтиб бориб қараса, ҳеч вақо йўқ — дарахтнинг таги қазилган, ҳатто илдизларидан баъзилари қирқиб олинган эди. Ўша одам дод-фарёд қилганича қозининг олдига борди ва бўлган воқеани айтиб ёрдам сўради:

— Уйингга боравер, икки-уч кундан кейин келиб хабар ол. Лекин, бу гаини бошқа биров одамга айта кўрма,— деди қози унга.

Даъвогар кетгач, қози хосу авомнинг нажодқори ҳисобланган табибни чақиртириб уни хилватга тортди ва сўради:

— Фалон дарахтнинг томири ростдан ҳам фойдали дорими?

— Шундай, тақсир. Унинг хосияти зўр, фойдаси эса чексиздир,— деб жавоб берди табиб.

— Шу қушларда,— деди қози унга тик боқиб,— биров одамни ўша дарахтнинг томири билан даволаганми эдинг?

— Ҳа, тақсир, фалон кун бир одам нажот сўраб келган эди, ўша дарахт томирини буюргандим,— деб жавоб қилди табиб.

Қози табиб айтган ўша одамни чақиртирди, қонун, ҳикмат, қуръон ва *ҳадиси* неш қилиб, у билан жиддий сўзлашди. Шундан кейин ўша одам дарахт остига кўмилган олтинни олганлигини бўйнига олди ва эгасига қайтариб берди.

СУЛТОННИНГ МЕҲРИБОНЧИЛИГИ

Султон Санжар замон уламоларидан бири хожа Абул-фазлни мамлакатлардан бирга элчи қилиб юборди. Қайтишида эса йўлга пешвоз чиқиб уни қарши олди. Йўлда унинг қулогига уч марта нималариндир шивирлади. Хожа Абулфазл бўлса «Йўқ, аъло ҳазрат! Мен бунга рози эмасман», деди. Эртаси эрталаб шогирдлари хожадан султон унинг қулогига нималар деганини суриштирдилар.

— Султон: «Рухсат этсангиз отдан тушиб ёнингизда бирга борсам», деб илтимос қилди. Мен эса: «Бундай қилиш подшоҳликнинг шавкатига фўтур етказали. фиёқу фасод чиқинига сабаб бўлади», деб кўнмадим.

ИСКАНДАР ВА НАДИМ

Искандар Зулқарнайининг ҳос кишиларидан бири жишоат қилиб қўйди. Искандар надимлар ва лашкар бошлиқларини тўплаб: «Унга қандай чора кўриш лозим?» — деб сўради.

— Мен сенинг ўрнингда бўлганимда уни ўлимга маҳкум қилган бўлардим, — деди *аржони давлатдан* бири.

Искандар уни бошдан-оёқ тикилиб кузатди ва сукутдан кейин деди:

— Сенинг ўрнингда бўлмаганимнинг шукронаси учун уни озод қилдим!

АСИРНИНГ ТАДБИРКОРЛИГИ

Бир пайт уч юз асирни амир *Муъин ибн Зайднинг* ҳузурига олиб келдилар. Амир уларнинг барчасини ўлимга ҳукм қилди. Шу пайт асирлар орасидан бир кўхлик йиғит отилиб чиқиб амирга мурожаат қилди:

— Э, улуғ амир! Сени худога топширдик. Айт, ўлимимиз олдидан бизга сув беришин.

Амир мулозимларга асирларга сув беришни буюрди. Шундан кейин ўша йиғит ўридан туриб амирга қуллуқ қилди ва деди:

— Э, Улуғ амир, бугун сенинг меҳмонинг бўлдик. Меҳмонга мурувват ва иззат-икром кўрсатиш мезбоннинг бурчи. Сен ўз бурчингга содиқ экансан.

— Рост сўзладинг, йиғит, — деди амир унга, — асирларнинг ҳаммасига ҳаёт бағишладим.

ТАРКИ ДУНЁ ҚИЛГАН ҲАКИМ

Мўътабар бир ҳаким дунё ишларини тарк этиб, горда макон тутди ва эртаю кеч тоат-ибодат билан кун кечирди. Бир куни у подшонинг хаёлидан ўтди ва: «Олиб кел!» — деб вазирни юборди. Вазир бориб унга подшо йўқлаб қолганини айтган эди, ҳаким жавоб қилди:

— Менинг бирон киши билан сўзлашишга тоқатим йўқ. Ҳозир узлатда ўлтирибман. Подшо билан ҳам, гадо билан ҳам суҳбатни аллақачон йиғиштириб қўйганман.

Вазир кўп уриди, ялиниб-ёлворди, дўқ-пўписа қилди,

лекин фойдаси бўлмади. Охири жаҳли чиқиб деди.

— Подшонинг хизматига ихтиёр қилганингда бунақа қора кунларга қолмаган бўлардинг

— Сен эса бу дамларнинг қадрини билганингда подшо хизматида юрмасдинг, — деди кулиб ҳақим.

ДЕВОНАНИНГ НАЙРАҒИ

Кунлардан бир кун бир одам занжирбанд девонани Газианинг дорушинофосига етаклаб келди. У эса ҳаял ўтмай кўн ширин сўзлар билан у ердаги одамларни ўзига маҳлиё қилди. Одамлар девонанинг сўзларини эшитишга ошиқиб унинг чор атрофини ўраб олдилар. Уларнинг орасида ҳарир салла ўраган ўзига тўқ одам ҳам бор эди. Сухбат қизиби, ҳамма ўзидан кетган бир пайтда девонанинг шериги ҳалиги одамнинг салласини бир-икки еридан қирқиб қўйди. Кейин биллиб қолиб, ўша одам кўн койинди, девона эса унга тасалли бериб деди:

— Хафа бўлма, биродар! Фалон ерда яхши бир ямоқчи бор. Борсанг, саллангни билинмайдиган қилиб тўрлаб ямаб беради.

У ямоқчиникига борди ва икки *мисқоллик* кумуш тапга бериб салласини тўрлатиб олди. Орадан бир мушча вақт ўтгач, у ўша девонани бозорда учратиб қолди. У одамларни чор атрофига йиғиб ган сотаётган экан. Бўшагандай кейин ёнига борди ва ҳол-аҳвол суриштирди.

— Мен, — деди девона ниҳоят, — аслида яншини-пинини эмасман, мана бу мени етаклаб юрган одам билан ямоқчига шерикман. Биз шу йўл билан харидор излаб тирикчилик ўтказамиз.

БАХРОМ ГҲР ВА ДОНШИМАНД

Баҳром Гўр замоннда *фазлу зикматда* ягона бир ҳақим ўтган экан. Уни бориб Баҳром Гўрга таъриф қилдилар. Баҳром Гўр уни чақиртириб келтириб имтиҳон қилди. Доншимандининга ниҳоят ҳосил қилгач, уни вазирликка тайин қилмоқчи бўлди. Лекин бир фуреат ўйлаб кўриб,

уни яна бир бор имтиҳон қилмоқчи бўлди ва *хони хосга* таклиф қилди. Дастурхонга дунёда бор барча неъматлар тортилди. Ҳаким подшонинг хузурда аввал неъматларнинг барчасидан таповул қилди, сўнг бир катта товуқ гўштини пок-покиза туширди. Сўнг яна бир товуқни емоққа тутинди. Буни кўргач, Баҳром Гўр ўз-ўзига деди: «Бу одам назаримда хўб очкўз кўринади. Менинг хузуримда тап тортмай шунча овқат еди. Бу аҳволда, уни вазир қилиб тайинлайдиган бўлсам, йўғимда хазина қуритиши турган ган». Шундай деди-ю, унга ҳадя ва сарпо бериб жўнатиб юборди.

МУТОИБОТ

СУВИ ЕР САТҲИДА ЭКАНУ

ОДАМЛАРИ ТУБАН ЭКАН

Исмоил ибн Муҳаммад *фасиҳ* ва фозил киши бўлиб, Аббосия халифаларига яқин киши эди. Бир вақт Нишопурга бориб қолди. Бу ернинг об-ҳавоси ёқиб қолиб, бир неча *коризни* сотиб олди ва ўша ерни ватан тутди. Ўша вақтларда Нишопурда ўн икки мингга яқин *кориз* бор эди. Орадан маълум вақт ўтгач, нишопурликларнинг муомаласидан ранжиди. Шу пайт халифадан хат келиб қолди. Халифа ундан «Нишопурнинг об-ҳавоси ва халқининг турмуши, феъл-атфорида мени оғоҳ қилиб тур», деб илтимос қилганди. Исмоил ибн Муҳаммад халифага жавобида бундай деб ёзди: «Нишопур дилкушо ер экан. Суви ер сатҳида экан-у, лекин одамлари ер остида эканлар».

ШОҲРУҲ МИРЗО ВА АЛАЙКА КЎКАЛТОШ

Алайка кўкалтош Шохруҳ мирзонинг мўътабар амирлари жумласидан эди. «Шохруҳ мирзо илоҳим жаннати бўлгайлар», деб, бунинг бадалига одамларга доимо пул қарз бериб турарди. Бўхтончилар унинг бу гапини қўшиб-чатиб подшонинг қулогига етказдилар ва унинг қаҳр-газаби қўзғалишига сабабчи бўлдилар. У бир кунини газаб билан амир Алайка кўкалтошга деди:

— Қизиқки, сенинг давлатинг меникидан ортиқ эмас. Шунга қарамай, менинг жаннатга тушишим бадалига шундай иш қилиб юрибсан. Ўлимимни тилаб юрибсан-а?

— Аъло ҳазрат, бу гап жанобларининг шарофатли

хотирларига қаердан келди? — деди Алайка кўкалтош қўрқув билан.

— Бунинг далили шулки,— деди подшо,— мен ўлганимдан кейин қайтариб олиш шарти билан одамларга қарз бераётган эмишсан.

— Рост айтасиз, аълоҳазрат. Банда Сизнинг умрингизни узоқ бўлишини тилаб дуо қилсинлар, деб дарвишларга қарз бераётибман,— деди Алайка кўкалтош қўл қовуштириб.

НОМИНГИЗ АЛБАТТА УЧИРИЛАДИ

Подшо надимни чақиртириб: «Ушбу шаҳардаги барча аблаҳларнинг номини рўйхат қилиб кел!» — деб буюрди.

— Хўб бўлади, аълоҳазрат. Ҳаммасини ёзиб олиб келаман, лекин бир шартим бор: рўйхатни олганингиздан кейин мени *итобга* тутмайсиз.

— Майли, *итоб* қилмасликга сўз бераман,— деди подшо.

Надим эртаси куни рўйхатни олиб келди. Подшо уни ўқиб кўриб хуни бийрон бўлди, чунки надим биринчи бўлиб унинг номини ёзиб қўйган экан.

— Ҳозирок ўчир, йўқса осиласан,— деб ўшқирди подшо.

— Бандани кечиргайлар,— деди тиз чўкиб надим,— номингиз албатта ўчирилади.

«ЛАЪНАТ» СЎЗИНИНГ МОҲИЯТИ

Мирзо Бобур даврида фақиҳ мавлоно *Мазид* Самарқанддан Хиротга бориб қолди. Бир куни Мирзо Бобур мавлоно Мазиддан «лаънат» сўзининг моҳияти хусусида нима дейдилар», деб сўраб қолди.

Мавлоно Мазид жавоб қилди: «Бу сўз қабила аҳлига тааллуқли бўлса керак».

Подшо мавлоно Абдурахмон Жомийга ўгирилиб деди: «Мавлоно Мазид нима деяптилар, ўзи? Сиз бунга нима дейсиз?»

— Биз,— деди Абдурахмон Жомий кулимсраб,— мавлоно Мазидга юз қарра лаънат, яна бошқа бир Мазидга юз бор лаънат бўлсин, деймиз.

ХАЛИФАНИНГ КАРОМАТИ

Шайх Зайиiddин Хавофийнинг халфаларидан бири Салзаворга келиб қолди. У мавлоно Абдурахмон Жомийнинг ҳузурнда бўлиб каромат қилиб қолди.

— Шу йили, — деди у, — рамазоннинг ўртасида вабо тарқалса керак.

Уша мажлисда ўлтирган ақобирлардан бири: «Балки бу офат тарқалмаслигининг имкони бордир», деб қолди.

Бошқа бир ақобир: «Имкон»нинг на ақли, на ҳуши бор», деб унга эътироз билдирди.

Мавлоно Абдурахмон Жомий қўшиб қўйди: «Имкон» деганининг ўзи аслида беақалликдир».

МАҚТАНЧОҚ МУҲАДДИС

Бир куни замон уламоларининг саромадларидан бўлгани мавлоно Ҳофиз Гиёс муҳаддиснинг тоби қочиб қолди. Мавлоно Абдурахмон Жомий уни кўргани борди. Мавлоно Ҳофиз Гиёс эса тасаввуфга оид масалалар хусусида гап очди. Лекин бу пилдан яхши хабари йўқлиги сабабдан айрим нотўғри гапларни ҳам айтиб юборди. Мавлоно Жомий бутун суҳбат давомида сукут сақлаб хомуш бўлиб ўтирди. У кетгандан кейин Ҳофиз Гиёс тўпланган уламо ва фузалого мурожаат қилди:

— Мавлоно Абдурахмон Жомий ҳузурнда кўп ҳақоқ ва маориф сўзлар айтдик, лекин мавлоно сўзимизга эътимом қилмадилар.

Бу гапни мавлоно Абдурахмон Жомийга етказдилар. Мавлоно: «Ул зотнинг гаплари кейинча қулоққа олинур», деб қўя қолдилар.

УЗУМ НАВЛАРИ

Самарқандлик нахмоқ соқол бир чол икки ўглини етаклаб Ҳиротга келди. Улар бир куни совга-салом билан мавлоно Абдурахмон Жомийни зиёрат қилгани бордилар. Чол Самарқанд узумларини мақтаб кетди: «Самарқандда бағоят ширин ва ширали бир узум битади, номи Риши бобо (бобонинг соқоли). Сизнинг Хуросонингизда бунақаси топилмайди.»

— Бизнинг Хуросонда, — деди мавлоно, ширин-шаркар қора тусли бир нав узум етишади. Уни ҳавояйи гулом (гуломнинг мойги) деб аташади. У Риши бободан ширинроқ.

ЮРТИНГДА ТҮНГИЗ КАМАЙИБ ҚОЛДИ

Гур қозиси қорачадан келган пахмоқ соқол, бесўнақай бир одам эди. Бир йили Хиротга иш билан келиб кўн туриб қолди. Бир куни мавлоно Абдурахмон Жомийни зиёрат қилгани келганда, мавлоно сўз аралаш дедилар:

— Хиротда кўн туриб қолдинг, чамаси. Нега юртингга қайтмаётибсан?

— Сабаби шулки, юртимда тўнгиз кўнайиб кетди,— деб жавоб берди қози.

— Шу кунларда,— деди табассум билан мавлоно,— сен у ердан кетганингдан кейин, тўнгиз анча камайиб қолди.

ОВОЗИНГИЗ ВОЪИЗНИНГ

ҚУЛОГИНИ ҚАР ҚИЛГАНДИР

Мавлоно Ғиёс фақиҳ пакана, заиф, довдир, қулоқлари узун бир киши эди. Шу сабабдан уни мавлоно Ғиёс хар (эшак) деб аташарди. Жума кунларидан бирида мавлоно Абдурахмон Жомий билан иккалалари йўлда учрашиб қолинди.

— Йўл бўлсин, қаердан келаётибдилар? — деб сўради Жомий.

— Намози жумадан.

— У ерда не гаплар бўлди?

— Узоқда туриб қолган эканман воъизнинг гапларини эшита олмадим.

— Воъизнинг гаплари сизнинг қулоғингизга эшитилмаган бўлса ҳам сизнинг овозингиз воъизнинг қулоғини қар қилгандир,— деди мавлоно Абдурахмон Жомий.

ТАМГАЧИЛАР ЗУМИ

Мавлоно Абдурахмон Жомий ҳаждан қайтишда Симповда тўхтадилар. Проқлик роқдорлар ва тамғачилар мавлононинг мулозимларини итобга олдилар:

— Сизлар олиб келаётган матоларингизни биздан яшириб тамға тўлашдан қутулиб қолмоқчисизлар. Фойдаси йўқ, биз ҳатто шалварларингизни ҳам тинтиб кўрамиз, хотирингизни жам қилишлар.

— Тинтийверинг, дедилар шу ерда турган мавлоно, — майли, шадворимиздан топилгани сизники бўлсин.

МАВЛОНО ЖОМИЙ ВА ШОИР ХОКИЙ

Мирзо Улугбек замонда мавлоно Абдурахмон Жомий кўп вақтини Самарқандда ўтказдилар. Бир пайт конигиллик хушрўй, *таъби* назми бор бир йигит ҳам Самарқандга келиб қолган экан. У ўзига Хокий сўзини тахаллус қилибди. Бир куни мавлоно Абдурахмон Жомий хуросонлик бир гуруҳ шоирлар ила бирга Хокий билан кўчада учрашиб қолибдилар. Хокий мавлононинг кайфиятини бузмоқчи бўлиб деди:

— Ассалому алайкум! Хуросонлик узунқулоқларга йўл бўлсин?

— Устига чиқиб бир юмалаб кайф қилайлик, деб Хокийнинг хузурига бораётимиз, — деб жавоб қилибдилар мавлоно .

ШУҲРАТПАРАСТ ШОИР

Бир шоир газал битиб мавлоно Абдурахмон Жомийнинг хузурда ўқиди, сўнг қадини гоз қилиб «газалии подшо саройининг дарвозасига осиб қўймоқчиман, зеро эл аро шухрат тонса», деди.

— Унда газал сеникилигини қаердан билишади? Эл аро манхур бўламан десанг, газалингнинг ёнига ўзингни ҳам осиб қўй. — деди унга мавлоно Жомий.

МАҚТАНЧОҚ ЙИГИТ

Дурадгорнинг кенжа ўғли бўлиб, соқол-мўйлаби эндигина ниш ураётган эди. Аҳён-аҳёнда уни тарошлаб ҳам турарди. Бир куни мақтаниб «фалон куни ажойиб эшик ясадим, фалон куни эса чиройлик панжара ҳам ясадим», деб мақтаниб қолди.

— Биз бечорани деб соч-соқолигни тарошлатиб келсанг бундан ҳам яхши бўлур эди, — дедилар мавлоно Абдурахмон Жомий.

ҚОЗИ АҲМАД ҒАФФОРИЙ

ШИҒОРИСТОН

Ҳикоятлар

ВАЗИРНИНГ ЖАВОБИ

Ҳижрий 471 (милодий 1078) йили Султон Заҳриддин Муҳаммад Самарқанд ҳокими *Сулаймонхон*нинг исёни туфайли Мовароуннаҳрга борди ва мурод-мақсади ушлаганда кейин орқасига қайтди. Жайхун бўйида вазир кемачиларнинг ҳақи учун барот ёзиб берди. Лекин унда «кемачиларнинг ҳақи Антиохиядан, итбоқарларнинг ҳақи бўлса Истанбулдан ундирилсин», деб ёзилган экан. Кемачилар ва итбоқарлар султоннинг ҳузурига арз қилиб келдилар. Султон эса вазирни чақиртириб, тафтиш қилди. Вазир таъ тортмай «Султоннинг мамлакати шу қадар кенгим, кемачиларнинг ҳақини Антиохиядан, итбоқарларнинг маошини Истамбулдан тайин қилдик», деди.

АЛИ ҚУШЧИНИНГ ТАЪБИРИ

Бир кун мавлоно *Али Қушчи Абдуллатиф* мирзонинг тоғеъи хуеусида фол очса ундан исёнкорлик ва ҳокимият талашниш аломатлари намоён бўлди.

Кейинча ҳақиқатан ҳам шуйдай бўлиб чиқди. Султон Шохрух вафот этгандан (1447 й. 12 март) кейин бир кунги Улугбек мирзо Машҳадда маърака ўтказди. Уша йиғинда Абдуллатиф: «Ота-боболар мулки менинг кўлимга ўтажак», деди ва: «Бунга сиз нима дейсиз?» — деган маънода Али Қушчиға назар ташлаган эди, у ҳам ҳеч аямасдан: «Мирзо Абдуллатиф бунга нариги дунёда эришажак», деб жавоб қилди.

Ҳикматлар

1. Ҳақимдан: «Ростгўй одам деб кимни айта бўлади?» — деб сўрадилар. У жавоб қилди: «Тили билан дили бир бўлган одам ростгўй, ҳақгўй одам ҳисобланади».

2. Таъмағирлик — офат. Таъмағирлик билан адолат бир-бирига зиддир.

3. Бахт кимгадир кулиб боққудай бўлса, тамом орзу-истаклари ақлнинг бандаси бўлиб қолади, бахт ундан юз ўгурғудай бўлса, ақл унинг орзу-истакларига мутеъ бўлиб қолади.

4. Кўнчилик одам: «Жамият асрлар бўйи турлик бойликдан таркиб тонган», деса бошқа бир гуруҳ: «Жамият у ер-бу ерда сочилиб ётган бойлик асосига қурилган, бу бойлиكنи қўл сочиб туради», деб айтади. Кейинги таъбир тўғри, чунки «зар» сўзи (араб имлосида) икки ҳарфдан таникил тонган, лекин бу ҳарфлар ҳеч қачон бир-бирига қўшиб ёзилмайди.

5. Бирон қогозга қўл қўймоқчи бўлсанг, бирон одамни хафа қилиб қўймасликни ўйла.

6. Потўғри гаиларнингни кўр-кўрона тасдиқлаган эмас, балки тўғриени юзингга айтган чин дўстдир.

7. Оғизга келганини сўзлашнинг охири вой.

8. Вақт — кескир қиличдир. У ҳеч нарсага қарамай шарт ўтади кетади, сен эса вой-войлаганча қолаверасан.

9. Бойликка ҳире кўйини — жодунинг сиртмоғига тушиб қолиши билан баробар. Бу жоду бир тарафига хитойча, иккинчи тарафига ажамча хат битилган бир парча қогоздор.

10. Мусибатга сабр қил, чунки сенинг устингдан кулувчилар ҳам бор.

11. «Мол-мулкнинг бешдан бирига даъвогарман», деб юрувчи баъзи аёлдан эҳтиёт бўлиши лозим. Бу аёллар кўн ҳислатга эгадир: а) кейинги эрнинг болаларига мерос

юзасидан шунчаки илтифот кўрсатади; б) кейинги эрдан ҳомиладор, бунинг устига эркакнинг аввалги хотиндан болалари бор. Шунинг учун эрининг ортиқча илтифотига сазовор; в) бошқа суйгани бор, шунинг учун ҳамиша эридан шикоят қилиб юради; г) шунчаки хийла-найранг билан ўзини эрига чиройли кўрсатиб юради, аслида эса унинг феъл-атвори камолотдан йироқдир.

12. Жоҳилнинг узун ҳассаси бор, лекин унинг бир учи доимо ўзининг бошида туради.

13. Мансабдор бошда шон-шухратга эга бўлади, охири — дорга.

14. Муҳаббатнинг заволи дирҳам билан динордан. У илон билан чаён етказадиган офатдан ҳам ёмонроқ.

15. Бутга сирғинишдан мурод — кумуш билан олтин ортдиришидир.

16. Хуш феъл бўлиш яхши одат. Кишининг феъл-атвори ўзини бегона қилади, ўзгани — хеш. У ҳатто отани боладан жудо қилади.

17. Кўн ширин ҳам, аччиқ ҳам бўлиб кетма. Чунки, таъми оғзингдан биллиб қолади.

18. Ростликнинг меваси тотли, натижаси эса самаралидир.

19. Кимки эҳтиёт *совутини* кийиб олса, замон ҳодисаларининг ўқидан омон бўлади.

20. Кимки ақл-идрокдан баҳраманд бўлса, золимларнинг юзини оқ булут билан тўсиб, авомга меҳр-муҳаббат кўзи билан қарайди.

21. Адолатнинг фақат бир сурати бор, зулмнинг бўлса мингта.

Тамсиллар

ТАДБИРКОР ВАЗИР

Султон Маҳмуд Ғазнавий болалигида Тавоф вилоятининг Богистон қишлоғига бориб бир булоқ ёқасига келиб тушди. *Муҳаммад Ҳасан Маймандий* уни кузатиб борувчилар орасида экан. Бир пайт султоннинг назари шу атрофдан ўтиб бораётган йўловчига тушди. Султон Муҳаммад Ҳасан Маймандийга мурожаат қилди:

- Ҳов анови йўловчи ким бўлди?
- Савдогар бўлса керак.
- Неми нима экан?
- Аҳмад Султон.
- Шошма, хожа! Не сабабдан уни Аҳмад дединг?

Савдогарлигини қаердан билдинг? Ё у билан танишлигинг борми?

— Йўқ, ҳазратим. Жаъоби олийлари мени чақириб унинг кимлигини сўраганларида унинг Аҳмад Султон экашлиги маълум бўлди. Бу одам кўп вақтдан бери шу дарахт атрофини айланиб юрганидан эса унинг савдогар экашлигини англадим.

— Унда айт-чи, у емак-ичмакдан кўпроқ нималарни хуш кўрар экан?

— Асал билан *душобани* кўпроқ яхши кўради.

Султон йўловчини чақиртирди. Муҳаммад Ҳасан Маймадий унга мурожаат қилди:

— Мана бу болани танийсанми? У султонни қўли билан кўрсатди.

— Йўқ, танимайман.

— Немнинг нима? Не хизмат билан машғулсан? Емак-ичмакдан нималарни хуш кўрасан?

— Немим Аҳмад, савдогарман. Бугун нон билан асалдан бошқа овқат еган эмасман.

Буни эшитиб султон ҳайрон бўлди, сўнг хожка Муҳаммад Ҳасан Маймадийдан сўради:

— Бу одамнинг бугун асал еганини қаердан билдинг?

— Дикқат билан қарасам тез-тез лабини ялаб турибди. Асал еганини шундан билдим.

ҲАЖЖОЖ БИЛАН МУНАЖЖИМ

Ҳижрий 95 (милодий 713) йили вабо касали тарқалди. Ҳажжож хос мунажжимини чақиртириб ундан сўради:

— Фалақнинг авзойи бирон машхур амирнинг ўлимидан дарак бермаётibdими экан?

— Ҳа, шундай. Яқин кунлар ичида ҳукмдорлардан бири омонат жонини эгасига топширади.

Ҳажжожки аввал қаттиқ кўрқув босди, сўнг ўзини тутиб «болалигимда онам мени ит деб чақирарди», деди.

Мунажжим одоб доирасида ўзини тутиб туролмади ва деди:

— Ё, олло! Уша сизмидингиз?

ЎН КУНЛИК ҲОКИМИЯТНИНГ ОҚИБАТИ

Марвон Ҳимор ҳижрий 132 йилининг *зулҳижжа* (милодий 750 йил июль) ойида Аббоснинг лашкари

билан бўлган урушда ўлдирилди. Унинг бошини Аббосийлар кўшинининг кўмондони Солиҳ ҳузурига олиб келдилар. Солиҳ жаллодга «унинг тилини ҳам суғуриб ол!» — деб буюрди. Жаллод Марвошнинг тилини ҳам суғуриб олди. Сўнг Солиҳ атрофида турган одамларга қараб мурожаат қилди:

— Э, ёронлар! Дунёнинг мана бу ажойиботи барчага ибрат бўлсин. Бундан кейин ҳеч ким ўн кунлик ҳокимият деб мана шундай кунга қолмасин!

САЙЕҲЛАР

«*Жомий ул-ҳикоят*» китобида ўқиймиз: «Бир дўстим мана буларни ҳикоя қилиб берди: «Қушлардан бир куни бир неча киши бўлиб сафарга отландик. Бир вақт қалин чаңгалзорга бориб қолдик. Йўл ўша ердан ўтарди. Энди чаңгалзорга кирган ҳам эдик, ҳамроҳлардан бири таҳликага тушди. «Бу кун мени бирон йиртқич ҳайвон ҳалок қилса керак», деган гумоним бор. Лекин ўйлашманки нўртол ёки эшак мени эсон-омон аҳлу аёлим ҳузурига элтиб қўйса керак», деди у ҳаммамизни ваҳимага солиб. Оғир кайфият билан чаңгалзор орасида бораётган эдик, ногоҳ олдимиздан баҳайбат бир шер чиқиб қолди ва бизга ташланди. Бояги дўстим ўзини тамом йўқотиб ерга отилди ва шаҳодат калимасини такрорлай кетди. Шер тўғри бориб уни чаңгалга олди ва чаңгалзорга олиб кириб кетди. Ҳаммамиз дўстимиздан ажралиб қолганимизга бағоят койиндик. Дарҳол орқамизга қайтдик. Шаҳарга қайтганимиздан кейин қўрқа-ниса унинг уйига бордик. Дарвозасини қоқдик. Дарвоза очилди. Таажжубки, қаршимизда шер олиб қочган дўстимизнинг ўзи турарди. Ҳаммамиз ҳайрон бўлдик, сўнг қандай қилиб шернинг чаңгалдан қутулиб қолганининг сабабини суриштирдик. У мана буларни ҳикоя қилиб берди: «Шер мени чаңгалзорга олиб кирди. Шу пайт энг яқин дўстимнинг овозини эшитиб қолдим. У мен тарафга яқинлашиб келаётган эди. Бир пайт бошимни кўтариб қарасам у шер билан қаттиқ олишаётган экан. Мен эса фуреатни тағимат биллиб, қочиб қолдим. Йўлнинг икки чети одам суяги билан тўлиб-тоғиш ётарди. Сал нарироқда икки нимга қилиб ташланган одамга кўзим тушди. Ҳамёнидан бир неча дирҳам тўғилиб қолган экан, керак бўлиб қолар.

деб териб олдим. Яхши қилган эканман, балки сизларга керак бўлиб қолар бу оқчалар?» Шундай деди-ю, дўстим: ҳамёнидан ўша дирхамларни олиб менга узатди»

АМИРНИНГ ФАРОҒАТИ ДЕБ

Қунлардан бир куни нуфузли бир амир бир қишлоққа тушди ва шу ерда тунаб қолди. Кечқурунги тўқин зиёфатдан кейин энди кўзи илинган ҳам эди хўрознинг қаттиқ овози уни уйқудан бедор қилди. Чухраси унинг тоширини билан хўрозни тутиб бошини узиб ташлади. Энди уйқуга кетган эди хўроз уни яна уйғотиб юборди. Уни ҳам тутиб бўғизладилар. Шу тариқа тонг отгунга қадар ҳаммаси бўлиб ўн хўроз жонидан жудо бўлади.

Эртаси куни ётиш олдидан амир ғуломига: «Мени хўроз биринчи чақирини билан уйғот!» — деб буюрди.

Ғулом қўл қовуштириб деди: «Жаноби амирнинг фармойиши билан қишлоқдаги бор хўроз тунов кеча бошидан жудо этиб бўлинган».

ҲАЖЖОЖ ВА АСИР

Абдурахмон ибн Муҳаммад Ҳажжож билан бўлган урушда енгилди, ўзи ва қолган одамлари асир олинди. Ҳажжожнинг амри ила уларни битта-биттадан олиб чиқиб қиличдан ўтказдилар. Абдурахмон ва охириги асир қолди. Асирга навбат келиши билан тиз чўкиб, ўрмалаб бориб Ҳажжожнинг оёқларига тирмашиб: «Эй, улуг амир! Сенинг тўғрингда бир ҳақиқатни айтиб бераман, ўлдирма», деб ёлворди.

— Гапир,— деди унга Ҳажжож қаҳр билан.

— Абдурахмон ибн Муҳаммад бир куни сенинг ҳақингда ёмон гапларни айтди.

— Сен нега унга буни маъни қилмадинг?

— Тўғриси айтсам ўша вақтларда сени ёқтирмаё эдим.

Ҳажжож: «Ўаним олдидан кўрқмасдан шу гапни айтгани учун унинг бир қошиқ қонидан кечдим!» — деб юборди.

ҲАЖЖОЖ ВА ДЕҲҚОН

Қунлардан бир куни Ҳажжож Мадина атрофини зиёрат қилиб юриб ер чонаётган деҳқонга кўзи тушди. Ҳаж-

жож унинг олдига бориб саломлашди. Деҳқон уни танимас эди, шунинг учун «ва алайкум...» деб бош иргитиб қолди.

Ҳажжож ундан сўради:

- Ҳажжож қанақа одам?
- Бузук, доғулик, нобакор одам.
- Мени асли кимлигимни биласанми?
- Йўқ, билмайман.
- Мен Ҳажжож бўламан.

Деҳқон пинагини ҳам бузмади ва ўз навбатида унга савол билан мурожаат қилди:

Сен мени аслида кимлигимни биласанми?

— Йўқ.

— Мен ибн Зубайрнинг қули бўламан. Тўғриси айтсам, йилда уч кун жинни бўлиб қоламан. Буқун ана шунақа кунлардан биттаси.

Деҳқоннинг бу гани Ҳажжожга таъсир қилди, хо-холаб кулиб юборди ва унга бошқа бир нима демай йўлга тушди.

САҲИЙ СИПОҲИЙ

Бинни Умавия хопадони билан Аббосийлар ўртасида бўлган катта бир урушда кўнчилик сувсизликдан шахидликка етишдилар. Бир жангчининг идишида озгина суви бор эди. Амакиваччаси ташналикдан ўлиш даражасига етиб қолган экан, суви унга тутди. Энди ичмаман деб турганда яқин орадан «Сув, сув беринг!» — деган овоз эшитилди. Амакиваччаси суви ичмай жангчига тутди ва «олиб боринг, йўқса бечора ўлиб қолади!» — деди. У сув идишни овоз чиққан тарафга олиб борса, ёрдам сўраган одам Ҳишом ибн Ос экан. Жангчи унга сув идишни тутди. Энди ичай деб турганда ёнидаги хизматкорлардан бири ташналикдан ерга қулаб тушди. Ҳишом ичмай сув идишни менинг қўлимга берди ва: «Олдин унга бер!» — деб ишорат қилди. Сув ичирмаман деб бошини кўтарсам, бечора ўлиб бўлибди. Ҳишомнинг олдига қайтиб бордим, лекин у ҳам жон таслим қилиб бўлган экан. Чоғиб амакиваччамнинг ёнига бордим, лекин у ҳам дунёдан кўз юмиб бўлибди.

БЕТАКАЛЛУФ ХИЗМАТКОР

Олий мартабалик бир амир қанақадир бир айб билан зиндонбанд қилинган хизматкорини зиндондан олдириб чиқиб олдиға яримта аччиқ қовуи қўйди. Хизматкор ҳеч қандай такаллуфсиз уни пўчоғигача қолдирмай еб қўйди. Амир ҳайрон бўлди ва «Э, Луқмон, шундай аччиқ қовуини қандай единг?» — деб сўраган эди у: «Бир умр сенинг чучук таомларингни еб келдим, бирон марта аччигини есак нима бўпти», деб жавоб қилди.

ЗАЙНИДДИН ВОСИФИЙ

АЖОЙИБ ВОҚЕАЛАР

Ҳикоятлар

УЛУГБЕК ВА ЛАЪЛ ПУҚОТГАН ОДАМ

Кўнлардан бир куни нотаниш бир одам мирзо Улуғбекнинг ҳузурига келиб арз қилди:

— Шохим! Шу кўнларда бошимга огир савдо тушди. Уни ҳал қилишга менинг ақлим у ёқда турсин, балки дунёдаги барча доноларнинг ҳам ақли етмаса керак. Шу сабабдан сенинг олдинга нажот истаб келдим.

Мирзо Улуғбек унинг бошига қандай савдо тушганини суриштирди.

Нотаниш одам бундай деди:

— Ироқдан келаётган эдим. Хуросонда Самарқандга бораётган карвонга қўшилдим. Жайхун бўйига келиб тушдик. Ҳамёнимда бир бўлак қимматбаҳо лаъл бор эди. Сувга тушиш олдидан карвон аҳлидан ҳадиксеираб четроққа чиқдим, бутазор ичига кириб ечиндим. Лаълни халтага солиб маҳкам қилиб яктагимнинг пешига чигиб олдим. Сувдан меш миниб ўтдик. Яна карвон аҳлидан пинҳона четроққа чиқиб кийинмоқчи бўлиб кийимларимни тугиб олган белбоғни ечдим. Аввал яктагимни олдим, лекин бахтга қарши тугин ечилиб кетибди, лаъл солинган халта бўлса гум бўлибди. Ечинганимни ҳам, кийинганимни ҳам шерикларимдан пинҳон тутганим сабабли буни

бирон кимсадан кўрмадим. Бошимга тушган савдо маъна шу, шоҳим.

— Бирон йил сабр қилиб тур. Шу вақт ичида ўша лаъл топила, нур устига аъло нур, топилмаса қийматини мендан оларсан, — деди Улугбек бир оз сукутдан сўнг.

Араз-дод билан келган одам Улугбекга икки букилиб таъзим қилди ва унинг ҳузуридан чиқди.

Улугбек шу пайтнинг ўзидаёқ девонбегини чақиртириб ўша йили мамлакат бўйича хирож тўлаши лозим бўлган одамларнинг умумий рўйхатини олиб келишни буюрди. Дафтар олиб келингач, подшо уни диққат билан қараб чиқди, сўнг бир четга олиб қўйди. Янги йил кириши билан девонбегидан ўтган йили солиқ тўлаганларнинг умумий рўйхатини талаб қилиб олди. Сўнг ҳар иккала дафтарни синчиклаб солиштириб кўриб, қизиқ бир аҳволни аниқлади — ўтган йили қоракўллик бир киши хирож учун эллик таңга ўрнига беш юз таңга тўлабди.

Мирзо Улугбек ўша хирожни ўн марта кўп тўлаб юборган одамни тезлик билан Самарқандга олдиртириб келди, хилват бир хонага олиб кириб не сабабдан эллик ўрнига беш юз таңга хирож тўлаганини хўб тафтиш, қилиб иро-вардида деди:

— Сен мўмай бойлик топиб олдингми ё бўлмаса бирон кимсанинг уйини урдингми? Отангдан уягуржи мерос қолибдими ёки сен суйган бирон бадавлат одам орқасида бой бўлиб олдингми?

— Шоҳим! — деди қоракўллик икки қўлини кўксига қўйиб, — аслида бир оддий тўқувчиман. Бир куни бўз тўқиб турган эдим дўконим олдидаги дарахтга ҳакка келиб қўндим. Тумшугида бир бўлак гўнтга ўхшаш нарса бор эди. Ҳакка тасодифан тумшугидаги нарсани тушириб юборди ва уни олмоқчи бўлиб ўзини ерга отди. Лекин мен энчилик қилдим. «Кини-кишлаб» ҳаккани қувиб юбордим ва чоғиб бориб у тушириб юборган нарсани олдим. Қарасам лойга беланган қандайдир бир халтача экан. Очсам ичидан кўзни қамантирадиган, хаттоки офтоб юзини ҳам хиралаштирадиган бир дурафшон тош чиқди. Уни таңгри таолонинг мен камбағалга кўрсатган шафқат ва марҳамати деб биллиб, ҳамёнга урдим ва эртаси куни тоғ билан Бухоро томон йўл олдим. Шаҳарга келгандан кейин «зар қадрини — заргар, жавоҳир қадрини — жавоҳиршунос биледи», деганларидай сўраб-суриштириб бир жавоҳиршуноснинг олдига бордим. У тошни қўлига олган ҳамоно безовталанди, ранги рўйи руммоний лаълдай бўлиб қизариб кетди.

Шундан билдимки, мен олиб келган нарса оддий бир тош эмас экан. Балки қиммати улуг тош экан.

Жавоҳиршунос деди:

— Бу тошнинг бўлган баҳоси минг танга.

Кўнмадим.

Кўн савдолашиб охири тошни бир ярим минг тангага сотдим. Сўнг бозорга кириб ўзим учун от, бола-чақага кийим-кечак, уй-рўзгорга керак бўлган нарсалар, хотинимга сирга, гилам ва шунга ўхшаш нарсаларни сотиб олдим ва юртимга қайтдим.

Бизнинг тасодифан бойиб кетганимиздан таажикубланганлар ҳам бўлди. Уларга айтадиган ганим битта бўлди:

— Самарқандда бир бадавлат қариндошим бор эди. У бирдан ўлиб қолди. Меросхўри йўқ экан, мол-мулки менга қолди.

Мирзо Улуғбек лаълини сотиб олган жавоҳиршуносни тойдириб келтириб тафтиш қилди. У аввал тонди, лекин охири лаълини тўқувчинини алдаб арзимас пулга сотиб олганини бўйинига олди...

ДИЁНАТ

Бир куни намаълум шахс мирзо Улуғбек хузурига келиб арз қилди:

— Шохим! Бундан олти ой олдин Рум тарафларга сафар қилдим. Сафар олдида беш минг *ашрафи* ортиқча пулим бор эди, уни шу шаҳарда бирон кимсага омонат қўйиб кетмоқчи бўлдим. Бу шаҳарда қозидан бошқа диёнатлироқ ва писофлироқ одам бўлмаса керак, деб ўйладим. Шунинг учун ўша беш минг *ашрафини* офтобага солдим ва оғзини маҳкам қилиб беркитиб қозига олиб бориб тошширдим.

Сафардан қайтганимдан кейин қозиникига бориб омонатимни талаб қилдим, у бўлса ўзини танимасликка солди, сўнг пўнса қилди:

— Девона бўлибсан. Мен сени танмайман, сен бўлсанг мендан қандайдир омонат даъво қиласан. Овозингни ўчир ва тезроқ бу ердан жўнаб кел! Пўнса гуломимга буюриб тинчларингни мажақлатаман, тилингни сугуртириб оламан!

Мирзо Улуғбек бир қадар ўйланиб қолди, сўнг арз-дод билан келган одамга деди:

— Эртага қозиникига бормоқчиман. Сен ҳам бор ва мени кутиб тур. Қозиникидан чиқиб отга минаятганимда «дод-вой» кўтар ва бўлган воқеани бирма-бир баён қил. Қўрамиз, шима бўлар экан.

Эртаси куни эрта билан Улугбек қозини чақиртирди ва уни четга олиб деди:

— Э, қози! Мен ажойиб бир фикр гирдобида қолдим, гаройиб бир андишага чўмдим. Беҳисоб нақд оқча, сандуқ-сандуқ қимматбаҳо мато ва кўза-кўза дурру жавоҳир тўшладим. Мурод шулки башарти қазо қилсам, фарзандларим кунмас-кунн оғир аҳволга тушиб қолгудай бўлсалар, шу бойлик уларнинг ёмон кунига яраб қолар, деб ўйлайман. Борди-ю, бу бойлик ўзимда турса, қўққисдан, вафот этиб қолгудай бўлсам, уни талон-тароҳ қилиб кетишлари мумкин. У тақдирда фарзандларимнинг аҳволи не кечади? Шаҳарда бу хазинани ишониб қолдирадиган бирон ишончли одамим йўқ. Кеча сен хотиримга келиб қолдинг. Ахир сен пайгамбар авлодсан-ку. Бундан ташқари, диёнатда сендек одам кам учрайди. Шунинг учун ҳам хазинамни сеникида сақлашга қарор қилдим. Буни иккимиз билсак бас! Зинҳор бошқа одам эшитмасин.

Қози подшодан бу гапни эшитиб ич-ичидан суюнди, қувонганидан юраги ёрилишига бир баҳя қолди.

— Сен уйингга боравер,— деди Улугбек қозига,— мен кетингдан бораман ва хазинани яширадиган жойни ўз кўзим билан кўриб келаман.

Қиссага келсак, мирзо Улугбек қозининг кетидан унинг уйига борди, уй соҳиби билан унинг уйлари ва ҳовлисини синчиклаб айланишиб, ниҳоят хазинани яширадиган жойни белгилашди. Подшо қозиникидан чиқиб энди отга минаятганда қозиди омонат қолдирган ҳалиги кўчада пойлаб турган экан, бирдан «дод-вой» солиб Улугбекнинг оёғига йиқилди.

— Шоҳим! — деди у,— шу қозиникида омонат қолдирган эдим.Лекин ҳеч қайтариб ололмаётиман...

Шу пайт уни кимдир даст кўтариб четга олиб чиқди ва «бас қил!» — дегандай қўлини шоп қилди. Бу эллик-боши экан. Лекин қозини титроқ босди, ранг-рўйи ўчди. У ўз-ўзича мулоҳаза қилди:

— Борди-ю, унинг даъвосини рад этгудай бўлсам, подшонинг ишончи йўқолади. Оқибатда, арзимас беш минг ашрафи деб улгуржи давлатдан қуруқ қоламан. Яхшиси шу каззобнинг омонатини қайтариб бера қолай.

Шундан кейин ўша одамга ўшқира кетди:

— Эй, баттол! Нима бало, девопа бўлдингми, ўзи? Нега ўзингдан-ўзинг дод соласан! Қачон сен омонатингни мендан талаб қилдинг у мен йўқ дедим? Динonatли бир одамга тухмат қилгани қандай журъат қилдинг?

Қози шу пайтнинг ўзидаёқ гуломини чақиртирди ва «омонат фалон жойда, тез бориб мана бу одамга олиб чиқиб бер!» — деб буюрди...

ПОШШОХОЖА АБДУЛВАХОБХУЖА УҒЛИ (ХОЖА)

МУФТОҲ УЛ-АДЛ

Ҳикоятлар

БОЙҚУШЛАР СУҲБАТИ

Кунлардан бир кун Султон Маҳмуд Ғазнавий вазири хожа Ҳасан билан овга чикдилар. Шаҳарнинг четида бир вайрона устида икки бойқуш нималарнидир сўзлашардилар. Вазир тўхтаб уларга қулоқ солди ва: «Во, дариго!» — деб ҳўнграб йўғлаб юборди.

— Нима учун оҳ чекаётибсан? — деб сўради султон.

— Ана у бойқушларнинг гапларига йўғлаётибман, — деди у.

Султон сўрашда давом этди:

— Бойқушлар нималарни гаплашаётишибдилар?

— Улардан бири, — деди вазир, — иккинчисига «қуданда тутинайлик, қизингни меннинг ўғлимга бер, қалинига нима десанг берайин», деди. Иккинчиси эса унга: «Қалинига ўн минг вайрона керак», деди. Қуда бўлувчи унга: «Агар Султон Маҳмуд тирик юрса сўраганингни бир йилдан кейин берайин», деди. Мен бойқушнинг мана шу гапига оҳ чекаётибман.

Султон Маҳмуд деди:

— Нахотки бир йил ичида ўн минг уйни хароб қилсам?
Мен шу қадар золимманми?!

— Шунақа дейишяпти, — деб жавоб қилди вазир.

— Энди нима қилиш керак? — деб сўради султон.

— Ади қилмоқ, кўрсатилган зулм учун тавба қилмоқ зарур, — деди вазир унга.

ҚУЛЛАР ХИЕНАТИ

Бир кун Искандар Зулқарнайн Ҳамадон шаҳрига келиб *хирож* талаб қилди. Унинг беги довиюрак одам эди, хирож беришдан бош тортди. Бекнинг исми *Доро* эди. Ўртада кўн марта қаттиқ уруш бўлди, лекин Искандар Дорони енголмади.

Шундан кейин Искандар вазирлари ва яқинларини тўплаб мажлис қурди.

— Қандай қилиб Дорони енгамиз? — деб сўради у йиғилганлардан.

Вазирлардан бири мана бу маслаҳатни берди: «Доронинг иноқ бир қули бор. Одам юбориб у билан тил бириктириш керак. «Агар Дорони ўлдирсанг, не тиласанг шуни берамиз», деб ваъда беринг. Искандар ўша қуlining олдига одам юборди. Қул рози бўлди ва бир кун тунда яна бир ўртоғи билан Искандарнинг ҳузурига келиб таниш бир ерга қўйиб кетди.

— Агар сизлар Дорони ўлдирсангиз, — деди уларга Искандар, — лашкардан сизларга энг юқори ўрин берурмиз.

Доронинг қуллари бош эгиб рози бўлдилар.

Эрта билан ҳар икки лашкар саф туриб бир-бирига рўбарў бўлдилар. Шу пайт ҳалиги қуллар Дорони ўлдирдилар ва бошини кесиб олиб Искандарга олиб бориб бердилар.

— Дорони зўр ҳурмат-эҳтиром билан дафи этинглар, — деди Искандар мулозимларига. — Қабр ёнига эса иккита дор тикиб мана бу иноқ қулларни осинглар!

Иноқ қуллар Искандарнинг оёғига йиқилдилар:

— Эй, Искандар! Бизга нимани ваъда қилган эдинг? Одил подшо бўла туриб, нега золим султонларнинг ишши тутасан?

Искандар жавоб қилди:

— Берилган ваъдадан қайтаётганим йўқ. Лекин сизлар хош экансизлар. Ахир *Доро* кун вақтлардан бери сизларнинг бошингизни сийлаб келди, ёнида асради. Сизлар эса

унга хиёнат қилдингиз. Уни ўлдирдингиз. Шундай бўлгач, менга содиқ бўлармидингиз?

— Энди сизларга бериладиган энг юқори ўрин мана шу дор бўлади,— деди Искандар иноқ қулларга дорни кўрсатиб.

ЗОЛИМ ҲОКИМ

Бир куни Нуширвони одил бир одамини Озарбайжонга ҳоким қилиб юборди. «Зинҳор халойиққа зулм қилма!» — деб насиҳат қилди. Ўша одам маълум вақтгача ақл-идроқ билан юрт сўради. Бора-бора кўп мол-мулк жамгарди, сўнг уни шайтон йўлдан урди — халққа зулм ўткази бошлади. У хатто шу даражага бориб етдики, бир тул хотиннинг бир нарча ерини ҳам зўрлик билан тортиб олиб ўз ерига қўнди. Хотин ерининг ҳақини сўради — уни ҳам бермади. Ўша хотин ноилож Нуширвони одилга арз қилиш мақсадида Мадонин шаҳрига қараб йўл олди. Аяқисса, бир неча кундан кейин кўн йўл босиб, ўша шаҳар атрофига етиб борди. Подшо овда экан, уни ноилаб ўтадиган йўли устида бир дарахт остида кутиб турди. Нуширвони одил кийинга қўн солган экан, кийик ҳалиги хотин ўлтирган ерга қочиб келди, унинг орқасидан подшонинг ўзи ҳам пайдо бўлди. Тул хотин ўрнидан туриб подшога салом берди.

— Менга айтадиган қандай гаининг бор? — деб сўради Нуширвони одил.

Тул хотин воқеани подшога тўла хикоя қилиб берди. Нуширвони одил мулозимига: «Ушбу аёлни отга мингазиб фалон шаҳарга олиб бориб қўй, емак-ичмак билан ташинла, кундалик харжи учун юз динор ажратиб бeringлар, мен айтган куни уни Мадонинга олиб келинглар», — деб буюрибди.

Подшо Озарбайжондаги ноибини чақиртириб, ўрнига бошиқа одам юборди. Унга «фалон даҳада бир тул хотин бор эди, суриштир-чи, у қаёққа кетибди? Аниқлаганингдан кейин келиб барча беклар иштирокида айтарсан», деб буюрибди. Ноиб бориб ўша тул хотинни суриштирди. Қўшинлари унга дедилар:

— Ўша хотиннинг бир нарча ери бор эди, унинг орқасидан тирикчилик ўтказарди. Лекин ўша ерни ҳоким зўрлик билан ундан тортиб олди. Мана хотиннинг гойиб бўлганига бир ой ўтди. Унинг қаёққа кетганини билмаймиз.

Шундан кейин ноиб Нуширвони одилнинг олдига келди. Туш пайти эди. Барча беклар ва амирлар подшо-нинг олдида эдилар. У кўрган-билганини айтиб берди. Шундан кейин подшо бекларга мурожаат қилди:

— О, беклар! Озарбайжон бегидаи сўраглар чи, унинг қанча мол-мулки бор экан?

Беклар Озарбайжонда аввал ноиб бўлиб, кейин ҳалиги тул хотинининг бир нарча ерини тортиб олган бекдан «қанча мол-дунёинг бор?» — деб сўраган эдилар, у жавоб қилди.

— Менинг мол-дунёим шу ерда ўлтирганларнинг ҳам-масиникидан кўндир.

— Бу ердаи борганинда қанча мол-дунёинг бор эди? — деб сўраган эдилар.

— Хеч қандай мол-дунёим йўқ эди, — деб жавоб берди у. Нуширвони одил деди:

— Шунча мол-дунёга эга бўла туриб, бир тул хотин-нинг кафтдек ерини зўрлик билан тортиб олиш керакмиди?

— Йўқ, керак эмасди. У яхши иш қилмабди. — дедилар беклар бир овоздан.

Нуширвони одилнинг амри билан тул хотини пой-тахтга олиб келдилар, уни поинсоф бек билан юзлаш-тирдилар. Тул хотинининг сўзлари рост чиқибди. Подшонинг амри билан тул хотинининг мулки қайтариб берилибди, унга кўшимча юз динор илҳом этилибди, инсофсиз бекнинг эса териси шилиб олинибди.

ИСКАНДАР ВА МАҒРИБ ПОДНОСИ

Кунлардан бир кун Искандар Зулқарнайн ланкар билан Мағриб подшоига қаранли бир шаҳарнинг четига келиб тунди. Кечки пайт хизматкор унинг олдига кириб деди:

— Қандайдир нотанин одам хузурингизга кирмоқ истайди. Мағриб султониинг элчисемаи дейди.

— Майли кирсин, — деди Искандар.

Нотанин одам Искандарнинг чодирига кирди, ўлтириб унинг ҳақиға дуо қилди.

— Хўш, бизга қандай гаинг бор? — деди Искандар унга.

— Навкарларингга буюр, қўлларимни боғлашсин, сўнг бизни ёлғиз қолдиришсин, кейин сўзимни айтаман, — де-ди элчи.

Искандарнинг амри билан унинг қўлларини боғлади-лар, сўнг барча надимлар ва хизматкорлар подшонинг чодиридан чиқиб кетдилар.

Шундан кейин элчи Искандарга деди:

— Аслида мен элчи эмасман. Мағриб султони бўламан. Энди истасанг хоҳ ўлдер, хоҳ ҳаёт бағишла! Ихтиёр сенда.

Искандар унинг изасоратига қойил қолди. Ўрнидан юргиб туриб унинг олдига борди ва қучиб кўзларидан ўнди. Сўнг хизматкорни чақириб қўлларини очдирди ва ўша кеча унинг шарафига катта зиёфат берди.

Мағриб султони қайғида Искандарга деди:

— Эрталаб бутун қўшвининг билан майдонда сафлансанг сизларга бир тўй бериб, қучим еганча изват-шкром кўрсатсам.

Искандар рози бўлди.

Мағриб султони кечаси билан тўй анжомларини ҳозир-лабди. Катта қозонларда турани-туман таомлар пиширилди.

Лекин султоннинг Искандар ҳузурига борганини ҳеч ким билмади.

Тонг отини билан Искандар тамом аскари билан султон айтган майдонга кириб борди. Қараса султоннинг саф тортиб турган лашкари униқидан уч хисса ортқ экан. *Таҳамган* ва баҳодирликда юз кишига тенг келадиганлари ҳам бор экан. Майдоннинг ўртасида катта чодир тикилган... Искандар ҳам отдан тушди. Ҳар икки подшо чодирга кириб кетди. Майдонда икки кун тўю тамоно бўлди.

Сўнг Искандар отланиб ўз қароргоҳига қайтди. Мағриб султони уни кузатиб қўйди. Хайрлашаётиб Искандар ундан сўради:

— Э, султон! Шунча катта қўшин билан нега урушга ботинмадинг, аксинча келиб оstonамга бон урдинг?

— Э, Искандар! — деди Мағриб султони тавозе билан, — қўшинингдан эмас, саодатингдан қўрқдим, чунки кимга саодат ёр бўлса унинг қўли устундир. Устунлик эса лашкарининг кўни ёки оз бўлишига боғлиқ эмасдир.

ХАЛИФА МАЪМУН ВА ЗУБАЙДА

Хорун ар-Рашиднинг ўғли Маъмун халифалик тахтига ўлтиргандан кейин ҳар жума куни ўғай онаси Зубайда хотинининг олдига кириб саломлашиб ва ҳол-аҳвол сурини-тириб чиқар экан. Бир куни саломга кириб чиқаётганда Зубайда хотин деди:

— Ўша ўчакишган кунга лаънатлар бўлсин!

Маъмуи бу сўзни эшитиб ҳайрон бўлди.

— Э, валенъмат! — деди у ўгай онасига, — нега бундай дедингиз?

— Бир кун, — деб сўз бошлади Зубайда хотин, — отанг билан аразлашиб қолдим. Қанча уринмасин шаштимдан қайтмадим. Шундан кейин отанг чўриси бўлмиш сенинг онагнинг хонасига кириб кетди. Ўшанда отанг билан ўчакишмаганимда сени мен тўққан бўлардим.

ГУЛЗОР

Ҳикоятлар

ЎЗИНГ ТИЛЛАУШ БЎЛДИНГ, МЕНИ ЭСА ЗАР ЧОНОНЛИК ҚИЛДИНГ

Султон Санжар Марв шаҳрида олий бир бино қуришга киришди. Лекин устунга муносиб ёғоч тополмадилар. Қидириб-қидириб бир хотиннинг ховлисида устунбон дарахт борлигини аниқладилар. Султоннинг одамлари бориб: «Ёғочингни сотгин», деб ялишиб-ёлвордилар, лекин аёл кўймади. Султоннинг амри билан хазинадан бир товоқ олтин ва кумуш танга ҳамда зар чонон олиб бордилар. Хотин шундан кейин дарахтни кесишга ижозат берди.

Қитъа:

Султонки ади бирла қилур халқ аро маош,
Ҳар неким истаса анга ҳосил бўлур равон.
Ҳар нақди жон тиласа тариқи яхшилик ила,
Филҳол сарф этарлар, анга халқ нақди жон.
Ҳар кимки бу сифат била бўлса жаҳонаро,
Шакеиз онинг нисори эрур жон ила жаҳон.

Ёғочни кесиб олиб келиб устун ясадилар. Устун иморатга кўн ярашди. Султон мамнуи бўлиб: «Устунга олтин суви беринглар, айвонни ҳам зарнигор қилдинглар», деб буюрди. Иморат тамом битганда кейин шаҳарнинг барча халқи уни тамошо қилгани келдилар. Улар ора-

сида зар чопон кийган ўша дарахт соҳибаси ҳам бор эди. У аста-секин устун ёнига бориб деди:

— Э, ёғоч! Тўғрилигинг туфайли ўзинг ҳам тил-лапўш бўлдинг, мени ҳам зар чопонлик қилдинг.

РАИЯТГА ЗУЛМ ҚИЛСАНГ, ЭЛ-ЮРТ ТЎЗИБ КЕТАДИ

Нуширвони одил адолат ўрнатмоқчи бўлиб маслаҳатга ҳакимлар ва бекларни чақиртирди ва ўртага «раият билан қандай муносабат қилган маъқул?» — деган савол-танлади.

Беклар дедилар:

— Агар улуг подшо бўламан десанг, навкарнинг бо-шини сила, катта лашкар тўплаб, халққа кўн солиқ сол. Шунда дунман сени енголмайди.

Лекин Бузуржмеҳр ҳаким уларга қарни чиқди:

— Сизлар, — деди у бекларга қараб, — ёмон кўйга кириб қолибсизлар. Раиятга зулм қилиб оқчасини берган билан навкар кўнаймайди. Бир йил зулм қиласиз, икки йил зулм қиласиз. Учинчи марта зулм қилмоқчи бўлсангиз раият теварак-атрофга тўзиб кетади, мамлакат хароб бўлади. Ундан кейин солиқни кимдан оласиз?

АҲИЛ ЮРТ

Искандар Зулқарнайн бир мамлакатга кириб борди. Қараса тўда-тўда кўйлар юрибди-ю, лекин чўнони пуқ, пода-пода туялар юрибди, лекин йилқибони кўринмайди. Кўйлар, туялар ва йилқиларининг ҳаммаси покиза ва семиз, бир-биридан яхши. Бозларида эса анвойи мевалар ишиб ётибди. Бир кишини ўша мамлакат ичкариенга юборди. Бориб қараса, бозорлари ораста, дўконлари очик, лекин дўкондорлар кўринмайди. Кўча-кўйда биров кимса йўқ. Бир жойга бориб ҳайрон бўлиб турган эди, қаршисидан бир одам чиқиб қолди.

— Дўконларнинг эгаси қаерда? — деб сўради ундан Искандарнинг одами.

— Уларнинг барчаси ибодатхонада, — деб жавоб берди ўша одам.

Ўша киши Искандар Зулқарнайннинг одамини ибодатхонага олиб борди. У ибодатхонага тўпланганларга Искандар Зулқарнайннинг келганини эълон қилди. Шун-

дан кейин мамлакат подшоеси тамом халқи билан унинг хузурига чиқди.

Искандар мамлакат подшоесидан сўради:

— Бу қандай ҳолки, қўйларингиз, туяларингиз ва йилқиларингиз ўтлаб юришибди-ю, лекин қаровчиси йўқ. Бозорларингиз обод, дўконларингиз лиммо-лим моли билан очигу, лекин дўкондор йўқ?

— Орамизда,— деди подшо.— бирон киши бисотидан ажраб қолгудай бўлса, ҳаммамиз унга йиғиш қилиб берамиз. Шу тариқа барчани баробар тутамиз...

Маснавий:

Кимда ким инсоф ила авсоф бор,
Ҳақ бўлур икки жаҳонда анга ёр.
Муфассу дармондаларга қил қарам,
Токи бўлгайсан жаҳонда мухтарам.

СУЛТОН ВА КАМПИР

Султон Маликшоҳ Исфаҳон шаҳрига зиёратга бориб бир манзилга қелиб тушди. Унинг гуломлари ўша кеча бир қари аёлнинг сугирини ўғирлаб, сўйиб едилар. Эрталаб ўша аёл сугирини султоннинг одамлари сўйиб еганларидан хабардор бўлди. Кампир хассасига таяниб Зиндаруд кўпригига бориб султоннинг ўтинини пойлаб турди. Султон кўприкга яқинлашгани билан кампир ўзини ерга отиб дод-фарёд кўтарди:

— Э, султон! Арз-додимни тингла, бўлмаса нузи сирот-да гирибонингдан оламан! Султон отининг жиловини тортди.

— Қандай арз-додинг бор, меида? — деб мурожаат қилди у кампирга.

— Бисотимда фақат бир сугирим бор эди.— деди кампир оби дийда қилиб,— рўзгоримни тебратарди. Шу кеча сенинг гуломларинг уни ўғирлаб кетиб сўйиб едилар.

— Битта сугиринг эвазига ўн сугир берай, рози бўл,— деди султон.

— Йўқ, ҳақимни гуломларингдан оламан,— деб оёқ тиради кампир.

— Бўлмаса йигирмата сугир берайин.— деди султон.

Кампир кўнмади.

Қисқаси султон саксон бош сугир бермоқчи бўлди.

лекин камшир бунга ҳам кўнмади, аҳдида туриб олди.

Сўнг султон отдан тушди ва *ясовулбошига* камшир айтган гуломларни тутиб келишни буюрди. Жиноят қилган гуломлар жазога тортилди, камшир саксон сипирин олдига солиб уйга равона бўлди...

ВАЗИРНИНГ ИУШАЙМОНИ

Султон Санжарга вазири бир киши устидан гийбат қилиб, деди:

— Фалон кишининг кўнгли ўлгунча қора, ўта ёмон. Агар уни тутдириб олиб келсангиз кўн парса аён бўларди.

— Майли, сен айтгандай бўла қолсин, уни эртага эрта билан тутдириб келайлик, — деди султон.

Шундай кейин вазир хотирикам бўлди. Эртаси эрталаб зўр умид билан саройга келди. Аммо у кутганча бўлмади. У айтган одам тутиб келинди-ю, лекин жазо ўрнига султон унинг елкасига чонон ташлади ва от бериб сийлаб уйига жўнатиб юборди.

Вазир ажабланди ва султондан сўради:

— Неча ўна кишини тутдириб келиб жазога тортадигандай бўлиб эдингиз, энди бўлса унга бош-оёқ саруно ва от бериб бошини осмонга етказдингиз. Бу ишингизни тушунолмай қолдим.

— Ўна одам сенга дўстмикан ёки душманмикан деб мулоҳаза қилиб кўрдим, — деди султон вазирга, — дўст бўлганда унга ёмонлик истаб гийбат қилмаган бўлардинг. Гийбат қилганингдан у сенга душманлигини фаҳмладим.

Вазирнинг тили айланмай қолди, қилган ишидан эса иушаймон бўлди.

ДАРДНИ ЯШИРМАГАН ЯХШИ

Хорун ар-Рашиднинг никоҳланган уч хотини бор экан. Бир вақт халифанинг оғзида қандайдир бир яра пайдо бўлди. Оқибатда оғзидан ёмон ҳид келаётган бўлиб қолди. Лекин хотинлари ботиниб буни халифага айтолмасдан аммаси орқали айттирдилар.

Халифа қаттиқ хафа бўлди ва аммасига деди:

— Нега буни менга хотинларим айтишмабди?

— Мулоҳазага бориб айтмагандирлар, — деди ам-

маси, — лекин мен сенга рост гапни айтаётибман. Ишон-масанг табибни чақиртириб сўра. Ёлгон гапирган бўлсам ўлдир!

Хорун ар-Рашид эртаси куни эрталаб табибни чақиртириб оғзини кўрсатган эди, табиб деди:

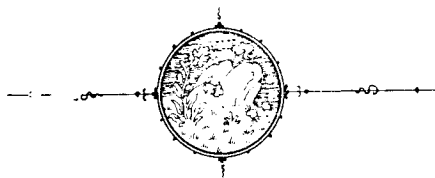
— Э, халифа! Оғзингда қандайдир яра пайдо бўлибди. Агар иккюзат берсанг уч кун ичида бир илож қилиб уни даволайман. Шундан кейин оғзингдан гулоб иси келадиған бўлиб қолади.

— Ундай бўлса шу дақиқадан бошлаб ишга туш. иложини топ! — деди халифа бир оз хотиржамланиб.

Табиб ишга тушди ва айтганидай уч кун ичида халифани даволаб ярасини тузатди. Энди ҳақиқатан ҳам унинг оғзидан гулоб иси келадиған бўлди. Халифа терисига сизмай суюнди. Аммаси олдиға бориб унга зўр миннатдорчилик билдирди:

— Раҳмат сенга, аммажон! — деди у қўлларини кўксига қўйиб, — дардимни яширмай айтдинг. Агар сен бўлмаганингда бир умрга майиб бўлиб қолардим.

Халифа аммасига миннатдорчилик билдирди-ю, лекин хотинларини ўдагайлаб даргоҳидан қувиб юборди.

ШАРҚ ХАЛҚЛАРИ БИСОТИДАН

УЧ ОГА-НИИ

(Арман халқ эртаги)

Уч ога-инига отадан ўн етти бош от қолибди. Ота ўлими олдидан уларнинг ярмини катта ўғилга, учдан бир қисмини ўрташчасига, тўққиздан бирини кичик ўғилга васият қилган экан. Ота вафот тоғандан кейин ўғиллар ўртасида мерос хусусида жанжал чиқибди. Охири улар арз-дод қилиб вилоят ҳокими малик Шоҳназар ҳузурига борибдилар. Меросни қандай тақсимлашга ҳокимнинг ҳам ақли етмабди ва Пуга исмли довишмандни чиқиртириб келиб, ога-иниларнинг масаласини унга ҳавола қилибди. Пуга ўйлаб кўрса ўн етти сони иккига ҳам, учга ҳам, тўққизга ҳам тақсим бўлмас экан. «Ҳа майли, — дебди у ога-иниларга, — кетаверинглар, эртага эрта билан уйингизга бориб меросни ўзим тақсимлаб бераман».

Эртаси кунини эрталаб Пуга отига мшииб ога-иниларнинг қишлоғига борибди. Ога-инилар сабрсизлик билан кутиб туришган экан, уни узоқдан кўришиб терисига сиймай суюнишибди.

— Қани отларингни бу ерга ҳайдаб келинглар, — дебди у ога-иниларга.

Ога-инилар ўн етти отни унинг олдига-ҳайдаб келдилар.

Пуга ўзиникини ҳам уларга қўшди, сўнг ога-иниларга мурожаат қилди:

— Қани, айтинглар-чи, отлар энди печта бўлди?

— Ўн саккизта,— дедилар ога-инилар бир оғиздан.

Шундан кейин Пуга уларни тақсимлашга киришди.

— Ўн саккизини иккига тақсимласак тўққиздан бўлади,— деди у.

— Тўғри,— дейишди ога-инилар.

Пуга сўзида давом этди:

— Демак, отангизнинг васиятига биноан тўққиз от сенга тегади,— деди у тўнғич ўғилга мурожаат қилиб.

— Тўғри,— дедилар ога-инилар.

— Ўн саккизининг учдан бири олти бўлади. Демак олти нафар от сеники,— деди Пуга ўртанчасига мурожаат қилиб.

Буни ҳам тасдиқ қилдилар ога-инилар.

— Ўн саккизини тўққизга тақсимласак,— деди Пуга кенжа ўғилга қараб,— икки чиқади. Демак икки нафар от сеники бўлади. Тўғрими?

— Тўғри,— дедилар ога-инилар бир оғиздан.

— Тақсимотдан ортиб қолган анови бир от рози бўлсаларингиз, менга бўла қолсин,— деди кулиб Пуга.

Ога-инилар қувончига сизмай бир-бирини қучиб кетдилар, Пуга эса отини етаклаб йўлга тушди.

ПАШШАХҲҲР ҚУШ ВА СИЧҚОН

(Абхаз халқ эртаги)

Сичқон бутазор оралаб кетаётган пашшахҳр қуш билан учрашиб қолибди. Қуш сичқондан сўради:

— Хўш, биродар, йўл бўлсин?

— Сўрама,— дебди сичқон,— бу юртдан бош олиб кетаётибман.

— Нега, нима бўлди ўзи?

— Мушуклар қувлагани-қувлаган. Бу ҳам етмаганидай одамлар тинмай тузоқ қўйишадиган бўлиб қолди.

— Йўэ, иккимизнинг тақдиримиз бир экан-ку, огайничалиш. Мен ҳам борар еримни билмай шу ерга келиб тўхтадим,— дебди унга қуш.

— Кимларнинг дастидан шу кўйларга тушиб қолдинг?
— деб сўради сичқон.

Қуш жавоб қилди:

— Мушук билан олмахоннинг дастидан.

Қисқаси, сичқон билан паншахўр қуш маслаҳатлашиб шу ерда биргаликда тирикчилик ўтказадиган бўлишибди. Икковлон бир нарча ер очиб, деҳқончилик билан шугулланишга келишибдилар. Сичқон енг измариб астойдил ишга киришди, қуш бўлса бир қуш шунчаки ишлаган бўлди-ю, эртасига баҳона кўрсатди:

— Вой, ўлмасам! Ахир, бутун оғам уйланаётган эди-ку. Сал бўлмаса унута ёзибман. Бўёғига бир ўзинг ишлаб турасан, ўртоққон. Бормасам бўлмайди. Кўринини бераману орқамга қайтаман.

— Майли, борақол! — деди сичқон унга.

Паншахўр қуш «пар» этиб кетди, лекин шу яқин орадаги дарахт шохига қўшиб, эртадан-кечгача терлаб-чиниб ишлаб ўтган сичқонни томонга қилиб ўлтирди. Қош қорайиб, сичқон энди даладан чиққан ҳам эдики, паншахўр учиб келди.

— Нега кечга қадар қолиб кетдинг, шунчаки кўринини бераману қайтаман демабмидинг? — деди сичқон бир оз ўнка-гина қилиб.

— Шу десанг, ўртоққон, тумонат меҳмон келди тўйга, — деди керишиб паншахўр, — хизматда бўлиб тез қайтишининг иложини қилолмадим.

Эртаси қуш гумайдан тозалашган ерни хайлаб макка экидилар. Хаял ўтмай макка униб чиқди. Сичқон билан паншахўр чошиққа тундилар. Паншахўр чошиқнинг биринчи қушини бир илож қилиб ўтказди, эртаси қуш эрталаб яна бир баҳовани кўндаланг қилди:

— Бошимга мусибат тушди, ўртоққон. Тунда хабарчи келди — отамдан ажралиб қолибман, — деди паншахўр.

Сичқон астойдил таъзия изҳор қилди ва паншахўрга тагин руҳсат берди. У эса шу кетганича бир ҳафта йўқолиб кетди. Қайтгач, сичқон бир оз қойинган эди, уялмай-нетмай ёлгон сабабни кўндаланг қилди:

— Отамни кўмиб, учини ўтказгандан кейин энди қайтаман деб турсам онам оғирлашиб қолди. Уни ташлаб кета олмадим.

— Ха, майли, — деди сичқон. — Бунақа савдо ҳамма-нинг ҳам бошида бор.

Кунлар шу тариқа кечди. Макка ҳам пишди. Уни

ўриб-йиғиб ҳам олдилар. Хирмон кўтарилиб ҳосилни тақсимлаш пайтида ўртада жанжал чиқди.

— Ҳар ким қилган маҳнатига қараб улуш олади, — деб туриб олди сичқон.

— Бундай қилиш адолатсизлик бўлур эди, — деб эътироз билдирди пашшахўр, — хирмонни баб-баробар бўламиз.

Икковлари кўп тортишдилар. Мунозара жанжалга айланди. Сичқон билан пашшахўр ёқалашиб кетишди. Шу пайт қасқандир тулки пайдо бўлди. Сичқон билан пашшахўр унга арз-дод қилиб кетишди.

— Шошманглар, азизлар! — деди тулки мулойим овоз билан, — жанжалдан не фойда? Мўл ҳосил етиштирибсизлар, сизларга кўп раҳмат. Шу атрофдаги барча жониворларга еб ётгани kami беш йилга етади. Қани, ўтиринглар, яхшиси бир ўйлаб кўрайлик.

Тулки уларни тинчлантирди, ёнига ўтқазди. Ўтқазди-ю, «тан» этиб сичқонни ҳам, пашшахўрни ҳам бирёқлик қилди. Бир хирмон макка эди унинг ўзига қолди.

БУДБУЛ ВА ҚАРГА

(Тат халқ эртаги)

Бир кун булбул тол ноҳида сайраб ўлтирган эди, ёнига қарга келиб қўиди. Лекин булбулнинг дилни ўртовчи навосини бузди.

— Ҳой, булбул! — деди у, — менинг олдимда бўлмагур наво қилишга уялмайсанми?!

Булбул бошда ҳайрон бўлди, сўнг бир оз жаҳли чиқди ва деди:

— Мен наво қилсам бутун борлиқ яйраб-яшнайдди. Қўшиқларимга одамзод тўймайдди. Шунинг учун ҳам менга қафасни олтидан ясайдилар, сара дон бериб боқадилар. Одамлар мени бўстон ҳофизини, деб аташганини эшитмаганмисан? Шунақа қушлар ҳам борки, уларнинг на кўнгилга яқин овози бор, на овозида шира бор. Масалан, сен ер ютгур шунақа қушлардансан.

— Ҳой, ўпкангни бос! — деди бўйинини чўзиб қарга, — юр нарига қишлоққа борайлик, бирон ақллироқдан иккимиздан қайси биримизнинг овозимиз ёқимлилигини сўрайлик. Бунга у ҳал қилсин. Шартим шулки, кимнинг овози хуш топилса, у рақибининг кўзини ўйиб олади.

Булбул рози бўлди.

Икковлари яқин-атрофдаги бир қишлоққа боришди. Унга кираверинидаги ҳовли олдидаги кўлмакда тўнғиз ағанаб ётган экан. Ўшага мурожаат қилдилар:

— Ҳой, тўнғизжон, биз иккаламиз гаров ўйнадик. Айт-чи, қайси биримизнинг овозимиз ёқимли?

— Турган гап, қарганинг овози ёқимлироқ, чунки у йўгон. Менга унинг овози ёқади,— деди тўнғиз.

Қарга шу ернинг ўзида булбулнинг кўзларини чўқиб олди ва «пар» этиб аллақабларгадир учиб кетди. Эски масканига қараб булбул ҳам учиб кетди. Лекин, шу қундан бошлаб унинг навоси ғамгин ва хазин бўлиб қолди.

Орадан маълум вақт ўтиб қарга яна булбулнинг ёнига келиб қўнди ва гурур билан деди:

— Э, тентак булбул, гаровда ютқизиб қўйиб икки кўзингдан ажралдинг. Энди афсус-надоматга не ҳолат?! Тақдирга тан бериб индамай юравер-да!

— Кўзларимдан ажралиб қолганимга афсусланаётганим йўқ,— деб жавоб қилди булбул,— балки сенинг сўзингга кириб, тақдиримни тўнғизга ишониб топшириб қўйганимга ачинаман.

ПАЙҒАМБАР АВЛОДИ

(Туркман халқ эртаги)

Бир одам бозор-ўчарда: «Мен пайғамбар авлодиман», деб гап-сўз тарқатди. Бу гап шаҳар ҳокимининг ҳам қўлоғига етди. У воқеани бориб султонга маълум қилди.

— Балки ҳазиллашаётгандир,— деди унга султон.

Ҳоким икки букилиб таъзим қилди ва орқаси билан юриб қабулхонадан чиқди.

Эртаси кўни миршаб ҳокимнинг олдига келиб бугун ҳам шу аҳвол такрор бўлганини арз қилди.

Ҳоким яна саройга борди, лекин султонни ишонтиролмади.

Аҳвол яна бир неча бор такрорлангач, ниҳоят султон ўша «пайғамбар авлоди»ни тутиб келтиришни буюрди. Султон вазирлари ва *қози калон* ҳузурда уни сўроқ қилди:

— Хўш, сен пайғамбаримизга қанақа авлод бўласан?

— Мен буни қаёқдан билай? Бу менга тушимда аён бўлган,— деди султонга у.

— Бу қай тарзда аён бўлган? Буни сенга ким айтди?
— деди султон даргазаб бўлиб.

— Бир чол айтди. Азбаройи худо ўзини туслолмайман.
Кўришидан масжидимизнинг сўфисига ўхшаб кетади.

— Мана кўряписизларми,— деди султон атрофдагиларга,— тап тортмасдан ёлгон гапиряпти, шаккоклик қилипти бу одам. Қани, айтинглар-чи, бунақа одам қандай жазога муносиб?

— Агар даъвосидан қайтмай сўзида туриб оладиган бўлса, ўлимга маҳкум у,— деди қози калон.

— Даъвосидан қайтса-қайтмаса, барибир уни ўлдириш лозим,— деди вазири аъзам.

«Пайгамбар авлоди» аҳдида туриб олди. Шундан кейин султон, вазири аъзам ва қози калон кенгашиб унга бир шарт қўйдилар.

— Агар ҳақиқатан ҳам пайгамбар авлоди бўлсанг қани бирон каромат кўрсатчи? — деди унга султон.

— Дуруст,— деди «пайгамбар авлоди» пинагини бузмай,— менга Дамашқ пўлатидан ясалган бир қилич келтиришени.

Султон, вазири аъзам ва қози калон ҳанг-манг бўлиб қолишди. «Энди нима қилдик», деган маънода бир-бирлари билан кўз уриштириб олишди. Сўнг султон «пайгамбар авлоди»дан сўради:

— Қиличнинг сенга нима кераги бор?

— Қози калоннинг бошини кесаман,— деди «пайгамбар авлоди» тап тортмасдан,— сўнг уни яна ўрнига қўяман. У ўлиб-тирилганини сезмайди.

Қозининг рангида ранг қолмади. Тамом авзойини титроқ босди. Сўнг, бир фурсатдан кейин, ўридан туриб «пайгамбар авлоди»га икки букилиб таъзим қилди:

— О, мўътабар зот! Сенинг пайгамбар авлоди эканлигинга шак-шубҳам йўқ. Бугундан бошлаб сенга умматман.

ФАРОСАТЛИ ҚОЗИ

(Қирғиз халқ эртаги)

Бир чўпон узоқ сафарга отланди ва бисотида юз тилло оқчани қўшнисига омонат қолдириб кетди. Орадан бир неча йил ўтиб юртига қайтиб келди ва қўшнисидан омонатни талаб қилди. Қўшниси кекса, лекни очкўз ва

диёнатсиз одам эди. «Сендан ҳеч қандай нарса олмаганман», деб туриб олди у. Чўпоннинг боши қотди, охири яқин дўстларига маслаҳат солди. Улар: «Қозига мурожаат қил, ахир у адолат ҳимоячиси-ку», деб маслаҳат бердилар.

Шунга кўра чўпон қозихонага борди ва қозига арз-дол қилди.

Қози чўпон омонат қолдирган чозни чақиртириб сўроқ қилди.

— Оқсоқол, — деди қози вазминлик билан, — кекса одам экансан, ёлгон гапирини сен билан менга муносиб эмас. Тўғрисини айт, мана бу чўпон йигитнинг омонатини олиб қолганимдинг?

— Худо ноҳидлақсир! — деди чол қозига ёқасини унлаган ҳолда, — мен ундан бир чақа ҳам олмаганман. Ошшоқ соқолим билан қандай ёлгон гапирай.

Энди қози чўпонга мурожаат қилди:

— Омонатни шу одамга тоширганнинг ҳақида гувоҳнинг борми?

— Йўқ, — деб жавоб қилди чўпон.

— Ундай бўлса даъвогар эканлигини нима билан исбот қиласан?

— Билмадим.

— Унда, омонатингни бу одамга қаерда берганингни биларсан?

— Ха, биламан, — деди чўпон, — *алимиздан* сал нарироқда терак бор. Уна терак тагида тоширганман.

Қози мийиғида кулди, сўнг чўпонга мурожаат қилди:

— Шундай бўлса, бориб ўна теракни қозихонага етаклаб кел. Балки бўлган ганини у айтиб берар?

— Ҳурматли қози, — деди чўпон таъизкубланиб, — азамат бир теракни қандай қилиб бу ерга етаклаб келаман? Бунинг иложи йўқ-ку?!

— Унда мана буни ол, кўрсатсанг теракнинг ўзи келади. Қози чўпонга муҳр узугини тутқаздди.

Чўпон қозининг муҳрини олиб отига минди ва анига қараб жўнади. Омонатни олган, чол хотирскам бўлди. У теракнинг қозихонага келиши ва гувоҳлик бериши мумкин эмаслигини яхши биларди. Шунинг учун «қалайсан?» — дегандай қозига маънодор қараб қўйди.

Орадан ярим соат чамаси ўтгандан кейин қози чолга мурожаат қилди:

— Қария, айт-чи, чўпон терак олдига етиб бордимикни ёки йўқми?

— Хали бориб етганича йўқ, — деди чол.

Орадан яна ярим соат вақт ўтди.

— Энди етиб боргандир? — деди қози.

— Ҳа, етиб борди, — деб жавоб қилди чол.

— Балки орқага қайтгандир?

— Ҳа, қайтди.

Ҳаял ўтмай йигит ҳам қайтиб келди. Лекин ёнида терак йўқ эди. Чўпон тушкин бир ҳолда, чол эса терисига сизмай суюнди. Фақат қози хотиржам эди.

— Мухрингизни кўрсатдим, амр-фармойишингизни етказдим, — деди йигит қозига мухрлик узугини узатиб, — лекин терак нарво ҳам қилмади. Уни ўрнидан кўзгатиш учун эса камиди ўнта хўкиз керак бўлади. Шунинг учун ҳам теракни олиб келолмадим, маъзур тутинг, тақсир! — деди чўпон синиқ бир оҳангда.

— Ҳечқисси йўқ, — деди қози чўпонни юнатиб, — теракнинг хузуримизга келиб-кетганига анча вақт бўлди.

— Қачон? Қанақасига келиб-кетди у? — деди чол таажжубланиб, — Ахир мен уни кўрмадим-ку. Бу чўпчакни сизга ким айтиб берди?

— Сен, — деди қози чолга тик боқиб, — Яқиндагина ўзинг айтиб бердинг-ку!

— Қандай қилиб? Қанақасига?

Қози бўлган воқеани бирма-бир айтиб берди:

Мен сеидан бириччи бор: «Чўпон терак олдига етиб бордимикан?» — деб сўраганимда: «Ҳали етиб борганича йўқ», деб жавоб бердинг. Орадан ярим соатча ўтиб яна сўраганимда: «Ҳа, энди етиб борди», деб аниқ жавоб қилдинг. Сўнгра: «Орқасига қайтгандир?» — деб сўрасам: «Ҳа, қайтди», деб айтдинг. Ўша теракни, унга бориладиган йўл ва масофани яхши билар экансан. Бундан чиқди чўпон ҳаққа ўхшайди.

Чол буни бўйинига олди ва чўпонга омонатини қайтариб берди.

МАҚТАНЧОҚ БОЙ

(Татар халқ эртаги)

Бойнинг қари ва ориқ сизгири бор эди. «Сутдан қолган, бир ҳовуч суюк бўлган бу сизгирни беҳуда боқиб нима қиламан, — деди у ўзи-ўзига бир куни. — Яхшиси кўчага ҳайдаб юбора қолай, буни кўриб одамлар меннинг сахийлигимга қойил қолсин». Эртаси куни эрталаб у

сигирини кўчага олиб чиқиб подага кўшиб юборди. Кеч-курун эса уни уйга киритмади.

— Хайр сигиржон, йнгирма беш йил сени боқдим, бундан бўёғига ўзингни-ўзинг энла,— деди у ҳаммага эшиттириб.

Шундай деди-ю, бой дарвозани маҳкам тамбалаб олди, сигир эса кўчада қолди. Сигир ёз ичи далама-дала кезди, бир илож қилиб тирикчиликни ўтказди. Қиш қилич яланғочлаб келгандан кейин қийналиб қолди. Бир кун камбағал бир одам сигирга раҳми келиб, уйга етаклаб келди. Камшир хурсанд бўлди, чолга «яхши қилибсан, йўқса бу бечора совуқдан ва очликдан ўлиб кетарди». деди Чол билан камшир сигирни оғилга киритиб боғладилар, қўлдан келганича парварини қилиб қишдан чиқардилар. Баҳорда у сутга кирди ва чол билан камширнинг косасини оқарттирди. Бой буни эшитиб қолди-ю, келиб чолга пўнса қила кетди.

— Бу менинг сигирим, кузда йўқотиб қўйган эдим. Билсам сен яшириб олиб соғиб ичиб юрган экансан. Ичган сутингга розиман, лекин сигирни қайтариб бер!

— Қанақасига у сеники бўлсин? Ахир ўзинг кўчага хайдаб юборганингни бутун қишлоқ билади-ку, — деди чол таажжуланиб.

Чол билан бой кўн сур-сур қилишди, бўлмади. Охири қозининг олдига бордилар. Қозини тушмагур, қитмир одам эди — можарони ўзича хал қилмоқчи бўлди.

— Мен иккингиизга учта савол бераман, ким тўғри жавоб берса сигир ўшаники,— деди у бой билан чолга. Биринчиси: Одамда энг семиз нарса нима? Иккинчиси — чиройли нарса нима? Учинчиси: иккингииздан қайсинингиз ақллироқсиз?

«Шу ҳам савол бўлди-ю», деди бой ўз-ўзига ва кек-кайиб деди:

— Саволларингизга ҳозир жавоб берайми ёки аввал анави яланг оёқ гапирсинми?

— Йўқ, уйингизга бориб яхшилаб ўйлаб кўринг, жаноби бой. Жавобингларни эртага эшитурмиз.

Хайрият, деди чол буни эшитиб. У бир оз ўйланиб қолган эди, чунки қозининг саволи уни ташвишга солиб қўйганди. Уйига қайтгач бўлган гапини камширга айтди ва бир уҳ тортиб олиб, кўшиб қўйди:

— Аслида пешонамизга сигир битмаган экан, камшир. Нима ҳам қилардик, тақдирга тан беришга тўғри келади.

— Ҳа, чол тушмагур-эй, шунга ҳам ақлинг етмадимми?

Биринчи саволга ер, иккинчисига инсон қалби, сўнгисига эса менинг итим Оланар, деб жавоб қилсанг ютасан,— деди кампир чолга.

Эртаси куни эрталаб чол билан бой яна қозихонада учрашдилар. Қози аввал сўзни бойга ҳавола қилди.

— Жаҳонда энг семиз нарса — деди бой,— бу менинг қўчқорим, энг чиройлиси — менинг саман отим, тева-рак-атрофда бўлса мендан ақллироқ одам йўқ. Бу яланг оёққа йўл бўлсин! Энди сизир меникидир?

Шундан кейин қози чолга сўз берди.

— Дунёда энг семиз нарса — бу ер, чунки бутун борлиқ ундан озиқланади, энг чиройли нарса инсон қалбидир. Ақл масаласига келсак, бой албатта ақллик одам, лекин менинг Оланарим ундан ақллироқ,— деди чол.

Қози ҳайрон бўлди, сўнг деди:

— Биринчи ва иккинчи саволларга берган жавобнинг тўғри, лекин ит одамдан ақллироқ бўлишига ишонин қийин. Бунга қанақа далил ишботинг бор?

— Далил-ишбот бор,— деди чол ва орқасидан эрганиб келиб, қозихона дарвозаси олдида ётган Оланарни чақирди. Оланар думини экиллаганича эгасининг олдига чониб келди ва чўк тушди.

«Кўрдингизми!» — дегандай чол қози билан бойнинг кўзларига тикилди, сўнг деди:

— Энди бу ёгини томонга қилинг.

Қўлини сал кўтариб, «ажўна бу ердан деб», ишора қилди.

Ит даст ўрнидан турди ва дарвозага қараб чоңди. Бой эса ўтирган ўрнидан жилмай ўлтириб қолди.

— Мана кўрдингизми? — деди чол қозига мурожаат қилиб, «кет» деган ишорани ит тушунади-ю, лекин бой отамлар бунинг маъносига ҳам бормадилар. Энди буларнинг қайси бири ақллироқ эканлигини ўзингиз ҳал қилинг.

— Ҳақиқатан ҳам сенинг итинг фаросатлироқ экан, чол,— деди қози.— Сизир сеники бўлди.

ЭЧКИ ВА ТУЛКИ

(Грузин халқ эртаги)

Эчки билан тулки келишиб бирга дехқончилик қилишадиган бўлишибди ва бир нарча ерга бугдой сепишибди. Қузда яхши ҳосил битибди. Уни ўриб янчишибди, донни хирмоннинг ўртасига, похолни эса унинг

бир четига тўплашибди. Бир оз дам олишганларидан кейин даромадни тақсим қилишга киришибдилар.

— Биласанми, эчкижон,— дебди тулки,— дон менга, похол сенга бўлсин.

— Йўқ,— дебди эчки,— донни ҳам, похолни ҳам баравар бўламиз. Шунда тўғри бўлади.

Бунга тулки кўнмабди ва қозилikka гумаштаси бурини чақиргани кетибди. Тулки келгунча эчки иккита итни олиб келиб похолнинг ичига яшириб қўйибди.

Бўри келиб эчкига иўнса қилибди:

— Нима сабабдан менинг дўстимни хафа қилгансан?

— Нималар дейсиз ўзи, жаноби бўри,— дебди эчки тавозе билан,— хафа қилаётган мен эмас, аксинча сизнинг гумаштангиз. У мулойимлик билан бўлган воқеани бўрига айтиб берибди. Лекин бўри гумаштасини ёқлаб эчкига сиёсат қилибди:

— Тулкижоннинг талаби ҳақ. Сен похолни, у эса донни олади.

— Бу адолатданми? — дебди эчки.

— Ҳа, адолатдан,— деб жавоб қилибди кеккайиб бўри.

— Унда похол устига чиқ ва гаинг ҳақингига қасамёд қил!— дебди эчки бўрига.

Бўри похол тенасига чиқиб чор атрофга қараб увиллаб қолибди. Шунда итлар похол остидан чиқиб бўрининг ҳам, тулкининг ҳам хўб адабини беришибди. Бутун ҳосил эса эчкига қолибди.

ОҚИЛА

(Туркман халқ эртаги)

Кунлардан бир кунги подшонинг хазинасига ўғри тушибди. Эрталаб подшонинг барча айғоқчилари унинг йетидан тушдилар ва охири тутиб келдилар. Подшо ўғрини ўзи сўроқ қилди ва қандай жазога тортиш хусусида вазирлари билан кенгаши. Бош вазир ўғрининг қўл-оёқларини чопиб ташлашни тавсия қилди. Подшо одатдагидай қизига мурожаат қилди. Малика вазир айтган жазони тўғри топди. Шундан кейин ўртанчи вазирдан сўради. У ўғрини ўтда ёқишни лозим топди. Подшонинг қизи бу фикрга ҳам қўшилди. Кичик вазирнинг ҳукми қизиқ бўлди. У ўғрининг қоринни тўйдириб, уст-бошини янгилаб, қўйиб юборишни маслаҳат берди. Подшо қизига

қаради. Оқила қиз кичик вазирнинг ҳукмини ҳам тўғри ҳисоблади.

— Астағфурулло! — деди подшоҳ таажжубланиб, — бу қанақаси бўлди, қизим! Учала вазирнинг ҳукмини баробарига тўғри деб тонинишгининг босен нима?

Малика жавоб қилди:

— Бош вазирнинг отаси қассоб бўлган экан, шу қабилда иш тутди. Ўртанча вазир гўлаҳдан чиққан экан, бу бечорани ўтда ёқишни маъқул топди. Кичик вазир яхши одамнинг фарзанди экан, олижаноблик билан иш тутди.

— Баракалло қизим, — деди подшоҳ маликани пешонасида ўзиб, — сени оқила аташлари бежиз эмас экан.

НИҚОБНИНГ ЙИРТИЛИШИ

(Тибет халқ эртаги)

Кунлардан бир кун қоронғи тунда тулки қишлоқ оралади. Товуқхоналарни босиб мириқиб ов қилди. Охири қорни тўйиб товуқхоналардан бирида эрталабгача қаттиқ ухлаб қолди. Бир вақт яна товуқларнинг қий-чуви еру фалакни тутди — товуқхонада *сассиқ кўзан* пайдо бўлди. Тулки чўчиб уйғонди. Қўрқинч остида эниқни тонолмаб бирмунча вақт ўзини у ёқ бу ёққа урди. Охири туйнукдан томга чиқди ва ўзини ҳовли саҳнига отди. Лекин бориб бўёқ уютилган чанга тушди. Кўн уриниб бир аҳволда чандан чиқди ва ўрмонга қараб чоңди. Кўн юриб бир ялангликка чиқиб қолди. Осмон мусаффо, қуёш чарақлаб турарди. Тулкининг териси ҳаял ўтмай қуриб қолди. Лекин унинг туси феруза тусига кирган эди. Феруза Тибетда бошқа қимматбаҳо тошларга қараганда қадрлироқ ҳисобланарди. Тулки айнан шу тусга кириб қолганидан беҳад хурсанд бўлди. Ҳоз юриш қилиб ўзини бошқа ҳайвонлардан баланд тута бошлади.

Кунлардан бир кун у қуён билан рўбарў келиб қолди, саломига алик олмай гердайиб ўтиб кетаверди.

— Ҳой, тўхта! — деди қуён унинг орқасидан. — Шаклу шамоилининг тулкига ўхшайди, лекин тусинг бошқача. Кимсан ўзи? Бу ерга қаёқдан келиб қолдинг?

— Мен осмондан тушдим, — деди тулки гердайиб, — жами ҳайвонларнинг подшосиман.

Шундай деди-ю, тулки йўлида давом этди.

Осмондан тушган подшоининг довруги тез орада бутун ўрмонга тарқалди. Хайвонлар теварак-атрофдан бирин-кетини унга саломга кела бошладилар. Хаял ўтмай тулкининг хурмати осмон қадар бўлди, хайвонлар унинг сўзини икки қилмай бажарадиган бўлиб қолдилар.

— Хо, айиқ! Менга асал тошиб кел!

— Хай, бўри! Ўрмондан парманчак териб кел!

— Хой, сассиқ кўзан! Қишлоққа бориб товуқ тутиб келтир!

Хайвонлар шунақа кунга қолдилар. Хаттоки тамом хайвонларни даҳшатга солиб келган арслон ҳам ёввош бўлиб қолди. Ортаю кеч тулкини кўриқлаб қолди.

Бир кун тулкининг эсига онаси тушиб қолди. Хайвонлар жамоасига қараб деди: «Доимо мени камситарди. «У дунё-ю, бу дунёда одам бўлмайсан», деб мени хафа қиларди. Мана энди кўриб кўйсин! Фалакнинг гардини билан кимсан бутун хайвонлар оламига подшо бўлиб қолдим», деди. Сўнг арслонни чақириб буюрди:

— Ху, анови тоғлар орқасида, булоқ ёнида гор бор. Уша горда менинг онам истиқомат қилади. Тез бориб уни айтиб кел!

Арслон тоғдан ошиб ўтиб горни тонди, оғзига бориб қараса мункайиб қолган тулки ётибди.

— Йй-э,— деди арслон,— тулкининг ўзгинаси-ку?..

Арслон ҳаммасини тушунди, тулкига бир нима демай орқасига қайтди. Ўрмонга келиб жамаи хайвонларни тўплади, кўрган-билганларини уларга айтди. Бечора хайвонлар фирибгар тулкининг найрангини тушундилар, тўе-тўполон бошланди.

— Хайданг бу фирибгарни!

— Ушла! Ур уни!

— Йўқол бу ердан, бозингар!

— Шошманглар, биродарлар! Бир маслаҳат бор,— деди ўртага чиқиб сассиқ кўзан.

Хамма жимиди. Сассиқ кўзан мана бу маслаҳатни ўртага ташлади:

— Эшитишимча тулки сувда яхши сузәрмиш. Подшо хонимни орамиздан қувмайлик-да, яхшиси, дарёга бориб сузишдан мусобақа ўйнайлик. Бордию подшо хоним хаммамиздан ўзиб кетсалар, майли, уларга тегмайлик, ўришларида қолаверсинлар. Бордию ундан биронтамиз ўзиб кетсак...

Жониворлар сассиқ кўзаниннг маслаҳатини қабул

қилдилар. Қўрқиб-писиб ўтирган тулкига жон кирди. Қувончи пичига етмай кетди. Сасеңқ кўзанга қандай миннатдорчилик билдиришни билмай жовдиради...

Жоинворлар мусобақа ўтказиш учун дарё бўйига қараб йўл олдилар. Подшо хоним биринчи ўзини сувга отди. Бошқалар эса сувга қараб ҳанг-манг бўлиб қолдилар. Сувнинг юзи аввал кўникланди, сўнг фируза ранг тус олди. Сув юзига шўнгиб чиққан подшо хоним бўлса тулки қиёфасига кириб қолган эди...

АДОЛАТСИЗ ҚОЗИ

(Грузин халқ эртаги)

Икки қўшни ер-сув таланиб қолиб қозихонага боришибди. Улардан бири бир хум ёғ олиб келиб қозиниң ташқари ҳовлисида дарахт ёнига қўйибди. Иккинчиси соқоли селкиллаган эчки етаклаб келибди ва ўйна ёнига хум қўйилган дарахтга олиб бориб боғлабди.

Қози бир вақтгача уларни сўроқ қилибди ва охири эчки етаклаб келган одамнинг фойдасига ҳукм чиқарибди. Бир кўза ёғ олиб келган одамнинг жаҳли чиқди ва қозига қараб ўшқирди:

— Қанақасига бўлди бу, тақсир! Бир хум ёғ олиб келган биз бўлсағу сиз мана бу сасеңқ тақа етаклаб келганини ҳақ тоғиб турсангиз. Қани адолат?

— Мана бу одамнинг эчкиси хумингизни бир сузишда сиидириб қўйган бўлса, шима ҳам қила олардинг, биродар, — деди қози унга.

ЎГИРЛАНГАН ОТ

(Араб халқ эртаги)

Отлиқ бир одам йўлда бошқа бир отлиқ билан учрашиб қолди. Унинг оти чўлоқланиб қолган эди. Салом-алиқдан сўнг кейинги отлиқ биринчи отлиққа мурожаат қилди:

— Э, биродар, ишим зарур эди, отингни менга бер.

— Нега берарканман, — менинг ишим сеникидан кам эмас, — деб жавоб қилди биринчи отлиқ.

Шундан кейин иккинчи отлиқ қилич ўқталди ва зўрлик билан унинг отини олиб қўйди. Отини олдириб қўйган одам

уни эртаси куни тасодифан бозорда учратиб қолди ва ёқасидан тутиб қозининг ҳузурига олиб борди.

— Ҳақиқатан ҳам от сеникимми? — деб сўради қози зўравондан.

— Ҳа, меники, — деди у тап торгмай, — тойчоқлигидан тарбия қилганман, агар ёлгон сўзлаган бўлсам ҳар нима бўлай.

Ҳабрдийда чидаб туролмади-да, яктагини шартта ечиб отнинг бошига ёнди ва қўлини шоп қилиб деди:

— Агар от ҳақиқатан ҳам сеники бўлса, унда айт-чи, унинг қайси кўзига оқ тушган?

— Ҳинг кўзида оқи бор, — деб жавоб берди зўравон.

Ҳабрдийда отнинг бошидан ёниқни олди. Қарасалар отнинг иккала кўзи ҳам сонча-соғ экан.

ЧҶКИБ КЕТГАН ТҶЯ

(Ўзбек халқ эртаги)

Икки карвонбони Вобкент қозисининг олдига арз билан келишди.

— Бундан бир неча йил бурун қирқ тангага туя сотиб олдик, — деб сўз бошлади узардан бири, — шундан ўн тангасини мен тўладим, ўттиз тангасини шеригим. Шундан бери савдогарларнинг юкни ташиб тирикчилик ўтказдик. Мен даромаднинг учдан бир қисмини, шеригим эса икки қисмини олиб турдик. Яқинда кечувдан ўтинда туя Зарафшонга чўкиб ўлди. Шеригим бўлса «зарарни тўлайсан», деб туриб олди.

— Албатта тўлайсан, туя сотиб олишда баҳосининг катта қисмини мен берганман, ўн тангасини тўлайсан, — деди қўлини шоп қилиб карвондошлардан бири.

— Бу адолатдан эмас, — деди шериги элтироз билдириб, — ахир сен даромаднинг катта қисмини олиб юргансан-қу!

Тортишувга қози аралашди.

— Туя чўкканда устида юк бормиди, йўқмиди? — деб сўради у.

— Йўқ эди, — деб жавоб қилишди карвонбошилар.

— Ундай бўлса, — деди қози, — туя огир юкдан эмас, ўз ихтиёри билан чўкибди.

БАХИЛЛАР

(Афгон халқ эртаги)

Сафар вақтида уч йигит ҳамроҳ бўлиб қолишибди. Бир ерга борганда тунашибди ва кечки овқатдан кейин бир-биридан эл-юртини ташлаб кетиши сабабларини суринтиришибди.

— Қариндош-уругим орасида ўзига тинч тенгдошларим бор. Улар яхши еб-ичишади, чиройли кийинишади. Уларни кўргани кўзим йўқ. Шу сабабдан эл-юртимни тарк этишга қарор қилдим, — деди улардан бири.

— Иккимизнинг дардимиз бир экан ойна, — деди иккинчиси.

— Мен ҳам шу сабабга кўра жаҳонганталикка қарор қилдим, — деди учинчилари.

Шу тариқа улар учовлон йўлда давом этишибди. Бир ерга борганда йўлдан ичи тўла олтин халта топиб олишибди. Лекин тақсимот хусусида мурасалари келинмай жанжалланиб қолишибди. Шу пайт вазирлари, мулозимлари ва навкарлари билан водно ўтиб қолибди. Мунтлашаётган йигитларни кўриб тўхтабди ва уларнинг кимлигини, сафар сабабларини, муроду мақсадларини суринтирибди.

— Мен ҳеч кимга яхшилик қилмаганман, бирон кишининг менадан хурсанд бўлишини истамайман, — деди улардан бири.

— Агар биров бирон кишига мурувват қилганини кўрсам, аламдан туллари уйқум қочади, — деди иккинчиси.

— Хайрлик ва мурувват ер юзидан буткул йўқ бўлиб кетишини истамайман, — деди учинчиси.

Подшо булардан яхшилик келмаслигини англади; бирини мамлакатдан чиқариб юборишга, иккинчисини ўлимга, учинчисини эса кишанлаб чўлу биёбонга олиб бориб ташлашга ҳукм қилди.

ЖУХА ВА БАДАВИЙ

(Араб халқ эртаги)

Султон Яхъёнинг Жуха исмлиқ хизматкори бўлиб, у хожаси хузурда зўр ҳурмат-этибор қозонган эди.

— Хоҳлаганингни айт, тортинма. Сендан ҳеч нарсани аямайман, — деди бир куни султон хизматкорига.

— Яхъё немли ҳар кимсадан бир дирҳамдан жарима олиш ҳуқуқини берсанг, — деб айтди Ҷуха. — Саҳарҳезлар, хотинининг сўзига кирувчилардан, нахмоқ соқоллардан ва кар одамлардан ҳам бир дирҳамдан олсам, — деб қўшиб қўйди у.

— Майли, — деди султон унинг саркашга қоқиб ва *муршийга* бу ҳақда ёрлиқ битиб беришни буюрди.

Ҷуха фармони киссага урди ва эртаси куни саҳарда шаҳар дарвозасига бориб ўтирди. Бир вақт эшакга ўтин ортиб бир бадавий келиб қолди. Ҷуха уни тўхтатиб, бир дирҳам талаб қилди.

— Нимага тўларканман? — деди таажжубланиб бадавий.

— Саҳар туриб кўчага чиққанинг учун, — деди қатъият билан Ҷуха.

— Ўзимга қолса мазза қилиб ухлаган бўлардим, хотиним мавбур қилди, — деди бадавий.

— Хати шунақами! — деди Ҷуха қўлини шон қилиб, — Ундай бўлса яна бир дирҳам тўлайдиган бўлдинг.

— Қоч йўлимдан! — деди қатъият билан бадавий, — Аве ҳолда хожа Яхъёнинг тўқмоғи тушади.

— Ана энди яна бир дирҳам, жами уч дирҳам тўлайдиган бўлдинг, — деди Ҷуха.

Ҷуха билан бадавий ўртасидаги тортишув жанжалга айланди. Иккалалари бир-бирининг ёқасидан олиб муштлашиб кетинди. Ҷуха бадавийнинг нахмоқ соқолини юлиб олди, унинг кулоҳи ҳам бошидан тушиб кетди. Қараса боши кал экан.

— Ана энди беш дирҳам берадиган бўлдинг, — деди Ҷуха бадавийга.

Охири арз-дод билан султоннинг ҳузурига бордилар ва юз берган воқеани бирма-бир сўзлаб бердилар. Тафтин ва сўроқдан кейин султон бадавийга икозат берди. У чиқиб кетгандан кейин Ҷухага кулиб деди:

— Ажабо, Яхъё исмлиқ одамлар қандай водон бўларканлар-а.

ВАЗИР БИЛАН ЭШАК

(Дунган халқ эртаги)

Чолнинг қора эшаги бор эди. Уни яхши тарбия қилар ва ҳаммага «эшагим кўп яхши, фаросатли, вазирдан ҳам ақлли», деб мақтаниб юрарди. Унинг бу гапига баъзилар кулар, баъзилар эса таажжубланарди.

— Ҳой, оғзингга қараб юр! Гаиларинг вазирнинг қулогига етгудай бўлса бошингдан ажралиб қолма яна! — деди бир кун и унга кимдир бозорда.

— Мен ҳақ гапни айтгаётганиман! — деди кулиб чол, сўнг эшагига миниб бозордан чиқди.

Лекин, барибир чолнинг гаилари оғиздан-оғизга ўтиб, вазирнинг қулогига етди ва унинг хуни-бийрони чиқиб хонинг хузурига арз-дод билан кирди:

— Э, улуғ ҳоқон, — деб ёворди у тиз чўкиб, — қандайдир сассиқ чол бозор-ўчарда обрўйимни тўкиб юрибди, у мени эшаги билан тинглаштиради. Ҳаттоки унинг эшаги менадан ақллироқ эмиш. Ор-номусимни ҳимоя қилинг, аъло хазрат!

— Майли, хафа бўлма! Ўзим унинг адабини бериб қўяман, — деди хон ва чолни тошиб келиши учун ясовулларини юборди.

Ясовуллар уни кўн қидирдилар, ниҳоят тошиб, қўл-оёғини боғлаб устига қон ёқидилар ва хон хузурига олиб келдилар.

— Тўғрисишни айт, сассиқ чол! Нима, қирчанги эшагинг менинг донгдор вазиримдан ақллими? — деб сўради хон сиёсат билан.

— Ҳа, шундай, улуғ ҳоқон, — деб жавоб қилди чол.

— «Эшагим хонинг вазиридан ақлли», деб айтган сўзларингга иқрормисан? Вазиримнинг шунчаки оддий бир вазир эмас, олим одамлигини билармидинг?

— Ҳа, билардим. Сўзимни бўлма, охиригача тинглашга сўз берсангиз ҳаммасини айтаман.

— Майли, сўз бераман. Гапир!

Чол хонга бундай деди: Қушлардан бир кун эшакин миниб шаҳарга бораётган эдим. Йўл ўртасида чуқур бир кўлмак бор экан. Мен уни айланиб ўтмоқчи бўлдим, лекин эшагим қурмагур ўжарлик қилиб туриб олди. У тўппадан-тўғри кўлмакка қараб оёқ кўйди. Кўлмак чуқур экан ботиб қолди. Бир амаллаб чиқариб олдим, лекин чиқишида тошга қоқилиб йиқилиб тушди. Ўшанда унинг олдинги оёғи қаттиқ лат еди. Бу-ку майли-я, лекин менинг ҳам оёғим ўшанда лат еди. Шу боис уни хўб саваладим. Қайтишида уни ўзим кўлмакка солмоқчи бўлдим, лекин қанчалик уринсам ҳам қор қилмади. Эшак кўлмакни четлаб ўтди. Мана, қаранг, унинг хотираси қанчалар мустаҳкам. Аввалги хатоси яхши эсида экан, такрорламади.

— Наҳотки вазиримнинг хотираси сен айтганча ёмон бўлса? — таажжубланди хон.

Вазир чолга бир ўқрайди, сўнг икки қўлини кўксига

қўйиб хонга таъзим қилди. Ўртага сукунат чўкди. Ҳамма чолнинг подшоҳнинг сўроғига нима деб жавоб беришига мунтазир эди.

Чол хонга жавоб қилди:

— Э, олий ҳурматга сазовор ҳокон! Вазирингизнинг хотираси ҳақиқатан ҳам ёмон. Қолаверса, ақли ҳам йўқ. Бир пайт унга: «Менинг ижозатимдан таниқари хазинадан пул олма!» — деб буюрдингиз. У эса олаверди. Хазиначи бундан сизни хабардор қилди ва сиз вазирни тўқмоқлатдингиз. Кўн ўтмай буни ҳам унутди — хазинага қўл чўзишдан тийишмаётди. У менинг онағимдай бўлгунча анча вақт бор, аъло ҳазрат.

Шундан кейин қўли эгри вазир саройдан қувилди. Чол эса вазир ўрнига ўтказилди.

ИККИЮЗЛАМАЧИ ҚОЗИ

(Туркман халқ эртаги)

Нотанини бир одам қозининг ҳузурига келиб арыз қилди:

— Ўтловда сизнинг олачинор сиғирингиз менинг қўн-ғир сиғиримни сузиб ўлдириб қўйди; хуи ҳақини ким тўлайди?

— Ҳеч ким, — деди қози, — чунки «нега бундай қилдинг?» деб ҳайвондан сўраб бўлмайди. Ҳайвон бўлгач ким анёдор эканлигини ҳам билиб бўлмайди.

Бир оз сукутдан кейин нотанини одам қўлларини кўксига қўйиб деди:

— Кечиргайлар, тақсир! Мен янглини айтибман. Аксинча менинг қўнғирим сизнинг олачинор сиғирингизни сузиб ўлдириб қўйибди.

— Бу бонқа ган. Агар шундай бўлган бўлса хуи ҳақи қўнғир сиғирининг эгасидан ундирилади.

ҚОНУННИНГ ҚАДРИ

(Мўғул халқ эртаги)

Қадим замонларда Мўғулистонда бир кўр қўшиқчи ўтган экан. У йил ўн икки ой юртма-юрт, овулма-овул кезиб *хур* чалиб, қўшиқ ва дoston айтиб тирикчилик ўтказаркан.

Шу тариқа қора кунимга яраб қолар, деб бир халта пул жамгарибди. Қўшиқчи ўша халтани ҳамма вақт эҳтиёт қилиб қўйишида олиб юрар экан. Бир кун қўшиқчи узоқ овуллардан бирига бориб, аял олдиди тўхтади ва хурни қўлга олиб қўшиқ бошлади. Шу кун жуда кўп халқ тўланди. Мажлис қизган бир пайт бойваччалардай кийинган олифта йигит олдинги қаторга, кўр қўшиқчининг ёнига келиб ўтирди. Мажлис тарқалишида қўшиқчининг ёнига ўтди ва тўдадан чиқишига ёрдамлашмоқчи бўлиб қўлатигидан олди. Лекин халтани ўғирламоқчи бўлиб қўйнига қўл солди. Қўшиқчи сезиб қолди-ю, олифтанинг қўлларидан тутиб дод-вой солди.

Одамлар олифтани маломат қила кетдилар.

— Қўриқиндан олижаноб одамга ўхшайди. қилиб қўйган ишига қараганда гирт ўғри экан. Яна келиб-келиб бир бечорани тунамоқчи бўлса-я! Минг лаънат сенга!

Лекин олифта бўй келмади. У кўр қўшиқчининг ҳамёнини маҳкам тутгани ҳолда бошқаларга эътироз билдирди:

— Ўйлаб кўринг, халойиқ! Ўзи бир гадоё бўлса-ю, унда бунча оқча нима қилсин. Ҳамён меники, аслида у мени тунамоқчи бўлди.

Халойиқ яна қаттиқ газабланди ва олифтани қўлидан тутиб *нўён*нинг олдига олиб бордилар.

Нўён бўлган гаини суриштириб бўлгач, олифтани итбога олди:

— Қандай юз билан бу ишни қилдинг? Бир бечорани нега раияитасан?!

— Ҳазрати нўён! — деди олифта тиз чўкиб, қўл қовуштириб, — мен аслзодаман. Улуг отамнинг шаънига доғ туширишни истамайман. Бунақа индан хазар қиламан. Наҳотки куним шу бечора кўр қўшиқчини тунашга қолса.

— Кимнинг боласисан? — деб сўради нўён бироз шаштидан қайтиб.

— Фалон нўённинг ўғлиман. Отамни бутун юрт танийди. Уни сиз ҳам танийсиз, улуг нўён!

Нўён олифтанинг отасини танигандай бўлди. Аввалги шантдан асар ҳам қолмади.

— Майли масалани эртага хал қилармиз, — деди у тўпланганларга ва олифта билан кўр қўшиқчини бугунча қамаб қўйишни буюрди.

Олифта кечаси соқчига пора берди ва деди:

— Нўён жанобларининг қулоқларига айтадиган гапим бор, мени унинг ҳузурига олиб бор.

Соқчи олифтани нўённинг хузурига олиб борди. У нўён-
га ўттиз танга пора берди...

Эртаси кун и эрталаб олифта билан кўр қўшиқчини
нўённинг хузурига олиб бордилар. Бу сафар нўён кўр қў-
шиқчини итобга олди:

— Сен малъун, ўғри, не сабабдан шундай олиёжаноб
одамга тўхмат қиласан?!

Кўр қўшиқчи бирмунча вақт лом-мим демай бошини
хам қилганча ер чизиб ўтирди, сўнг бир ерни кавлай кетди.

— Э, ўғривачча! Нега у ерни кавлаётибсан? Нима, ақ-
лингги едингми?

— Йўқ, — деди у жавобан, — кеча шу ерда одил бир қо-
нун ётгандай бўлувди, бугун қарасам йўқолибди. Шу ер-
нинг тагига кириб кетмаганмикин, деб кавлаб ётибман.

ҲОКИМНИНГ ВАЗИФАСИ

(Озарбайжон халқ эртаги)

Қўшиилар эрталаб кўчага чиққанларида похўш бир аҳ-
волга кўзлари тушди: қандайдир ит уларнинг уйлари ора-
сидаги бўшлиққа ўтириб кетибди. Уни ким тозалани маса-
ласи жанжалга айланди ва иккала қўшини шаҳар ҳокими-
нинг олдига арз билан боришди. Ҳокимнинг мулла Насрид-
дин билан оралари бузук эди, устидан кулмоқчи бўлиб
арз-ҳол билан келганларни унинг хузурига юборди.

— Ит қаерни ифлос қилиб кетган? — деб сўради Афан-
ди.

— Кўчани, — деб жавоб қилишди қўшиилар.

— Ундай бўлса, — деди мулла Насриддин, — бу иш
ҳокимнинг зиммасига тушади, чунки шаҳар ҳам, кўча
ҳам унга қарайди.

СИГИР ҚОЗИГА ҚОЛДИ

(Турк халқ эртаги)

Қўшиилар сигир талашиб жанжаллашиб қолишди. Иш
хири бориб қозихонага тушди. Лекин қўшиилар
ир-биридан иинҳона қозихонага бориб қозига икки юз

тангадан пора бериб қайтдилар. Ниҳоят суд куни сўраб-суриштиришлардан кейин қози савол ташлади.

— Сигирингизнинг баҳоси неча танга эди?

— Тўрт юз танга, — деб жавоб қилинди кўшчилар.

— Ундай бўлса уни ўртада тенг бўлиб олинглар, — деди қози узун соқолини силаб.

МАККОРНИНГ ТУШИ

(Озарбайжон халқ эртаги)

Бир куни маккор бир одам қозихонага келиб кўшниси-нинг устидан ниҳоят қилди:

— Тушимда у мендан қарздор бўлиб қолибди, тўла деса кўнмаёттибди. Ёрдам беришг у бадбахт қарзини тўласин.

Қози хиёл ўйлаб олди, сўнг деди:

— Сен ҳақсан, лекин қарз тушида содир бўлган экан, яна бир туш кўрганнингда ундириб олавер.

ҚАГИЛЛАБ ТУРИШНИНГ ҲАҚИ

(Ўйгур халқ эртаги)

Бир куни икки киши қозининг олдига арз билан келишди. Бирининг қўлида болта, иккинчисиникида — арра.

— Ҳақиқат қилинг, қози почча, — деди болта кўтарган одам. — Биз иккимиз бир одамга ўтин қилиб беришга мардикор тушган эдик. Дарахтни мен кесиб, ўзим ёриб тахладим. Шеригим бўлса аррасини қўлтиқлаганча «Ҳа, ур!», «Ҳа баракалло!» — деб турди, холос. Шунинг учун ҳам хўжайини пулни менга берди. У бўлса пулнинг ярми меники, деб ёпишиб олди. Бу адолатданми?

— Бунга сен нима дейсан? — деди қози арра қўлтиқлаб турганга.

— Шеригим тўғри гапирди. Ҳақиқатан ҳам ўтинни ўзи кесиб, ўзи ёрди. Мен эса фақат уни руҳлантириб турдим. У шунча кўн ўтин ёрдик, «Ҳа, ур!», «Ҳа, баракалло!» — дея бериб ўлгунча хоридим, — деб жавоб қилди у.

— Неча марта «Ҳа, баракалло!» — деб бақирдинг?

— Валлоху аълам юз, йўг-э икки юз бор, — деб жавоб қилди арра қўлтиқлаган мардикор.

— Жуда сөз, — деди қози, — ундай бўлса ҳамёни икки юз бор осмонга отасан, ҳар гапда «Ҳа, яхши!». «Ҳа, баракалло!» — деб турасан.

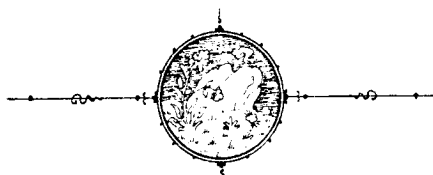
— Майли, деди суюниб арра қўлтиқлаган мардикор.

Шундан кейин, қози халтани болта тутгандан олиб, унинг қўлига тутқазди. У халтани икки юз бор осмонга отди ва ҳар сафар «Ҳа, яхши!», «Ҳа, баракалло!» — деб турди. Лекин итдай ҳориди. Кейин қози ҳамёни эгасига узатиб, тапбалга деди:

— Тангаларнинг овозини эшитдингми?

— Эшитдим, — деб жавоб қилди у.

— Ундай бўлса кўн яхши. Тангалар дўстингники, улардан чиққан овоз сенга бўла қолсин.

МУАЛЛИФЛАР ҲАМДА УЛАРНИНГ КИТОБДА КЕЛТИРИЛГАН АСАРЛАРИ ҲАҚИДА МАЪЛУМОТЛАР

АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ

Тўла исми: Муҳаммад ибн Аҳмад. 971 йилнинг 4 сентябрида Хоразмнинг қадимий пойтахти *Кот* шаҳрида туғилган. У она юртида таҳсил кўрди ва илм-фаннинг кўп соҳаларини (илми фалак, алжабр, жуғрофия, геодезия, минералогия, тарих, фалсафа ва ҳ.к.) пухта эгаллади. Беруний шу фанлар бўйича бир юзу элликдан ортиқ асар ёзиб қолдирди. У араб, сугд, юнон, яҳудий ва ҳинд тилларини жуда яхши билган.

Абу Райҳон Беруний оғир ҳаёт кечирди. 995 йили *Кот*ни Гурганж ҳокими Маъмун I босиб олди. Шундан кейин Беруний Эронга кетиб қолди; Рай /995-997/ ва Журжон /998-1004/ вилоятларида истиқомат қилди. 1004 йили Хоразмга қайтиб келди ва 1017 йилга қадар Гурганжда туриб, асосан, илмий иш билан машғул бўлди. Хоразм Махмуд Газнавий қўшини тарафидан истило қилингандан кейин /1017 й./ у бошқа олимлар билан бирга, Газнага олиб кетилди. Беруний 1048 йили Газнада вафот қилган ва ўша ерга дафн этилган.

Китобда келтирилган парча олимнинг «Китоб ал-жамоҳир фи маърифат ал-жавоҳир» («Қимматбахо тошларни билиб олиш бўйича маълумотлар китоби») номли асарининг русча таржимасидан (таржимон А. А. Беленицкий; Ленинград, 1963) олинди. Китоб кўпишча «Минералогия» («Жавоҳирнома») номи билан машхур.

НИЗОМУЛМУЛК

Султон Али Арслон ва Султон Маликшоҳ саройида хизмат қилган. Вазир сифатида феодалларнинг бошбошдоқлигига хотима берди ва салжуқийларнинг бир қадар марказлашган давлатини барпо этди. Унинг «Сиёсатнома» китоби шу мақсад гояларини ўзида мужассамлаштирган. Асар «Сияр ал-мулук» («Подшоларнинг таржимаи ҳоли») деб ҳам аталади.

Низомулмулк мамлакатда мактаб-маориф иши тараққиётига ҳам маълум ҳисса қўшди. Унинг Бағдодда қурдирган ва «Низомия» номи билан машхур бўлган ақоид-ҳуқуқ мактаби ўша вақтларда мамлакатнинг маданий ҳаётида муҳим роль ўйнайди.

«Сиёсатнома» рус тилига таржима қилинган (таржимон Б. Д. Заходер; М.—Л, 1949). Биз келтирган парчалар шу нашрга асосланган.

НИЗОМИ АРУЗИ САМАРҚАНДИЙ

Шоир ва олим; XI асрнинг 90-йилларида Самарқандда туғилган. Бир умр Гурийлар (тахм. 1000-1215 й. Шимолий Афғонистон ва Шимолий Ҳиндистон устидан ҳукм юритган сулола) хизматида бўлган.

Низоми Арузи Самарқандийнинг «Мажмуъий наводир» («Нодир ҳикоялар») номли асари бизгача етиб келган. У кўпинча «Чор мақола» номи билан машхур. Биз юқорида мазкур асардан келтирган парчалар асарнинг 1963 йилги русча нашридан (таржимонлар С. И. Баевский ва З. Н. Ворожейкина) таржима қилинди.

Ғаззолий / тўлиқ исми: Абу Ҳомид Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Ғаззолий/ — йирик илоҳиёт олими ва файласуф. Эроннинг Тус шаҳрида 1058 йили туғилган. Нишопур ва Бағдодда таълим олган. Низомулмулкнинг юқорида зикр этилган «Низомия» мадрасасида бир мунча вақт ҳуқуқшуносликдан дарс берган. Кейинчалик мударрисликни ташлаб 11 йил зоҳидлик билан кун кечирган. Дин ва фалсафага оид асарлар ёзган.

Ғаззолий 1111 йили вафот этган.

«Насихат ул-мулк»дан келтирилган парчалар унинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси Шарқшунослик институти фондида сақланаётган 12565 рақамли нусхасидан олинган.

МУҲАММАД АВФИЙ

Саъдуддин Муҳаммад ибн Муҳаммад Авфий 1172-1177 йиллар орасида Бухорода зиёли оиласида дунёга келган. «Дари форихок» мадрасасида ўқиди. Рукниддин Масъуд Имомзода, Тожиддин Умар ибн Масъуд ва Кутбиддин Сарахсийлардан таълим олди.

Авфий 1201 йили Самарқанд ҳокими Султон Жалолиддин ибн Ҳусайн Тамғочхон хизматиغا қабул этилди. Қотиблик лавозимида хизмат қилди.

Авфий кўп юртларни кезган олим. У 1204-1205 йиллари Хоразмда бўлиб, машҳур мутасаввурлардан Нажмиддин Кубро (1145-1221) ва Шайх Маждиддин Бағдодий (1216-17 йили хоразмшоҳ Алоуддин Муҳаммаднинг буйруғи билан қатл этилган)ларнинг суҳбатида бўлди. Сўнг Нисо орқали Хуросонга ўтди. Нишопур, Тус, Ҳирот ва Марв шаҳарларида, сўнгра Сеистонда бўлди. Ғазнада Чингизхон қўшинининг Мовароуннаҳрга бостириб киргани ҳақида хабар топди ва юртига қайтмай, Ҳиндистонга кетиб қолди. Бу ерда Уч вилоятнинг ҳокими Носириддин Қубочинининг хизматиغا кирди (1222 й.), сўнг Гужоратда қози бўлиб хизмат қилди. 1227 йилдан Деҳлида истиқомат қилди ва ўша шаҳарда 1233 йили вафот этди.

Авфий «Лубоб ал-албоб» («Юрак магзи») ва «Жомий ул-ҳикоят» («Ҳикоялар мажмуаси») номли икки йирик асар ёзиб қолдирган.

«Жомий ул-ҳикоят» дан олинган парчалар асарнинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланаётган 2836 рақамли қўлёзма нусхасидан олинган. Асардан айрим парчалар ўзбек тилига таржима қилиниб, 1974 ва 1977 йилларда чоп этилган. Биз уларни тақрорламасликка ҳаракат қилдик.

НОСИРИДДИН БУРҲОНИДДИН УҒЛИ РАБҒУЗИЙ

XIII аср охири ва XIV аср бошларида Хоразмда ўтган ўзбек шоири. Ҳаёти ва илмий-адабий фаолиятига оид маълумотлар жуда кам. Хоразмнинг Работўғиз қишлоғида қозилик қилгани ва турли афсонавий қиссалардан фойдаланиб 1309-1310 йилларда «Қиссаи Рабғузий» номли диний, маърифий ва дидактик мавзудаги асар ёзгани маълум. Асар эски ўзбек тилида ёзилган.

«Қиссаи Рабғузий»нинг қўлёзма нусхалари Англияда (машҳур Британия музейида), Ленинградда (СССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтининг Ленинград бўлимида) ҳамда Тошкентда (Ўз ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида) сақланмоқда. У 1859-1881 йиллар орасида Қозонда «Қиссас ул-албиё-ий Рабғузий» номи билан беш бор чоп этилган.

Асардан биз келтирган қиссалар 1986 йили чоп этилган «Мангу булоқлар» китобидан (қиссадан парчаларни нашрга Холид Расул тайёрлаган) олинган.

МАЖДИДДИН ХАВОФИЙ

XIV асрда ўтган хуросонлик шоир ва адабиётшунос. Ҳаёти ва адабий фаолиятига оид маълумотлар учратмадик. Диний-ахлоқий ва дидактик мазмундаги масал ва рамзли ҳикоятларни ўз ичига олган «Равзат ул-хулд» («Мангулик боғи») номли асари билан (1333 йили ёзилган) маълум. Асар шайх Муслиҳиддин Саъдий (1291 й. вафот этган) нинг «Ғулистон» ига тақлид қилиб ёзилган. «Ҳористон» («Тиканзор») номи билан ҳам маълум.

Биз келтирган парчалар «Равзат ул-хулд»нинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланаётган 2759/1 рақамли нусхасидан олинди.

МУЪИН ЖУВАЙНИЙ

Ҳаёти ва адабий фаолиятига оид маълумотлар кам. Асли хуросонлик (Жувайн ўлкасидан), XIV асрнинг биринчи ярмида яшаб ўтган. Муъин Жувайний ҳам Саъдийнинг издони ва унинг «Ғулистон» ига тақлид қилиб «Нигористон» номли асар ёзган. (1334 й. ёзилган). Асар ахлоқий характердаги латифалар ва ҳикматларни ўз ичига олган.

Биз мазкур асарнинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси Шарқшунослик институтининг қўлёзмалари фондида сақланаётган 2351 рақамли нусхасидан фойдаландик.

ҚҰРҚУТ ОТА КИТОБИ

IX-XIV асрлар давомида яратилган ва туркий халқлар орасида кенг тарқалган қаҳрамонлик достони; ўн иккита ҳикоятдан ташкил топган. Туркий халқларнинг туриш-турмуши, уларнинг ҳаёти билан боғлиқ воқеалар ҳақида ҳикоя қилади.

Асар наср ва назм билан ёзилган. Илмий жамоатга маълум ва машҳур асар. Хусусан академиклар В. В. Бартольд, В. М. Жирмунский ва А. Н. Кононовларнинг юксак баҳосига сазовор бўлган «Қўрқут ота» 1939 йилдан бери Озарбайжонда бир неча бор нашр бўлди. Асарнинг тўла русча нашри 1962 йили амалга оширилди. 1988 йили уни атоқли шоиримиз Муҳаммад Солиҳ ўзбек тилига таржима қилиб, «Ёшлик» журналининг 5, 6, 7-сонларида эълон қилди. Биз олган парчалар шу нашрдан.

АБДУРАҲМОН ЖОМИЙ

Форс-тожик классик адабиётининг йирик намойидаларидан бири. 1414 йилнинг 7 ноябрида Эроннинг Жом шаҳарида туғилган. Бошланғич маълумотни отаси Низомиддин Аҳмаддан олган, сўнг Хиротнинг «Низомия» мадрасасига кириб ўқиган. Кейинроқ ўз билимини чуқурлаштириш мақсадида Самарқандга келади ва Улугбек мадрасасида ўқийди. *Тасаввуф* илмини Хиротда Саъиддин Кошғарийдан (1456 й. вафот этди) ўрганади. 1472 йили ҳажга борди.

Абдураҳмон Жомий асосан илмий иш билан банд бўлди, нақшбандия сулуқини тарғиб қилди. Лекин бирон давлат лавозимини эгалламагани ҳолда ўзининг улкан обрў ва эътибори билан эл-юрт ва халқнинг осойишта ҳаёт кечирishiга катта ҳисса қўшди.

Жомий сермахсул олим. У «Нафаҳот ул-унс мин ҳазарот ул-қуде» («Пок зотлар ҳузуридан эсан дўстлик хуш ислари»), «Луҷжат ул-асрор» («Сирлар йгиндиси»), «Ашиат ул-ламаот» («Порлоқ шуълар»), «Рисолаи мусиқи» («Мусоқа рисоласи»), «Рисолаи муаммо» («Муаммо илми ҳақида рисола»), «Силсилат уз-заҳаб» («Олтип занжирлар»), «Тухфат ул-аҳрор» («Химматлилар тухфаси»), «Субҳат ул-аброр» («Пок кишилар тасбиҳи»), «Ҳафт авранг» сингари 50 дан ортиқ *улодиёт* ва дидактик характердаги, шунингдек, тилшуносликга бағишланган асарлар ёзган. «Баҳористон» (1487 йили ёзиб тамомланган) шулар дандир.

«Баҳористон»дан келтирилган парчалар, икки ҳикоядан ташқари, асосан асарнинг 1979 йили ўзбекча нашри (Ш. Шомухамедов таржимаси) дан олинди.

АЛИШЕР НАВОИЙ

Буюк ўзбек шоири, мутафаккири, олим ва йирик давлат арбоби, 1441 йилнинг 9 февралда Ҳиротда тугилган.

Бутун умр бўйи Темурийлар (АбулқосимБобур, Султон Абу Саъид, Султон Ҳусайн Бойқаро) хизматида бўлди. Лекин тамом ақл-заковати, ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги таъсири ва бойлигини эл-юрт ва халқ фаровонлиги йўлида сарфлади. Ўз маблагига кўнгина хайрли бинолар қурдирди. Ҳиротдаги «Ихлосия», «Шифоия», «Низомия» мадрасалари, «Халосия» хонақоҳи, Марви шоҳжаҳонда бино қилдиртирган «Хусравия» мадрасаси, Хуросон йўллари бўйлаб қурдиртирган «Работи инқ», «Работи сангбаст», «Работи Дербод» отлиг работлари (карвонсаройлари) шулар жумласидандир.

Навоий жуда кўп нодир асарлар ёзиб қолдирди. Адиб ва олимнинг «Хамса» туркуми бўйича яратган достонлари: «Ҳайрат ул-аброр» («Яхшиларнинг ҳайратлангани»), «Фарҳод ва Ширин», «Зайли ва Мажнун», «Сабъайи сайёр», («Етти сайёра»), «Сади Исқандарий» («Исқандар девори»), «Бадосъ ул-бидоъ» («Бадийлик ибтидоси»), «Наводир ун-ниҳоя» («Беҳад нодирликлар»), «Тарихи мулуки Ажам», («Ажам подшоҳлари тарихи»), «Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер», «Рисолаи муаммо: («Муаммо илми ҳақида рисола»), «Мақолис ул-нафос» («Нозик таъбирлар мажлиси»), «Мезон ул-авзон» («Вазилар ўлчови»), «Насоим ул-муҳаббат», («Муҳаббат набадалари»), «Ҳазон ул маъоний» («Маънолар ҳазинаси»), «Муҳоммат ул-аҳгатайн» («Икки тил муҳоммаси») «Маҳбуб ул-қулуб» («Кўнглилар севгани») каби асарлари ўзбек халқи, бутун жаҳон халқи маданияти ҳазинасидан муносиб ўрин олди.

Алишер Навоий умрининг охиригача Султон Ҳусайн мирзо билан бирга бўлди ва 1501 йилнинг 3 январда вафот этди.

«Маҳбуб ул-қулуб» дан келтирилган парчалар Навоий асарларининг 13-жилдидан олинди. Ушбу йирик филолог Норо Шамсиев нашрга тайёрлаган ва ҳозирги ўзбек тилига аударган.

ДАВЛАТШОҲ САМАРҚАНДИЙ

Атоқли тазкиранавис олим ва шоир. Тахминан 1435-36 йиллари туғилган. Отаси Олоуддавла ибн Бахтишоҳ ал-Ғозий темурий *Мирзо Шохруҳ* (1405-1447) нинг эътиборли амирларидан эди. Давлатшоҳ ёшлигидан яхши маълумот олди. У самарқандлик атоқли олим ва шоир Фазлulloҳ Самарқандийдан ҳам таълим олди. 1480 йилга қадар Султон Абу Саъид ва Султон Ҳусайн Бойқаро хизматида бўлди. Умри охирлаб қол-

гач, 1480 йили сарой хизматини тарк этди ва илмий иш билан банд бўлди. Давлатшоҳ Самарқандий 1495 йили вафот этди.

Қарийб беш юз йил орасида Хуросон ва Мовароуннахрда яшаб ижод этган шоирларнинг иккундй йулини ўрганиб, улар ҳақида бир яхши китоб ёзди (1486 йили ёзиб тамомланган). Асар «Тазкират уш-шуаро» («Шоирларни ёдга олувчи китоб») деб аталган.

Давлатшоҳ Самарқандийнинг бу асари шарқ классик адабиётини, шунингдек, тарихнинг айрим лавҳаларини, масалан Хуросонда 1337-1381 йиллари бўлиб ўтган сарбадорлар ҳаракатини ўрганишда муҳим манба бўлиб хизмат қилиши мумкин. Шунинг учун ҳам у кўпдан бери илмий жамоатчиликнинг диққат-этиборини ўзига тортиб келмоқда. Асардан айрим парчалар рус, француз, инглиз, турк тилларига таржима қилиниб чош этилган. Асардан сайланма ўзбек тилига ҳам таржима қилинди ва 1981 йили чош этилди (таржимон Б. Аҳмедов). Сайланма Ўрта Осиё ва Хуросонда яшаб ижод этган элликдан ортиқ шоир иккундини ўз ичига олади.

Мазкур китобда келтирилаётган парчалар шу нашрдан олинди.

ХОНДАМИР

Хондамир (тўлиқ исми: Гийёсиддин ибн Хумомиддин Муҳаммад ибн хожа Жалолиддин Муҳаммад ибн хожа Бурҳониддин) 1475 йили Ҳиротда туғилди. Отаси Хумомиддин Муҳаммад ўқимишли, фозил киши бўлиб, теуурий Султон Абу Саъдийнинг ўғли Султон Маҳмуд мирзонинг вазири бўлган. Отаси бўлса машҳур тарихшунос олим Мирхонднинг қизи эди. Хондамир Ҳиротда ўқиб улғайди. У кўпроқ тарих фани бўйича зўр мутахассис бўлиб етишди. Унинг олим ва фозил киши бўлиб етишувида Алишер Навоийнинг хизматлари катта бўлди.

Хондамир Навоий кутубхонасининг мудири (китобдор) бўлиб хизмат қилди. Навоий вафотидан сўнг Хондамир она юрти Балхга кетиб қолди ва Теуурий Бадиуззамон мирзо хизматига кирди. Султон Ҳусайн вафотидан (1506 й.) кейин у Бадиуззамон билан бирга Ҳиротга қайтди ва то 1510 йилгача ўша шаҳарда истиқомат қилди. Ҳирот шоҳ Исмоил Сафавий (1502-1524) кўшини тарафидан етило қилингандан (1510) кейин, 1514 йили Фаржистон (Марказий Афғонистон)га кетиб қолди. Кейинча шу ерда Бадиуззамоннинг ўғли Муҳаммад Замоннинг хизматига кирди. Муҳаммад Замон Бобур асқаридан енгилиб, Қандаҳорга кетиб қолгандан сўнг, Хондамир бирмунча вақт Фаржистоннинг Ғашт қишлоғида яшади. 1516 йили яна Ҳиротга қайтди ва Хуросон ҳокими Дурмишхоннинг вазири Ҳабибулло Соважийнинг хизматига кирди. 1527 йили у Ҳиндистонга кетиб қолди ва то вафотига (1534) қадар Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва Ҳумоюн подшо саройида хизмат қилди.

Хондамир — сермахсуд олим. У «Хулосат ул-ахбор фи ахвол ул-ахёр» («Хайрли кишилар ахволида (жаҳон) хабарларининг хулосаси»), «Дастур ул-вузаро» («Вазирлар учун қўлланма»), «Маосир ул-мулук» («Подшоларнинг асрдоллари»), «Ҳабиб уе-сияр фи ахбор ва афрод ул-башар» («Инсон хабарлари ва фардларида дўстнинг таржиман ҳоли»), «Номай номий» («Атоқли номлари»), «Мақорий ул-ахлоқ» («Олижаноб сифатлар») каби ўндан ортиқ ўзига ҳос асар ёзиб қолдирди.

Биз олимнинг амир Алишер Навоийнинг юктак фазилатлари, олижаноб ахлоқи, ёзган асарлари ҳамда қурдирган иморатларини тавсиф

қилган «Мақорим ул-ахлоқ» китобидан (1501 йили ёзилган) айрим парчалар келтирдик.

Парчалар 1986 йили эълон қилинган «Навоий замондошлари хотирасида» номли китобдан олинди.

ФАХРИДДИН АЛИ КОШИФИЙ

Кўпинча ас-Сафий тахаллуси билан машҳур бўлган бу одам (тўла исми: Фахриддин Али ибн Хусайн ал-воиз ал-Кошифий) асли Байҳақ (Эрон)лик бўлиб, 1453 йилда туғилган. Нақшбандия тариқати-нинг йирик намояндаларидан хожа Убайдулла Аҳрор (1404-1490)нинг шахсий котиби бўлиб ишлаган.

Ас-Сафий илоҳиёт, ҳадис, *тафсир* ва адабиёт фанларини чуқур билган машҳур олим. У ўрта аср илмининг айрим соҳаларига бағишланган ўнга яқин асар ёзиб қолдирган. «Тухфат ал-хоний» («Хоннинг туҳфаси»), «Ҳирз ал-омон мин фатан аз-замон» («Замоннинг зийраклиги билан жодуни қайтарадиган тумор») «Усули нақшбандия», «Рашаҳоту айн ул-ҳаёт» («Ҳаёт булогидан қатралар») ва латифа ҳамда бадиҳаларни ўз ичига олган «Латоиф ат-тавоиф» («Турли тоифадаги кишиларнинг латифалари») шулар жумласидандир.

Олим таржимонлик билан ҳам машғул бўлган. Шайх Шаҳобиддин Сухравардий (1234 йили вафот этган)нинг «Уюн ал-ҳақоқиқ ва изоҳ ат-тароқиқ» («Ҳақиқатлар булоғи ва тариқатлар изоҳи») китобини арабчадан форс тилига таржима қилган. Бундан ташқари, тамом шарққа машҳур бўлган «Қалила ва Димна» достонини қайта ишлаган. Бу асар «Анварӣ Сухайлий» («Сухайл юлдузининг нурлари») номи билан машҳур.

«Латоиф ат-тавоиф»дан биз келтирган парчалар асарнинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланаётган нусхаларидан (инв. № 4530, 4502, 342) олинган.

МАЖДИЙ

Тўлиқ исми: Маждиддин Муҳаммад ал-Ҳасаний. Адабий тахаллуси Маждий. Адибнинг ҳаёти ва фаолиятига доир маълумотлар деярлик йўқ. Эронда ҳукмронлик қилган шоҳ Аббос I (1587-1629) билан замондош бўлгани маълум.

Бадий насрнинг ажойиб намуналаридан бўлган «Зийнат ул-мажалис» («Зийнатни орттирувчи мажлислар») асари машҳурдир. Асар ўн фаслдан иборат. Бир қатор тарихий ва жуғрофий китоблар («Тарихий Табарий», «Тарихи Яминий», «Табақоти Носирий», «Нузҳат ал-қулуб», «Равзат ус-сафо», «Ҳабиб ус-сивр» ва бошқа.) асосида ёзилган.

«Зийнат ул-мажалис»нинг нусхалари кўп. Биз Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланиб турган 4229 рақамли нусхасидан фойдаландик.

ҚОЗИ АҲМАД ҒАФФОРИЙ

Тўлиқ исми: Қози Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Намиддин Абдулғаффор ал-Жаъфарий ал-Ғаффорий ал-Қазвиний. Ҳижрий 920 йилнинг зулҳижжа ойида (1515 йилнинг январь-февраль ойларида) Теҳронда туғилган. Шофийия диний-ҳуқуқ мазҳабининг (Абу Абдулло Муҳаммад ибн Идрис аш-Шофийий (767-820) асос солган) кўзга кўринган намояндаларидан Абдулғаффор ал-Қазвинийнинг (1266 й.

вафот этган) авлоди. Отаси Рай шахрининг қозиси бўлиб ишлаган. Қози Аҳмад Гаффорий 1568 йил ҳаждан қайтиб келаётиб, Синднинг Дайбул шаҳрида вафот этди.

Қози Аҳмад 1552 йили шоҳ Таҳмосп I (1524-1576)га атаб «Нигористон» деган асар ёзган. «Нигористон» тарихий ҳикоялар ва латифалар тўплами бўлиб, шарқ мамлакатларида шўҳрат қозонган.

Асарнинг қўлёзма нусхалари СССР ва кўнгина хорижий мамлакатларнинг кутубхоналарида сақланмоқда. Матн (арабча тексти) 1829 ва 1859 йиллари Бомбайда ва 1962 йили Техронда чоп этилган.

Қози Аҳмад Гаффорийнинг «Нусаҳи жаҳоноро» («Ҳаҳонга оро берувчи китоб», 1665 й. ёзилган) номли тарихий асари ҳам мавжуд. Китобда келтирилган парчалар «Нигористон»нинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланаётган 2531 рақамли нусхасидан олинди.

ЗАЙНИДДИН ВОСИФИЙ

XV асрнинг охири, XVI асрнинг биринчи ярмида ўтган хиротлик машҳур ёзувчи, Тўлиқ исми: Зайниддин Маҳмуд ибн Абдужалил. 1485 йилда туғилган. Отаси Султон Ҳусайн Бойқаро саройида мунший ёки воқеанавис лавозимида хизмат қилган. 16 ёшида Алишер Навоий билан танишиш шарафига муяссар бўлган; 1500-1502 йиллари султоннинг нуфузли амирлардан Шоҳвали кўкалтошнинг уйида муаллимлик қилган; 1502-1507 йиллар орасида Султон Ҳусайн Бойқаронинг ўгли Фаридун Ҳусайн мирзонинг девонида китобдор (кутубхоначи) бўлиб хизмат қилган, сўнг Шоҳруҳ мирзо мадрасасида мударрислик қилган. 1512 йилнинг апрель ойида Мовароуннаҳрга келди ва умрининг охиригача Бухоро хони Убайдуллахон (1533-1540), Тонкент ҳокими Келди Муҳаммадхон хизматида бўлди. Восифий 1551 йили Тошкентда вафот этди ва Шайх Хованд Таҳур мазорига дафи қилинди.

Зайниддин Восифий «Бадонъ ул-вақонъ» («Ажойиб воқеалар») деган катта мемуар асар ёзган. Бу асар Ўрта Осиё ва Хуросоннинг XI асрнинг охири ва XVI асрнинг биринчи чорагидаги тарихий ва маданий ҳаётни ўрганишида катта аҳамиятга эга.

«Бадонъ ул-вақонъ»нинг қўлёзма нусхалари кўп. Матни 1961 йили Ленинградлик шарқшунос олим А. Н. Болдирев тарафидан чоп этилган. Асардан айрим парчалар Наимжон Норқулов тарафидан 1979 йилда ва бизнинг «Навоий замондошлари хотирасида» деган китобимизда чоп этилган. Мазкур асарда келтирилган парчалар шу китобдан олинган

ПОШШОХОЖА

Ўзбек адабиёти тарихига ўзининг машҳур «Мифтоҳ ул-адл» («Адолат калиди») ва «Гулзор» асарлари билан кирган ва ўрта аср ҳикоячилик жанрининг кўзга кўринган намоёндаларидан бўлган Пошшохожа (Тўла исми: Ибодулла Саййид Пошшохожа ибн Абдуваҳҳобхожа; адабий тахаллуси Хожа) 1840 йили туғилган. Бирмунча вақт Балхда Шайбоний Кистин Қора султон (1526-1544) ҳузуринда шайхулисломлик мансабида турган. Шу билан бирга бадий ижодиёт билан ҳам машғул бўлган. У эски ўзбек ва форс тилларида шеърлар ёзган ва девон тартиб берган.

Пошшохожанинг насрий асари «Мифтоҳ ул-адл» ва «Гулзор» хижрий 945 (1538-39) йиллари ёзилган ва юқорида номи зикр этилган Кистин Қора султонга бағишланган.

Пошшохожа улуг озарбайжон шоири Низомий Ганжавий (1141-1209) нинг «Маҳзан ул-асрор» («Сирлар хазинаси») асарига татаббу тарзида «Мақсад ул-атвор» («Юриш-туриш мақсади») деган дoston ҳам битган.

«Мифтоҳ ул-адл» ва «Гулзор»дан айрим парчалар 1928, 1941, 1945, 1959 йиллари ўзбек адабиёти хрестоматияларига киритилган. Катта бир нарча В. Зоҳидов ва С. Ганиева тарафидан 1962 йили алоҳида китобча тарзида нашр этилди. Мазкур китобга киритилган ҳикояларнинг етти нафари шу нашрдан, қолганлари эса Ўзбекистон ССР Фанлар академиясида 885 ва 7731 рақамлар билан сақланган қўлёзма нусхаларидан олинди.

ИЗОҲЛАР

Аббосия халифалари — Арабистон, Миср, Ироқ, Сурия, Эрон, Афғонистон, Ҳиндистоннинг катта қисми ва Ўрта Осиё устидан VIII-XIII асрларда ҳукмронлик қилган сулола (750-1258).

Абдулла ибн Жаъфар — халифа Алининг лашкарбошилардан (699 йилда ўлдирилган).

Абдулла Тоҳир — Тоҳирийлар сулоласи (821-873)дан чиққан ҳукмдор. 828-845 йилларда Хуросонни идора қилган.

Абдулатиф мирзо — Темурий; Мирзо Улугбекнинг ўғли; надаркуш. Отасидан кейин олти ой ўтиб (1450 й. 9 май) ўзи ҳам ўлдирилган.

Абдулмалик ибн Марвон — Умавия хонадонига мансуб халифа (685-705).

Абдураҳмон ибн Самура — халифа Усмон (644-656) замонида ўтган саркарда.

Абу Райҳон Беруний — Ўрта Осиёлик буюк энциклопедист олим (973-1048)

Адаб — маъқул хатти-ҳаракат; яхши хулқ.

Азуддавла — *Бувайҳийлар сулоласи (932-1062)га мансуб ҳукмдор. 949-983 йиллари Эрон билан Ироқни идора қилган.*

Аил — яйловда бир оила ёки уруғнинг бирга жойлашган ери.

Акобир — энг улуглар, энг катталар.

Ал-Азсо — Арабистоннинг шарқий тарафида жойлашган шаҳар.

Ал-Аосиқ — Аббосия халифалардан; 842-847 йиллари давлат тепасида турган.

Ал-Қиндий — Бағддда халифа Маъмун ва Муътасим саройида истиқомат қилиб ижод этган машҳур араб олими. Тўлиқ исми Абу Юсуф Яъқуб ибн Исҳоқ ал-Қиндий (IX асрнинг 70-йилларида вафот этган.)

Ал-Ҳодий — Аббосийлар сулоласига мансуб халифа (785-786).

Аламут — Қазвининг (Эрон Озарбайжонининг маркази) шимолӣ-ғарбий тарафида, Эльбрус тоғида жойлашган ўрта аср қалъаси; Исмоилийлар давлати (1090-1256)нинг маркази. 1256 йили Элхон Халокухон (1256-1265) қўшини тарафидан вайрон этилган.

Али ибн Толиб — хулафойи рошидун («Тўғри йўлдан борувчилар») дан тўртинчиси. 656-661 йилларда ҳукмронлик қилган.

Амир Алишер Навоий — буюк ўзбек шоири; мутафаккир ва йирик давлат арбоби (1441-1501).

Антиохия — Кичик Осиё, Киликия ва Суриянинг шимолий қисмида ташкил топган қадимги Антиохия.

Арафа — аслида зулҳижжа ойининг (қ.) тўққизинчи куни. Шу куни Маккага борган зiyorатчилар Арафот тоғига (Макка ёнидаги тоғ) чиқиб намоз ўқийдилар.

Аркон давлат — давлат устуллари Подшо ва хошнинг энг яқин кишилари; амирлар ва вазирлар.

Ас-саффоҳ — Аббосийлар сулоласи асосчиси (749-754).

Асқар қанди — Ҳузистон (Жанубий Эрон)да етиштирилган қанд.

Афгимун — истак ўтнинг бир тури; сафро касалини даволайдиган дори тайёрлашда ишлатилган.

Ашрафи — Эронда Чўпонийлар сулоласидан Малик Ашраф (1344-1356) тарафидан зарб этилган олтин пул. Оғирлиги бир мисқолдан (қ.) ортиқ бўлган.

Бадавий — саҳройи, кўчманчи; кўчманчи араб.

Балдар — порт; кема тўхтайдиган жой.

Барот — подшо ёки хон тарафидан элчилар, чопарлар ва бошқа ходимлару хизматчиларга бериладиган оқлиқ (имтиёз) қоғози.

Басра — Шом (Сурия) шаҳарларидан бири.

Баҳром Гўр — Сосонийлар сулоласига мансуб Эрон подшоши (421-439). Вараҳран V номи билан ҳам машҳур.

Баҳром Чўбин — Сосонийлар сулоласига мансуб бўлган Хусрав I (531-579) ва Хурмузд IV (579-590)нинг саркардаси.

«Бу жоду бир тарафига хитойча, иккинчи тарафига ажамча хат битилган бир парча қоғоз» — Хубилай қоон замонида (1260-1294) Хитойда чиқарилган қоғоз пул (чов деб аталган)дан киноя. Бу пул мўгул империясига тобе бўлган мамлакатлардан Эронда ҳам муомалада бўлган.

Бузуржмеҳр — Сосонийлардан Хусрави Парвезининг (қ.) вазири.

Вақф — масжид, мадраса, мазор, хонақолар ва уларни тасарруф қилувчиларнинг маишати (тирикчилиги) учун давлат ва хусусий кишилар тарафидан ажратилган ер-сув, дўкон, карвонсарой, тегирмон ва бошқа мол мулк.

Воъиз — ваъз айтувчи, насихат қилувчи, тарғиб қилувчи.

Гиршосп /Гутосп/ — қадимги Эрон Кайёнийлар сулоласига мансуб ҳукмдорлардан.

Ғузоҳона — ибосизлик билан, адабсизлик, андишасизлик билан.

Дажла — Ефрат дарёси.

Дўйлая — Каспий деңгизининг жанубидаги Эронга тегишли вилоят.

Дарвиш — фақир, камбағал; сўфий.

Дафтархона — Ёрта Осиё ва Эронда ўрта асрлардан молия девонига қарашли идора.

Дибо — гул солинган нафис ипак газлама.

Динор — 4,235 г. вазндаги олтин пул.

Дирҳам — 3,36 г. вазндаги кумуш танга.

Душоба — узум шинниса.

Доро — қадимги Эронда ўтган Аҳмонийлар сулоласига мансуб ҳукмдор (милод. ав. 522-486 й.)

ҳЕмбиа — Хитойда пул ўрнида муомалада бўлган қуйма кумуш; оғирлиги тахминан 18 кг.

Ерлик — фармон, подшо ва хоннинг махсус фармони.

Жавшан — совут, зирх, уруш кийими.

Жалъфар ибн Яҳъё Холид — Бармакийлар хонадонига мансуб аслзода. Аббосий Ҳорун ар-Рашиднинг (786-809) вазири.

Жаҳолат — жоҳиллик, подонлик.

Жибал — Эроннинг Ироқ билан чегарадош ўлкаси.

Жомашўй — кир ювувчи.

«*Жомӣ ул-ҳикоят*» — XIII асрда ўтган бухоролик машҳур шoir ва адабиётшунос олим Саъдулдин Муҳаммаднинг шу номли асарига (1228 йилда ёзилган) ишора.

Жубба — пишиқ қилиб тикилган, узун ва енглик чопон. Бу ерда ичдан кийиладиган ўқ ўтмас камзул.

Жувонмард — мард, сахий, очиқ қўлли, эр йигит.

Журжония — Хоразмнинг XI-XIII аср бошларидаги пойтахти. Гурганиж деб ҳам аталган. Харобалари Туркмакистон ССР ўраминда.

Закотчи — солиқ йиғувчи.

Заминдовар — Афғонистоннинг жанубий-ғарбий тарафида жойлашган шаҳар ва текислик.

Зарбофт тўн — зардан тўқилган матодан тикилган тўн.

Зариф — нозик таъб, ақли ўткир, фаросатли, ҳозиржавоб одам.

Зарофат — нозик фаҳмлик; қочерим сўз, ҳалялама сўз.

Зулҳижжа — «ҳаж» (зиёрат) сўзидан олинган. Мусулмон ойлари-нинг (ҳижрий йили) ўн иккинчиси.

Зиндиқ — бидъатчи; дунёда яхшилик ва ёвузлик ёнма-ён туради, деб тарғиб қилувчи.

Зун — қадим замонда афғонистонликлар эътиқоди бўйича қуёш худоси.

Илоҳиёт — диний ақидалар ҳамда илоҳий кўрсатмалар билан шуғулланувчи фан.

Имом Абу Юсуф — араб тарихчиси, «Китоб ул-хирож» номли қимматли асар ёзиб қолдирган.

Искандар Зулқарнайн — Македониялик йирик саркарда ва давлат арбоби (милод. аввалги 356-323 йиллар).

Итоб — қаҳр, газаб, қийноқ.

Карам — яхшилик, олижаноблик, хайр-эҳсон, марҳамат.

Кароматийлар — Исмоилийлар мазҳабидаги диний оқимлардан бирига тобе бўлганлар.

Каррух — Ҳирот булуқлари (районлари) жумласидан, унинг шарқий-шимолий тарафида жойлашган.

Катон — каноудан тўқилган мато.

Кориз — ер остидан ўтказилган ариқ.

Кутвол — ўрта асрлардаги қалъа бошлиғи.

Кўринишхона — подшо, хон қабулхонаси.

Кўҳистон — тоғлик мамлакат, ўлка, вилоят.

Мавлоно Али Қушчи — Мирзо Улуғбекнинг шогирди ва яқин дўсти, Самарқанд илми фалак дорулфунунининг йирик намоёндаларидан; буюк риёзиётчи олим (1403-1474).

Мадоин — шаҳарлар, Ироқи Арабда, Ефрат дарёси бўйида жойлашган бир шаҳар номи.

Мазид — хаббони, қўшиб-чатиб гаширувчи.

Маломат — малоллик, ҳоргинлик, сиқилишлик.

Мани — тахминан 25,6 кг ҳажмдаги оғирлик ўлчови.

Маориф — маърифатнинг кўнлиги, билиш, таниш, билим.

Марв — Ўрта Осиёнинг қадимий йирик шаҳарларидан, ўлканинг сийёсий ва маданий марказларидан. Харобалари Туркменистон ССРнинг Мари шаҳри атрофида.

Мардуд — рад этилган, номақбул, қувилган.

Марзбон — Сосонийлар (224-651) замонида чегара ўлка ҳокими.

Марвон Ҳимор — Умавия сулоласидан сўнгги халифа (744-750).

Масжиди жомӣ — мусулмонлар албатта ҳафтада бир кумъа куни) тўнланадиган масжид.

Матлуб — орзу қилинган нарса.

Мағриб — ғарбий-жанубий Африка яъни Тунис, Жазоир ва Марокашнинг ўрта асрлардаги умумий номи.

Маҳдий — Аббосийлар сулоласидан чиққан халифа (775-785).

Маҳрами асрор — сирдош.

Маъмур — Хорун ар-рашиднинг (қ.) эронлик канизагидан бўлган ўғли. У оласидан кейин тахтга ўлтирган ва 813-833 йиллари ҳукмронлик қилган, илм-фанга ҳомийлиги билан шуҳрат топган.

Меҳржон — кузда тун билан кундуз тенглашган вақт, куз фаслининг ўртаси, ҳосил байрами.

Мирзо Улуғбек — буюк астроном ва тарихчи олим; давлат арбоби (1394-1449).

Мирзо Шохруҳ — Темурий; 1405-1447 йиллари Эрон ва Эрон Озарбейжонини идора қилган. Мовароуннаҳр ҳам расмий тарзда қарам бўлган.

Мисқол — оғирлиги 4,8 граммга тўғри келган оғирлик ўлчови.

Мовароуннаҳр — Амударёнинг шимолий тарафидаги ўлкалар. Бу ерларни араблар шу ном билан атаганлар.

«Мол-мулкнинг бешдан бирига давогарман», деб юрган аёллар шариат бўйича эр ўлгандан кейин ундан қолган мол-мулкнинг бешдан бир қисми бевосита унга тегишли бўлган. Бу ерда шунга ишора.

Муавия — шу номли сулола асосчиси Муавия I ибн Абу Суфён (661-680).

Мубориз — курашувчи, полвон.

Мударрис — дарс берувчи, мадраса муаллими

Мудбир — иши юришмаган, бахтсиз.

Мулозим — подшо, хон ва феодалларнинг доимо ёнида юрувчи хизматкори.

Мунажжим — ўрта асларда юлдузлар илми билан шугулланувчи олим, астроном.

Мушсий — котиб, шахсий котиб.

Мурдор — попок, ҳаром.

Мурувват — мардлик, одамгарчилик, саҳийлик.

Муставфий — подшолик ёки хонликда молия ишларини бошқарувчи олий мансабдор.

Музаваккил — Аббосийлар сулоласига мансуб халифа (847-861).

Муғриб — музикашунос, созанда.

Муҳтасиб — мусулмонлар тарафидан ислом ва шариат қонун-қоидаларининг бажарилишини назорат қилиб турувчи мансабдор.

Мушриф — сарой харажатларини назорат қилиб турувчи мансабдор.

Муқбил — бахтли, иқболли.

Муҳаддис — ҳадисни тушинтириб берувчи, ҳадис олими.

Муҳаммад Ҳасан Маймандий — Султон Маҳмуд Ғазнавийнинг (қ.) вазири.

Муҳтасиб — мусулмонлар томонидан шариат тартиб-қоидаларининг (бозордаги тош-тарозу ва нарх-наво ва ҳ.к.) қандай бажарилаётганини назорат қилувчи мансабдор.

Муъан Зоид ибн Абдулла Шайбоний — Яман подшоҳи (VIII аср).

Муътасим — Аббосия халифаларидан (833-842).

Навкар — ходим, хизматчи, йигит.

Наврӯз — қуёш йили ҳисобида янги йил қирган кун (21-22 март). Баҳор ва ҳосил байрами. Шарқ халқлари орасида қадимдан (исломияндан ҳам аввал) маълум.

Надим — яқин, маҳрам, ҳамсуҳбат.

Нафс — кишининг турли орзу-ҳавас маишатга бўлган табиий майли; истак.

Нафсоният — ўз шахсига берилиш.

Низомулмулк — Салжуқий султонлар Маликшоҳ ва Санжарларнинг вазири; йирик тарихшунос олим ва давлат арбоби (1018-1092).

Нўён — туман (10.000 аскар) бошлиғи, турк-мўғул халқларида хонзода.

Олон — Кавказдаги бор қавм ва мамлакат.

Омил — вазирга тобе бўлган ва олиқ-солиқ ишлари билан машғул бўлган мансабдор.

Работбон — саройбон, йўловчилар қўғиб ўтадиган жой эгаси.

Раис — ўрта асрларда раият ба ҳатто мансабдорларнинг шариат тартиб-қоидаларини бажаришлари устидан назорат қилиб турган мансабдор (яна қ. муҳтасиб).

Раият — солиқ тўловчи аҳоли; қора халқ.

Рашиддин Воғот — йирик адабиётшунос олим ва шоир /1088-1182/. Асл исми Муҳаммад ибн Абдуҷамил ал-Балхий.

Роҳдор — йўловчилардан бож олувчи.

Рукнуддавла — Бувайҳийлар сулоласидан чиққан ҳукмдор. 947-977 йиллари Жибалда подшо бўлган. Тўлиқ исми — Рукнуддавла Ҳасан.

Рум — қадимги Византия.

Руммоний — лаъlining олий нави; анор ранг, дондор, қип-қизил лаъл.

Самара — мева; фойда, натижа.

Сарахс — Амударёнинг сўл қиргоғида жойлашган, Хуросонга қарашли вилоят.

Сариҳ — қаср. Хомоннинг (қ.) Фиръавига (қ.) атаб қурдирган қасри

Саркор — ишбоши, назоратчи, бирор ишнинг (қурилиш, экни-тикин ва ҳ.к) тепасида турувчи, подшо, хон ва феодалларнинг хўжалигини бошқарган мансабдор.

Саромад — олдинги, илғор.

Сассиқ кўзан — сувсарсимонлар овласига мансуб мўйна берувчи ҳайвон.

Сеистон — Эрон билан Афғонистон орасида жойлашган тарихий вилоят. Бир қисми Эронга, иккинчи қисми Афғонистонга қарашли бўлган. Қадимда Дрангиана аталган.

Силсила — занжир, тизма, тартиб.

Сипоҳсолор — олий бош қўмондон.

Совут — ўқ ўтмайдиган ҳарбий камзул.

Солиҳхши, яхши ишлар қилувчи.

Соҳиб ихтиёр — вазир.

Сулаймонхон — Қорахонийлар сулоласига мансуб ҳукмдор. Бухоро, Самарқанд ва Фарғонанинг ғарбий қисми устидан ҳукмронлик қилган.

Султон Абу Саъид — Темурий; 1451-1469 йиллар Мовароуннахр ва Эронни ҳамда Афғонистоннинг катта қисмини идора қилган.

Султон Алп Арслон — Салжуқийлар сулоласидан чиққан хукмдор, 1063-1072 йиллари Ироқ билан Эронни идора қилган.

Султон Маликшоҳ — Салжуқийлар хонадонига мансуб хукмдор, 1072-1092 йиллари Эрон билан Ироқни идора қилган.

Султон Масъуд — Газнавийлар сулоласига мансуб хукмдор, 1031-1041 йиллари Афғонистон, Эрон, Хоразм ва Шимолий Ҳиндистон устидан хукмдорлик қилган.

Султон Маҳмуд — Газнавийлар сулоласига мансуб хукмдор (998-1030).

Султон Санжар — Салжуқийлар сулоласига мансуб хукмдор (1118-11157).

Суматра — Индонезияга қарашли орол.

Суфра — дастурхон.

Тааммул — чуқур ўйлаш, диққат билан мулоҳаза юритиш.

Табъ — табиат, характер, талант.

Тавозе — адаблилик, бошқадан ўзини паст тутини.

Тазарру — ялиниш, ёлворини.

Такаббур — гердайгай; манманликка берилган одам.

Тамсил — ўхшатиш, мажозий ҳикоя, масал.

Тамғачи — ҳанга борувчилар, сайёҳлар ва савдогарлардан тамга олувчи.

Таназзул — тубанлашини.

Танбеҳ — насиҳат, ҳайфсан.

Танга — 4,8 г вазидаги оқча.

Тансиқ — асызода ва олий мартабали зотларга тортиқ қилинадиган мато.

Татаббу — назира, ўхшатма.

Татлар — Озарбайжон ва Доғистоннинг жанубий районларида истиқомат қилиб келаётган халқ. Эрон тилининг лаҳжаларидан бирида сўзлашади. Аҳолисining умумий сони 1870 йилда олинган ҳисобга кўра 14,2 минг киши.

Тавсиф — шарҳ, изоҳ; бирор текст ёки китобнинг маъносини шарҳлаш. Қуръон оятларини изоҳлаш.

Таштхона — Ўрта асрларда подшоҳлар саройида идиш-товуқ ва бошқа меҳмондорчилик анжомлари сақланадиган хона.

Таъма — очкўзлик, гаразлик.

Таъмирлаш — иморатнинг бузуқ жойларини тузатиш, қайта тиклаш.

Тасаввуф — сўфийлик, сўфизм.

Таҳамтан — баҳодир, паҳлавон, «Шоҳнома» қаҳрамонларидан Рустамнинг лақаби.

Тибб — табиблик илми, медицина.

Турунж — апельсиннинг аччиқ бир тури.

Улус — эл-юрт, халқ.

Умар ибн Абдулазиз — Умавия сулоласидан чиққан халифа (717-720).

Умар Хайём — Эронлик йирик мунажжим, риёзиётчи ва шоир (тахм. 1048-1122).

Унуби — чилонжийданинг бир тури.

Устувор — чидамли, маҳкам, тўғри.

Устурлоб — юлдузу сайёраларнинг ўрни ва баландлигини ўлчаيدиган астрономик асбоб.

Фазлу ҳикмат — билимдонлик, донишмандлик.

Фано — бақосизлик, йўқ бўлиш, ўлиш; тасаввуфда борлиқдан кечиб, илоҳиятга сингиш:

Фарава — Бухородан Марвга борадиган йўл устида, Амударё бўйида жойлашган қадимий шаҳар. Ҳозирги Фароб.

Фаррош — подшолар, хонлар ва бошқа феодал ҳукмдорларнинг уй хизматкори; масжид ва мадрасаларни сунириб-сидирувчи.

Фасиҳ — фасоҳат билан чиройли сўзловчи, ёқимли суҳбат қилувчи.

Фасоҳат — сўзнинг равон, ёқимли бўлиши; услубнинг чиройлилиги.

Фаҳиҳ — мусулмон қонушуноси.

Фирдавсий — буюк Эрон шоири (тахм. 940-1030). Жаҳонга машҳур «Шоҳнома» достонининг муаллифи.

Фисқ — ахлоқсизлик, бузуқлик.

Фиръавн — қадимги Миср подшоларининг лақаби. Золим, мағрур, такаббур маъносида ҳам ишлатилади.

Фосиқ — ёмон ишлар қилувчи, ёмон йўлга юривчи; фисқ ишлар билан шугулланувчи одам.

Фориғ — тивич, хотиржам, озо.

Халфа — мударрис ёки касибнинг ёрдамчиси, ўрибосари.

Халифа — ноиб (Мухаммад пайгамбарнинг ўрибосарлари); барча мусулмонлар бошлиги; мусулмон давлатининг бошлиги.

Халифа Маъмуи — Аббосийлар сулоласидан бўлган халифа (813-833). Илм-маданият ҳомийси бўлган.

Хандақ — қалъа теварағига қазилган ва сув дўзатишган зовур; махсус муҳофаа иншооти.

Хирож — даромад солиғи.

Хожа Абдулло Ансорий — (1006-1089) — хуросон (Хирот)лик йирик мутасаввуф олим.

Ҳомон — фиръавннинг вазири. Золим, такаббур, вазирларга берилган лақаб.

Хон — бу ерда хонтахта.

Хони хос — подшо ва хон олдига солинадиган алоҳида дастурхон.

Хур — қўбиз, рубобга ўхшаш чолгу асбоби.

Хусрави Парвез — Сосонийлар сулоласига мансуб Эрон подшоси Хусрав I (531-579). Классик адабиётда Нуширвони одил номи билан машҳур бўлган.

‘Чоғир — май, шароб, ичкилик.

‘Чуҳра — подшо, хон ва амирларнинг хос кўриқчиси.

‘Шайх Баҳлул — Алишер Навоийнинг яқинларидан. Зеҳни ўткирлиги ва ҳозиржавоблиги билан машҳур бўлган.

‘Шайх Озарий — Мирзо Улугбекнинг суҳбатдоши, биринчи муаллими; йирик олим ва шоир (1382-1462). Ҳақиқий исми Ҳамаза ибн Али Байҳақий.

‘Шайхулислом — мусулмонлар жамоасининг бошлиги.

‘Шамс ул-Маъоний — 927-1090 йиллари Табаристон ва Журжонни идора қилган зиёрийлар сулоласининг кўзга кўринган вакили. Қобус ибн Вушмағирнинг (978-1012) фахрий унвони.

‘Шафӣъ — ҳимоячи, воситачи.

‘Шом — Сурия.

‘Эъғимод — ишонч, ишониш.

‘Яздижард — Сосонийлар сулоласидан чиққан сўнги ҳукмдор Яздижард III (632-654).

‘Ясовул — кўриқчи, подшо ва хонларнинг кичик хизматкори.

‘Ясовулбоши — подшо ва хон амр-фармонларининг бажарилишини назорат қилиб турувчи мансабдори.

‘Яъъё Бармакий — Ҳорун ар-Рашид (қ.)нинг вазири.

Уғит — насихат.

Қабоҳат — қабихлик, ёмонлик.

Қаҳат — очарчилик.

Қози калон — қозилар бошлиғи, мамлакат қозиси.

Қорун — қадимда катта бойликга эга бўлган одамнинг исми. Классик адабиётда катта бойликдан киноя.

Қуръа — чек, чек ташлаш.

Қутайба ибн Муслим — Умавия халифаларининг Хуросон ва Сеистондаги нойиби (705-715). 715 йили ҳозирги Андижон вилоятининг Жалолқудуқ райони марказига яқин ерда ўлдирилган.

Қўриқхона — подшо ва хонлар ов қиладиган ҳамда дам оладиган ер. Унга бошқаларнинг кириши ман қилинган.

Гаввос — денгиз ва дарё қаърига шўнгувчи одам.

Газна — Қобулнинг жанубида жойлашган йирик ўрта аср шаҳри. XI асрда Газнавийлар давлати (977-1186)нинг пойтахти бўлган.

Ҳадис — сўз, Муҳаммад пайгамбарнинг айтганлари.

Ҳаё — уят, хижолат чекиш, ор-номус, адаб.

Ҳажжож — Умавия халифалари даврида Ҳижоз ва Ироқ ҳокими (661-714). Ута золим ва шафқатсизлиги билан ном қолдирган.

Ҳаким — табиб, донишманд, аллома.

Ҳамадон — Эроннинг гарбий қисмида жойлашган қадимий йирик шаҳар. Эқбатан деб ҳам аталган.

Ҳарам — подшо, хонларнинг хос жойи, ичкари ҳовли, бошқалар учун кириш ман этилган жой.

Ҳасан Саббоҳ — Исмоилийлар мазхаби ва давлатининг асосчиси (1090-1124). Бу давлат қарийиб 150 йил (1090-1256) давом этиб, Ўрта Осиё, Эрон, Ироқ ва Шом ҳукмдорларига, шунингдек, европалик саябчиларга дақшат солган.

Ҳақиқ — ҳақиқатлар.

Ҳарир — тоза мато; ипак газламанинг олий нави.

Ҳилм — юмшоқ табиатлилик, сабр-тоқат; сабрлилик.

Ҳирс — тамаъ, очкўзлик.

Ҳишом ибн Абдулмалик — Умавия сулоласидан чиққан халифа (724-743).

Ҳожиб — дарвозабон; сарой хизматчиси.

Ҳожибидаргоҳ — подшо истиқомат қиладиган жойларга мутасадди бўлган хизматкор; сарой позир. Қабул маросимларини ташкил қилиш билан боғлиқ бўлган ишларга ҳам у мутасадди бўлган.

Ҳотам Тойи — саҳийлигу қўли очиқлик билан шухрат тонган, арабларнинг тойи қабиласига мансуб бўлган одам.

Ҳорун ар-Рашид — Аббосия сулоласига мансуб халифа (786-809).

МУНДАРИЖА

АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ. ЖАВОҲИРНОМА.

Русчадан Бўриной Аҳмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Ўз қадрини билган чўри	3
Султон ва тиланчи	4
Ёқут кўзли узук	4
Ёқут кўзли бут	5
Инсофсиз амир	5
Қутайбанинг ҳотамлиги	6
Қурук ваъда	6
Қушчанинг уч нанд-насиҳати	7
Сув остидаги ёмбилар	8

НИЗОМУЛМУЛК. СИЁСАТНОМА.

Русчадан Бўриной Аҳмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Ёлгончи вазирлар ва кар подшо	10
Қаллобликнинг оқибати	11
Соҳиб ихтиёрнинг кераги йўқ	13
Мутрибнинг ҳиммати	13
Бевақт арз-дод билан келган ким бўлди?	14
Ишқирознинг икки сабаби	15
Умиднинг таги олтин	15
Оларда ораминжон, берарда чиқар жон	16
Бўхтоннинг таги зил	18
Кўча-кўйда маст-аласт юриш оқибати	19
Юртни терголмагач	20
Икки қилич бир қинга сиғмас	21
Гўшт ҳидланса — давоси туз, туз бузилса-чи?	21
Омонатга хиёнат	26
Яхшилик бир жабрдийдага ҳиммат кўрсатишдир	29

НИЗОМИ АРУЗИ САМАРҚАНДИЙ. «ТЎРТ (ЧОР) МАҚОЛА».

Русчадан Бўриной Аҳмедов таржимаси

Султон Маҳмуд ва Беруний	31
Ал-Киндий ва Шайхулислом	32